

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

На правах рукопису

ПАВЛИК ЛЮДМИЛА ВАСИЛІВНА

УДК 343.53 (477)

**ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА
ЗЛОЧИННІ ПОСЯГАННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент
НАПрН України
Навроцький В. О.

Львів – 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИННІ ПОСЯГАННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ	
1.1. Стан дослідження проблем диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки в юридичній науці	12
1.2. Поняття злочинного посягання у сфері економіки	22
1.3. Поняття диференціації кримінальної відповідальності	42
1.4. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки в історії вітчизняного кримінального права	64
Висновки до розділу I	80
РОЗДІЛ II. ЗАСОБИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ЩОДО ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ	
2.1. Поняття та види засобів диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки	84
2.2. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки відповідно до положень Загальної частини КК України	94
2.3. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки відповідно до положень Особливої частини КК України	115
Висновки до розділу II	133
РОЗДІЛ III. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИННІ ПОСЯГАННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ	
3.1. Виділення кримінального проступку як перспективний напрям диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки	137
3.2. Перспективи вдосконалення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак як засобу диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки	160
3.3. Вдосконалення системи санкцій статей (санкцій частин статей) за злочинні посягання у сфері економіки	176
Висновки до розділу III	190
ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	198
ДОДАТКИ	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України – Кримінальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

НМДГ – неоподатковуваний мінімум доходів громадян

ОВС – органи внутрішніх справ

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток кримінального закону окреслений загальною тенденцією до диференціації кримінальної відповідальності і водночас до її індивідуалізації. Це насамперед обумовлено прагненням законодавця встановлювати оптимальний баланс між чіткістю та однозначністю положень кримінального закону та межами судової дискреції, регламентувати процес кримінально-правової кваліфікації, знаходити різні шляхи кримінально-правового впливу на суб'єкта злочину. Особливо це стосується злочинних посягань у сфері економіки, оскільки останнім часом значно посилилася увага законодавця до проблем кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки. Зокрема, з одного боку, законодавець намагається посилити кримінальну відповідальність, передбачаючи кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади злочинів у сфері економіки, а з іншого – знайти альтернативні засоби впливу на цю злочинність (установлюючи спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, визначаючи межі гуманізації кримінальної відповідальності).

Безумовно, відповідальність за злочинні посягання у сфері економіки у чинному КК України диференційована, однак навряд чи можна вважати її досконалою. Доволі часті зміни та доповнення до кримінального закону, що стосуються посягань у сфері економіки, сприяють не лише вдосконаленню його положень, а й їх асистематизації. Зокрема, деякі положення Загальної та Особливої частин КК України неузгоджені між собою щодо можливості кратного зниження чи збільшення верхньої та нижньої межі покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України. Окрім цього, спостерігається проблема у позначенні кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки та відповідного врахування їх впливу на ступінь суспільної небезпеки посягання та на обсяг кримінальної відповідальності. Така ситуація спричинена також термінологічними недоліками КК України, недотриманням правил законодавчої техніки щодо конструювання кримінально-правових норм, відсутністю наукових

рекомендацій щодо порядку здійснення диференціації кримінальної відповідальності тощо.

Проблема диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки не вирішена у вітчизняній юридичній літературі комплексно. Водночас немає підстав заперечувати, що належна увага приділена дослідженню питань кримінальної відповідальності за злочини у сфері економіки. Про це свідчать наукові праці Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, В. Т. Білоуса, А. М. Бойка, В. І. Борисова, М. Б. Бучка, Н. О. Гуторової, І. М. Даньшина, О. О. Дудорова, А. П. Закалюка, А. І. Золотарьова, О. Г. Кальмана, В. О. Навроцького, В. Л. Ортинського, О. А. Шаповалової та ін. Окремі аспекти проблем диференціації кримінальної відповідальності досліджували і вказані вище науковці, і О. В. Авраменко, П. П. Андрушко, Д. О. Балобанова, В. К. Гришук, О. О. Кваша, О. О. Книженко, О. К. Марін, Н. А. Орловська, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Філей, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Н. Б. Хлистова та ін. Більш системно цю проблему вивчали науковці Російської Федерації: А. В. Васильєвський, Б. В. Волженкін, Л. Д. Гаухман, О. Є. Дементьєва, М. М. Каплін, Л. Л. Кругліков, Т. А. Леснієвські-Костарева, Н. О. Лопашенко, М. В. Ремізов, І. І. Рогов, С. А. Хорошилов, О. М. Чупрова та ін.

Попри це, проблему диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки не можна вважати вирішеною, оскільки окремі питання і надалі нез'ясовані. Така ситуація обумовлена існуванням доволі відмінних підходів до розуміння змісту поняття диференціації кримінальної відповідальності та поняття злочинного посягання у сфері економіки, визначення взаємозв'язку диференціації кримінальної відповідальності, криміналізації, пеналізації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, виокремлення ряду засобів диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, неоднозначності під час вирішення питань, пов'язаних із запровадженням кримінального проступку, асистемності кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки та неоднозначного їх впливу на кримінальну відповідальність тощо.

Така невирішеність низки питань не сприяє покращенню якості кримінального закону та не створює передумови для ефективної діяльності правозастосовних органів у сфері боротьби з економічною злочинністю. У зв'язку із цим необхідний і своєчасний розгляд проблем диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки та розробка відповідних рекомендацій щодо вдосконалення положень чинного КК України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконане відповідно до «Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років», затвердженого наказом МВС України № 347 від 29.07.2010 р. (п. 6.8. Запобігання, виявлення, припинення та розслідування окремих видів злочинів. Злочини у різних галузях економіки), а також наукової теми кафедри кримінального права та кримінології ЛьвДУВС «Протидія злочинам, підслідним ОВС: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (державний реєстраційний номер 0111U007105).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є виокремлення ряду засобів диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки та розроблення правил диференціації кримінальної відповідальності.

Для досягнення обраної мети визначено такі **задачі**:

- з'ясувати ступінь розробки проблем диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки в юридичній науці;
- визначити істотні ознаки диференціації кримінальної відповідальності та злочинного посягання у сфері економіки і сформулювати визначення цих понять;
- дослідити історичний досвід диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки;
- сформулювати поняття засобу диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки та охарактеризувати їх види;

– виокремити ряд засобів диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, що передбачені у Загальній та Особливій частинах КК України;

– окреслити перспективи вдосконалення диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки шляхом запровадження кримінального проступку;

– запропонувати шляхи систематизації кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки;

– розробити рекомендації з удосконалення положень кримінального закону щодо диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки.

Об'єкт дослідження – кримінально-правова охорона економіки України.

Предмет дослідження – диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки.

Нормативну базу дослідження становить Конституція України, чинний Кримінальний кодекс України та інші нормативно-правові акти.

Науково-теоретичною базою дисертації є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених із питань кримінального права, адміністративного права, економічних дисциплін, логіки, філософії, енциклопедично-довідникова література.

Емпіричну базу дослідження становлять результати анкетування працівників органів внутрішніх справ України та науковців (150 респондентів), статистичні дані МВС України за 2007–2012 роки, матеріали судової практики різних регіонів України (всього проаналізовано двісті вироків у справах про злочини у сфері економіки).

Методи дослідження. Для вирішення окреслених задач застосовано такі методи: діалектичний (для визначення розвитку наукових досліджень щодо диференціації кримінальної відповідальності у сфері економіки, встановлення взаємозв'язку диференціації кримінальної відповідальності з іншими законодавчими та правозастосовними процесами); герменевтичний (зادля

визначення змісту поняття злочинного посягання у сфері економіки, змісту понять диференціації кримінальної відповідальності та засобу диференціації кримінальної відповідальності); історико-правовий (для визначення розвитку кримінального законодавства щодо встановлення та диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки); систематизації (за допомогою цього методу виокремлено ряд засобів диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, які передбачені у Загальній та Особливій частинах КК України); анкетування (для з'ясування позицій працівників органів внутрішніх справ і науковців щодо диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки); системного аналізу (під час вивчення впливу засобів диференціації кримінальної відповідальності на обсяг кримінальної відповідальності).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що ця дисертація є першим в Україні дослідженням, яке присвячене комплексному аналізу проблем диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки.

Серед найбільш суттєвих результатів, що мають наукову новизну, важливі і для розвитку теорії кримінального права, і для практики правозастосовних органів, а також вказують на особистий внесок автора, можна виокремити такі:

вперше:

– на прикладі злочинних посягань у сфері економіки сформульовано правила диференціації кримінальної відповідальності як сукупність певних науково обґрунтованих рекомендацій щодо конструювання положень кримінального закону;

– доведено відсутність належної диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки у чинному КК України. А саме встановлено: суперечливість положень Загальної та Особливої частин КК України щодо диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки за допомогою таких засобів диференціації, як незакінчена злочинна діяльність та обставини, що пом'якшують покарання, передбачені

п. 1, 2 ч. 1 ст. 66 КК України; непослідовність позначення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак у складах злочинів у сфері економіки; неоднозначність сили впливу однієї обставини, що визнається кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою складів злочинів у сфері економіки, на обсяг кримінальної відповідальності; невідповідність виду, строку або розміру покарань ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань у сфері економіки;

– виокремлено вимоги, яким повинні відповідати обставини, що претендують на визнання їх засобами диференціації кримінальної відповідальності: ця обставина має бути передбачена в КК України; повинна впливати на ступінь суспільної небезпеки злочинного посягання; має мати імперативний характер; повинна мати чітко визначену законодавцем силу впливу на обсяг кримінальної відповідальності;

– встановлено, що засобами диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки слід визнавати: категоризацію злочинних посягань; незакінчену злочинну діяльність; неповноліття суб'єкта злочину; обставини, що пом'якшують покарання, які передбачені п. 1, 2 ч. 1 ст. 66 КК України; кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів у сфері економіки; конкретизуючі ознаки спеціальних кримінально-правових норм;

удосконалено:

– визначення поняття диференціації кримінальної відповідальності як процесу діяльності законодавця, в результаті якого в кримінальному законі встановлюється різний обсяг кримінальної відповідальності залежно від обставин, що впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки посягання;

– визначення обсягу поняття «злочинне посягання у сфері економіки». Доведено, що злочинні посягання у сфері економіки охоплюють лише злочинні посягання у сфері господарської діяльності (за винятком ст. 201 КК України);

– положення про порядок використання усталених груп кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки.

Доведено необхідність послідовного позначення у других і третіх частинах статей парних кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак;

дістали подальший розвиток:

– ідеї про необхідність запровадження кримінального проступку як перспективного напрямку вдосконалення диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки;

– теоретичні аспекти уніфікації критерію визначення розміру матеріальної шкоди та розміру покарання у виді штрафу;

– положення про необхідність удосконалення видів, строків і розмірів покарань, передбачених у санкціях статей (санкціях частин статей) Особливої частини КК України за злочинні посягання у сфері економіки.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані внаслідок виконання дисертації результати мають і теоретичне, і практичне значення, та, зокрема, можуть бути використані:

– у правотворчості – під час підготовки законопроектів щодо внесення змін і доповнень до чинного КК України, що безпосередньо стосуються диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки. Окрім цього, в дисертації сформульовані конкретні пропозиції щодо усунення недоліків і вдосконалення диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки у КК України. Також у роботі визначено правила диференціації кримінальної відповідальності, які можуть бути використані під час підготовки законопроектів щодо запровадження кримінального проступку;

– у правозастосовній практиці – у процесі формулювання рекомендацій Пленумом Верховного Суду України щодо застосування положень кримінального закону, а також під час вирішення питань про кримінальну відповідальність за злочинні посягання у сфері економіки;

– у навчальному процесі – під час підготовки навчальних посібників, методичних рекомендацій, викладання курсів Загальної та Особливої частин кримінального права України та відповідних спецкурсів;

– у науці кримінального права України – під час подальшого наукового дослідження питань диференціації кримінальної відповідальності та питань кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, розробки наукових рекомендацій щодо вдосконалення системи санкцій.

Апробація результатів досліджень. Основні положення дисертації апробовані на: 1) 15-ій науково-практичній конференції курсантів і студентів (іноземними мовами) «Хай здійсниться правосуддя, хоча б загинув світ» (3 квітня 2009 року, м. Львів); 2) Всеукраїнській науково-практичній конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (25 вересня 2009 року, м. Львів); 3) Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальна юстиція в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (14–15 травня 2010 року, м. Луганськ); 4) Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи та пріоритети розвитку юридичної науки» (14–15 жовтня 2010 року, м. Запоріжжя); 5) Звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (28 вересня 2012 року, м. Львів); 6) Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (26 жовтня 2012 року, м. Дніпропетровськ).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено в дванадцяти наукових працях – шести наукових статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, і шести тезах доповідей, надрукованих у збірниках тез.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують десять підрозділів, висновків, десяти додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 248 сторінок, з них основний текст – 197 сторінок, список використаних джерел (265 найменувань) – 21 сторінка, дев'ять додатків – 30 сторінок.

Література та законодавство використані станом на 1 травня 2013 року.

РОЗДІЛ І

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИННІ ПОСЯГАННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

1.1. Стан дослідження питань диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання в сфері економіки в юридичній науці

Відновлення державної незалежності України, курс на створення правової держави пов'язані із значними законодавчими роботами, у тому числі і в галузі кримінального права. В результаті громіздкої наукової та законотворчої праці у 2001 році був прийнятий новий Кримінальний кодекс України (як синонім у цій роботі використовуватиметься термін кримінальний закон). Однак, на цьому діяльність науковців та законодавця не зупинилася. Про це свідчать досить часті зміни до чинного КК України в напрямку і криміналізації окремих посягань і, водночас, гуманізації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки та скорочення обсягу застосування засобів кримінальної репресії. Такий інтерес до цього виду злочинів обумовлений поширеністю злочинних посягань у сфері економіки та пошуком найбільш дієвих методів боротьби з ними. І, хоча, ця група злочинних посягань має доволі глибокі історичні коріння, все ж науковці постійно працюють над вдосконаленням положень кримінального закону щодо встановлення та диференціації кримінальної відповідальності за цю категорію посягань.

Сучасний етап розвитку науки кримінального права характеризується активізацією уваги щодо розробки теоретичних положень диференціації кримінальної відповідальності. Про це свідчить поява публікацій науковців, в яких досліджуються окремі аспекти цієї проблеми. Зокрема, це праці О.В. Авраменка, Д.С. Азарова, П.П. Андрушка, Л.В. Багрія-Шахматова, Ю.В. Бауліна, П.С. Берзіна, Л.П. Брич, В.К. Грищука, Н.О. Гуторової, Ю.П. Дзюби, О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова та І.О. Никифорчина, О.О. Кваші,

Р.І. Кобільника, О.Г. Колба, І.Б. Коліушка, О.К. Маріна, В.О. Навроцького, В.Л. Ортинського, Ю.А. Пономаренка, Л.О. Ужви, Ю.В. Філея, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, О.А. Шаповалової та інших. Попри це, як уже зазначалося, дослідження з цієї проблематики переважно відображені в невеликого обсягу наукових публікаціях (доповідях, повідомленнях, тезах, статтях). На жаль, в Україні досі немає ґрунтовного монографічного дослідження, присвяченого розробці теоретичних положень диференціації кримінальної відповідальності загалом, і диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки зокрема. Попри це, окремі аспекти диференціації кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності розглядають у монографіях П.С. Берзін, А.І Золотарьов, О.О. Дудоров, В.О. Навроцький та інші[19; 64; 76; 154].

Натомість в наших російських колег проблема диференціації кримінальної відповідальності є достатньо розроблена і висвітлена в дисертаціях, наукових статтях та інших працях вчених. Зокрема, цю проблему на монографічному рівні вивчали О.В. Васильєвський і Л.Л. Кругліков, М.М. Каплін, Т.О. Леснієвські-Костарева; М.В. Ремізов, А.А. Тер-Акопов, О.М. Чупрова, О.О. Ширшов та інші. Також неможливо не зауважити, що в КК РФ однозначно вирішується питання щодо співвідношення понять «злочини у сфері економіки» та «злочини у сфері економічної діяльності», чого не скажеш про КК України та вітчизняну кримінально-правову науку.

Зокрема, у вітчизняній науці залишається досить дискусійною проблема визначення поняття злочинного посягання у сфері економіки. Така ситуація пояснюється, зокрема, тим, що кримінологічному аспекту проблем економічної злочинності присвячені монографії А.М. Бойка, М.Б. Бучка, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана[24; 33; 75; 81-83], проте дослідження кримінально-правового аспекту поняття економічних злочинів відображені у невеликих за обсягом публікаціях В.І. Борисова, О.А. Бурбела та С.Б. Полтавчука, Ю.М. Грошевого, І.М. Даньшина, В.П. Ємельянова, В.О. Навроцького, В.Л. Ортинського, В.В. Федоренка та ін[27; 29; 51; 55; 72; 158; 169; 170; 233].

Окрім цього, спірним і надалі залишається визначення змісту та обсягу поняття «злочинні посягання у сфері економіки», адже дотепер немає чіткого розуміння, які ж саме злочини слід відносити до цієї категорії. Немає також і науково обґрунтованої концепції розуміння поняття диференціації кримінальної відповідальності, суб'єкта її здійснення, поняття засобу диференціації кримінальної відповідальності та виділення ряду таких засобів, співвідношення процесів диференціації, індивідуалізації, криміналізації та пеналізації тощо.

Зокрема, в наукових колах проходить досить активна дискусія щодо визначення змісту поняття “злочинного посягання у сфері економіки” та визначення кола цих злочинів. З огляду на це, в ході проведеного аналізу кримінально-правової літератури, виокремлено чотири підходи до характеристики обсягу вищевказаного поняття: 1) економічними слід визнавати частину злочинів проти власності, господарські злочини та службові злочини[40, с.16; 55, с.71; 120, с.5-6; 195, с.31-35]; 2) економічними злочинами слід вважати окремі службові злочини та злочини у сфері господарської діяльності[131, с.86; 180, с.65]; 3) економічними злочинами є злочини проти власності та злочини у сфері господарської діяльності[23, с.1; 29, с.62; 82, с.11-12; 124, с.12; 262, с.50]; 4) економічними злочинами слід вважати злочини, що вчинені суб'єктами підприємницької діяльності або службовими особами підприємств чи установ, якщо ця діяльність безпосередньо пов'язана із протидією господарській діяльності[233, с.125].

Немає єдності думок науковців і щодо розуміння об'єкта цих злочинних посягань. Зокрема, науковці-криміналісти визнають родовим об'єктом злочинів у сфері економіки: економічні відносини[75, с.102; 29, с.62], економічні відносини власності[55, с.71], відносини власності і відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг[82, с.12], економічну систему держави[195, с.31], порядок управління народним господарством[180, с.65], власність і порядок управління народним господарством[262, с.50], основні елементи економічної системи як власність, механізм організації національної економіки, інтереси служби у сфері господарської діяльності[25, с.38] тощо.

Немає в науковців єдності і щодо визначення інших істотних ознак, необхідних і достатніх, для характеристики цього виду злочинних посягань:

1) метою вважають: отримання економічної вигоди[25, с.38], одержання особистої вигоди, вигоди третіх осіб або організації[56, с.13], отримання економічного результату[75, с.116], задоволення злочинного економічного інтересу[144];

2) суб'єктом цих злочинів вважають: суб'єкта господарської діяльності або його службову особу[25, с.39], службових осіб підприємств, установ і організацій[6, с.233-234]; повноцінного суб'єкта економічних відносин[56, с.13; 180, с.65], учасника економічної діяльності або особу, не причетну до цієї діяльності, але яка має ціль скористатися у злочинний спосіб її елементами чи результатами[75, с.116], безпосереднього учасника економічних відносин; особу, яка не бере участі в економічній діяльності, але завдає шкоди; представник регулятивної сфери економічної діяльності[144];

3) ці злочини вчиняються: виключно фізичними особами[53, с.114; 106, с.152], юридичними і фізичними особами[56, с.13];

4) наслідки цих злочинів: перерозподіл матеріальних благ[56, с.13; 180, с.65-66]; матеріальна або моральна шкода, підриг ділової репутації господарюючих суб'єктів[144]; значні збитки державі, суспільству та окремим громадянам[53, с.114; 56, с.13; 106, с.152; 180, с.65-66];

Ознак ознак, щодо яких не виникають розбіжності у поглядах науковців, є порівняно небагато: 1) мотив – корисливий[6, с.233-234; 25, с.38; 56, с.13; 75, с.116; 144 с.65]; 2) ці злочини є латентними[53, с.114; 56, с.13; 180, с.65-66]; 3) ці злочини характеризуються тісним зв'язком з організованою злочинністю[53, с.114; 75, с.116; 106, с.152].

Також існує проблема щодо використання різноманітних термінів для позначення цього виду злочинів: злочини у сфері економіки, економічні злочини, злочини економічного характеру, злочини економічної спрямованості, злочини у сфері економічної діяльності тощо. У зв'язку із цим виникає проблема щодо єдності використовуваної термінології.

Так, одні вчені вважають, що поняття «економічні злочини» і «злочини у сфері економіки» – тотожні[262, с.50-52], а інші чітко розмежують їх, вказуючи при цьому на їх відмінність: поняття «злочини у сфері економіки» є ширшим, ніж поняття «економічні злочини», оскільки включає в себе злочини у сфері економічної діяльності та злочини проти власності[105, с.34; 63, с.195, 199]. Доволі відмінні думки існують і з приводу співвідношення понять «економічна злочинність», «злочинність у сфері економіки» та «злочинність економічної спрямованості»: одні вважають, що співвідношення цих понять можна виразити за формулою: «перше вужче, ніж друге і третє»[25, с.39], а інші вважають, що найвужчим за змістом є поняття «злочини у сфері економіки», потім йдуть «економічні злочини», і, відповідно, найширшим є поняття – «злочини економічного характеру»[178, с.4]. Окрім цього, існує думка про можливість вживання терміну «злочинність у сфері економіки» у трьох розуміннях: у широкому, середньому та вузькому значеннях[82, с.11-12; 83, с.138].

Таке різноманіття думок щодо співвідношення цих термінів наштовхує на думку, що ця проблема є малодослідженою та потребує детальнішого наукового аналізу.

Щодо проблем диференціації кримінальної відповідальності, то тут теж чимало питань є спірними. Зокрема, це стосується визначення самого поняття диференціації кримінальної відповідальності, визначення суб'єкта її здійснення, виокремлення ряду засобів диференціації тощо.

Проаналізувавши кримінально-правову літературу, в якій розглядаються проблеми диференціації кримінальної відповідальності, доходимо висновку, що питань, які не викликають суперечок, є порівняно небагато. По перше, ніхто із науковців не заперечує необхідності проведення диференціації кримінальної відповідальності, а по друге, всі дослідники підтримують думку про те, що диференціація кримінальної відповідальності здійснюється як у Загальній, так і в Особливій частині КК України[8, с.18; 16, с.27; 50, с.69-70; 186, с.189].

Однак, більшість поглядів вчених щодо диференціації кримінальної відповідальності є спірними. І це не дивно, адже вже десятиліттями вчені не

можуть дійти згоди навіть щодо розуміння змісту кримінальної відповідальності. Зокрема, кримінальну відповідальність розглядають як : 1) обов'язок особи, яка скоїла злочин, відповісти за його вчинення на підставі кримінального закону й зазнати заходів державного примусу – обмежень (втрат) особистого, майнового та іншого характеру, передбачених як покарання[141, с.86; 102, с.23; 181, с.99; 240, с.49]; 2) як покарання, яке зводиться до застосування санкції кримінально-правової норми[127, с.22; 30, с.72; 86, с.180]; 3) як реальне покладення на особу, яка вчинила злочин, передбачених КК обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду[17, с.22-30; 35, с.99; 47, с.9; 152, с.28]; 4) як специфічні кримінально-правові відносини[255, с.6-8]; 5) як особливий кримінально-правовий інститут, в межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин і який полягає в здійснюваному судом у обвинувальному вирокі осуді порушника кримінально-правової заборони та, як правило, у застосуванні щодо нього заходів кримінально-правового впливу[67, с.161; 111, с.68]. Через таке різноманіття підходів до визначення поняття «кримінальної відповідальності» стає очевидно, що не може бути єдиної думки щодо розуміння поняття «диференціації кримінальної відповідальності», яке є похідним.

Так, науковці вважають диференціацію кримінальної відповідальності способом криміналізації[8, с.21], тенденцією (вектором) розвитку сучасного кримінального права України[171, с.3], принципом кримінально-правової політики[148; 241, с.53].

Що ж стосується самого визначення поняття «диференціація кримінальної відповідальності», то його теж визначають по різному. Так, це поняття визначають як: 1) встановлення різних кримінально-правових наслідків залежно від типового ступеня суспільної небезпеки злочину і типового ступеня суспільної небезпеки особи винного[130, с.63; 122, с.6]; 2) зміна передбаченого законом виду, розміру і характеру відповідальності залежно від зміни суспільної небезпеки діяння і особи, яка його вчинила[34, с.67]; 3) встановлення в кримінальному законі різних меж караності залежно від відмінностей в характері і

ступені суспільної небезпеки злочинів і осіб, що їх вчинили[85, с.68; 59, с.73]; 4) встановлення в законі різних санкцій за вчинення одного і того ж злочину при наявності кваліфікуючих ознак і без них, а також закріплення можливості реалізації відповідальності не лише через покарання, а й через інші, більш м'які форми[192, с.198]; 5) встановлення у санкціях кримінально-правових норм різних обмежень прав і свобод осіб[89, с.110]; 6) наявність в кримінальному праві багатьох норм про відповідальність за діяння[1, с.6; 157, с.296]; 7) визначення законодавцем у нормах Особливої та Загальної частин Кримінального кодексу виду та обсягу обмеження прав, свобод та інтересів особи у вигляді визначення виду основного (основних) та додаткового (додаткових) покарання, їх строку чи розміру[8, с.24]; 8) визначення раціональних способів, форм реалізації кримінальної відповідальності[50, с.72]; 9) здійснювана як законодавцем, так і правозастосувачем градація державного примусу у вигляді заходів кримінально-правового впливу[66, с.75]; 10) діяльність законодавця з визначення у кримінальному законі різних кримінально-правових наслідків вчинення окремих злочинів залежно від їх типового ступеня суспільної небезпечності та особи винного[186, с.188]; 11) здійснення законодавцем дозування відповідальності з урахуванням певного роду обставин, що має призвести до визначення меж застосування державного примусу щодо особи, яка вчинила правопорушення[258, с.271].

Також неоднозначно в кримінально-правовій літературі вирішується питання щодо визначення суб'єкта диференціації кримінальної відповідальності. Більшість українських вчених вважають, що диференціація є прерогативою законодавця та реалізується в кримінальному законі[8, с.18; 59, с.73; 89, с.110; 91, с.113; 147, с.59; 157, с.401; 186, с.188; 237, с.240; 258, с.270]. Проте інші науковці переконують, що диференціацію в праві проводити і законодавець і правозастосовувач[50, с.71; 66, с.75; 241, с.53]. Неординарною з цього приводу є думка Ю.В. Бауліна, який вважає, що диференціації підлягають два види кримінальної відповідальності: 1) законодавчо визначена в КК України; 2) законодавчо врегульована в КВК України[14, с.9; 16, с.31].

В юридичній літературі також по різному визначають поняття та коло засобів диференціації кримінальної відповідальності. Науковці пропонують під засобами диференціації розуміти: обставини, які повинні враховуватися правозастосувачем при виборі конкретного заходу відповідальності і відносно яких законодавчо конкретизовані сила їхнього впливу на відповідальність, обставини, з якими законодавець пов'язує зменшення або збільшення покарання і відповідальності[118, с.62; 193, с.37]; фактори (обставини), які істотно впливають на суспільну небезпеку злочину і особи, яка його вчинила, і, як результат, на обсяг відповідальності[257, с.25]; всі норми і положення, в яких законодавець однозначно виразив напрям зміни типової відповідальності, тобто відповідальності за злочин з основним складом для типового суб'єкта[34, с.88], хоча і є протилежна думка, що норми і положення самі по собі засобами диференціації не виступають, вони лише закріплюють підсумок проведеної законодавцем диференціації[121, с.28].

Неоднозначно також вирішується питання щодо співвідношення засобів диференціації кримінальної відповідальності та засобів її індивідуалізації. Зокрема, О.М. Чупрова вважає, що саме засоби диференціації кримінальної відповідальності в кримінальному праві є ознакою, яка істотно відрізняє диференціацію від її індивідуалізації[257, с.25], а С.А. Хорошилов зазначає, що практично всі засоби індивідуалізації є засобами диференціації кримінальної відповідальності. Однак засоби індивідуалізації кримінальної відповідальності застосовуються в кожному конкретному випадку суворо персоніфіковано, на відміну від засобів диференціації кримінальної відповідальності, які спрямовані на невизначеного суб'єкта[251, с.56].

Загалом, в теорії кримінального права виділяють засоби диференціації кримінальної відповідальності, передбачені в Загальній та Особливій частинах КК України[3, с.10; 16, с.27; 121, с.28]. Відзначимо, що науковці по різному визначають ряд засобів диференціації кримінальної відповідальності, передбачених у Загальній частині кримінального закону. Такими засобами пропонують вважати: класифікацію злочинів[3, с.10; 16, с.28; 118, с.63-64;

155, с.166; 257, с.65; 148, с.52-53], хоча інші це заперечують[130, с.47; 34, с.96]; множинність злочинів[3, с.10; 34, с.81, 95; 193, с.95; 257, с.65]; незакінчену злочинну діяльність[3, с.10; 34, с.81, 95; 193, с.95; 257, с.65]; співучасть[3, с.10; 34, с.81, 95; 257, с.65]; неповноліття[3, с.10; 31, с.6; 34, с.81, 95; 193, с.95; 257, с.65]; звільнення від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами[34, с.81, 95; 118, с.63-64; 130, с.176-177; 193, с.95; 257, с.65; 260, с.162], хоча інші це заперечують[74, с.11; 86, с.177]; дванадцять видів покарань[16, с.28-29; 244, с.244]; звільнення від покарання[16, с.28-29; 34, с.81, 95; 257, с.65], хоча інші це заперечують[130, с.176-177]; обставини, які обтяжують або пом'якшують покарання[118, с.63-64; 193, с.95; 214, с.103; 257, с.65], а інші вважають що вони є засобами індивідуалізації покарання[2, с.9; 79, с.3; 123, с.92; 161, с.152]; умовне засудження і умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; заміну покарання більш м'яким; давність обвинувального вироку; амністію[34, с.81, 95]; судимість[16, с.28-29; 34, с.95], хоча є і протилежна думка[44, с.75]; норму кримінального права[50, с.71].

Серед запропонованих науковцями засобів диференціації, передбачених в Особливій частині, можна виділити три групи: *а) засоби, які визнають усі*: це кваліфікуючі або привілеюючі ознаки[34, с.81; 86, с.174; 91, с.113; 119, с.5; 130, с.228; 139, с.366] або ж іноді науковці називають кваліфіковані, особливо кваліфіковані та привілейовані склади злочинів[8, с.24; 16, с.28-29; 121, с.28; 155, с.166; 200, с.145; 257, с.65; 258, с.33]; *б) засоби, які називають лише окремі науковці*: 1) виділення із загальної норми спеціальної (спеціальних) норми (норм), здебільшого або за предметом, або за ознаками діяння чи за ознаками суб'єкта злочину; 2) включення до КК нових норм, суміжних із наявними, менш казуїстичних; 3) утворення нових складів злочинів; 4) внесення змін до санкції статті Особливої частини КК[8, с.24]; 5) розмежувальні ознаки суміжних складів злочинів (складів, у яких основна частина ознак співпадає)[86, с.174]; б) допущення можливості (факультативності) застосування додаткових покарань[121, с.28; 200, с.146]; 7) побудова спеціальних норм та норм про так звані складені злочини; 8) формування окремих складів злочинів, які

відрізняються за своїми ознаками; 9) зміна критеріїв, які визначають співвідношення кримінально-правових норм та норм інших галузей права[155, с.166]; в) засоби, які викликають найбільше суперечок, оскільки окремі науковці вказують на їх існування, а інші це заперечують: спеціальні види (підстави) звільнення від кримінальної відповідальності: прихильники[34, с.81; 94, с.8-10; 121, с.28; 157, с.302; 200, с.145; 244, с.245; 257, с.65], ті, що висловлюють протилежну думку[68, с.49; 86, с.177; 107, с.7], санкції статей Особливої частини КК України[167; 186, с.188; 244, с.243; 257, с.65] або ж використання відносно-визначених, альтернативних і кумулятивних санкцій[121, с.28; 200, с.146]. Однак є і протилежна точка зору[193, с.40].

Неоднозначно сприймається в наукових колах і перспектива запровадження кримінального проступку у систему кримінальних правопорушень. Одні науковці виступають за запровадження кримінального проступку[88, с.239; 97, с.192; 134, с.181; 125, с.97; 135; 142, с.244; 155, с.166; 156, с.13-14, 159; 229, с.214; 243, с.166; 261;], інші – проти[109, с.108; 126, с.156]. Прихильники створення інституту кримінального проступку дискутують стосовно двох можливих варіантів його запровадження: 1) шляхом створення окремого кодексу про кримінальні проступки[135; 159; 239, с.4]; 2) через доповнення вже існуючого кримінального кодексу положеннями про кримінальні проступки[103, с.91; 191; 259].

Також дослідники не мають єдності і щодо визначення критерію поділу кримінальних правопорушень на злочини та кримінальні проступки. Так, одні вважають, що таким критерієм має бути ступінь суспільної небезпеки посягання та наслідок у виді та розмірі покарання[134, с.183; 202, с.50], інші називають характер і ступінь суспільної небезпеки діяння і тяжкість суспільно небезпечних наслідків[126, с.162], а також вказують на ступінь небезпечності наслідків цих деліктів: для злочинів – суспільна небезпечність, а для кримінальних проступків – суспільна збитковість[242, с.77] або ж за рівнем суспільної шкоди: злочини – з високим, а кримінальні проступки – із значним рівнем суспільної шкоди[36, с.572] чи рівнем суспільної небезпеки[103, с.92].

Також неоднозначно в кримінально-правовій науці вирішується питання щодо того, які саме злочини повинні бути віднесені до категорії кримінальних проступків. Одні науковці вважають, що це мають бути злочини невеликої тяжкості, тобто ті, за які передбачене позбавлення волі на строк не більше двох років або інше більш м'яке покарання[134, с.183; 135; 242, с.77], інші – що перелік кримінальних проступків слід сформулювати за рахунок діянь, які віднесені до категорії злочинів невеликої тяжкості, але за які не передбачене позбавлення волі та ряду інших злочинів[156, с.12], а ще що до кримінальних проступків слід віднести депеналізовані злочини невеликої тяжкості та більшість злочинів середньої тяжкості[88, с.239].

Також науковці наголошують на необхідності вдосконалення системи кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки, та, відповідно, перегляду системи побудови санкцій[91; 20; 52; 14; 237; 92;93; 186].

Отже, як бачимо, аналіз кримінально-правової літератури засвідчив, що спірних та малодосліджених питань щодо диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки є чимало. Висвітлення цих концептуальних питань допоможе розв'язати окремі наукові проблеми, сформулювати визначення окремих понять та запропонувати перспективний напрям вдосконалення положень чинного кримінального закону щодо диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері та стане актуальним напрямом дослідження проблем кримінально-правової охорони економіки України.

1.2. Поняття злочинного посягання у сфері економіки

Розвиток ринкової економіки в Україні супроводжується тінізацією і зростанням рівня економічної злочинності – про це свідчать статистичні дані МВС України (Додаток «В»). Окрім цього, суспільство потерпає від нових форм протиправної діяльності правопорушників – рейдерських захоплень підприємств,

створення фінансових пірамід тощо, які за ступенем своєї суспільної шкідливості досягли ступеня суспільної небезпеки і претендують на визнання їх кримінально протиправними. Водночас, окремі злочини втрачають ступінь суспільної небезпеки і підлягають декриміналізації (як от, передбачені ст.225 КК «Обман покупців та замовників», ст.215 КК «Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків» тощо). Однак, існує і така категорія злочинів, декриміналізація яких не є беззаперечною (наприклад, ст.203 КК «Зайняття забороненими видами господарської діяльності», ст.218 КК «Фіктивне банкрутство», ст.221 КК «Незаконні дії у разі банкрутства», ст.228 КК «Примушування до антиконкурентних узгоджених дій» тощо).

У зв'язку із цим виникає запитання: до якого ж виду правопорушень слід відносити такі декриміналізовані діяння? На даному етапі законодавець здійснив механічне перенесення усіх декриміналізованих злочинів до КУпАП (на підставі Закону України № 4025-VI (4025-17) від 15.11.2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності»). Однак зрозуміло, що в перспективі такі злочини мають стати одним із видів кримінально-караних посягань – кримінального проступку (адже вже прийнятий новий КПК України, який передбачає, що усі кримінально карані діяння будуть охоплюватися поняттям «кримінальні правопорушення» із його поділом на злочини та кримінальні проступки). Однак, виникає запитання: чи досить вдалим є термін «кримінальні правопорушення» для позначення і злочинів, і кримінальних проступків. В довідковій літературі зазначається, що правопорушення – це порушення норм поведінки, встановлених законами чи іншими нормативними актами[205, с.508]. Відповідно, за галузевою приналежністю можна виділити цивільні, господарські, фінансові, екологічні, адміністративні і в т.ч. і кримінальні правопорушення. Однак, правопорушення – це перш за все порушення норм чи правил поведінки, встановлених у суспільстві і не завжди можна вважати, що внаслідок такого правопорушення заподіюється шкода. А посягання ж розтлумачується як намагання захопити, привласнити що-небудь; намагання

завдати якоїсь шкоди кому-небудь[205, с.393]. Тобто, внаслідок посягання завше заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди. І саме ця ознака – заподіяння або створення реальної загрози заподіяння істотної шкоди, відрізняє кримінально каране посягання від інших правопорушень. Отже, відповідно до значеннєвого навантаження цих слів, видається більш вдалим використання терміну «посягання» для позначення діянь, передбачених кримінальним законом. Такий висновок робимо також і на підставі того, що злочинними відповідно до ч.2 ст.11 КК є діяння, які заподіюють або створюють загрозу заподіяння істотної шкоди. А зважаючи на те, що усі ці посягання будуть поміщені у Кримінальний кодекс, то це не заперечує того, що вони за своїм характером є суспільно небезпечними, тобто за них настає саме кримінальна відповідальність і саме внаслідок їх вчинення заподіюється істотна шкода або створюється загроза її заподіяння охоронюваним законом правам, свободам громадян, суспільства та держави. Отже, всі такі суспільно небезпечні діяння слід називати злочинними посяганнями.

Інше питання, чи потрібно встановлювати саме кримінальну відповідальність за посягання у сфері економіки. Як показує багаторічний досвід, боротьба з правопорушеннями у сфері економіки лише заходами цивільно-правового чи господарсько-правового впливу є недостатньою. Зауважимо, що кримінальні правопорушення у сфері економіки небезпечні тим, що сприяють розвитку корупції та хабарництва, спричиняють деструктивну дію на економіку держави, на соціальну сферу, на відносини у сфері службової діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, порушують важливі економічні права та свободи громадян. Зважаючи на це, однією з найактуальніших проблем сьогодення є забезпечення надійного захисту інтересів суспільства від злочинних посягань у сфері економіки. У зв'язку із цим виникає запитання, а які ж саме посягання слід відносити до злочинних посягань у сфері економіки. Задля отримання відповіді на це запитання необхідно з'ясувати, що ж саме слід розуміти під «економікою».

Економіка – це не лише народне господарство країни, це перш за все сфера життєдіяльності кожної людини, адже саме у цій сфері реалізуються основні економічні права і свободи людини – право приватної власності (ст. 41 Конституції України); право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 Конституції України); право на користування об'єктами права державної та комунальної власності (ст. 41 Конституції України) та власністю Українського народу (ст. 13 Конституції України).

Термін «економіка» запозичений із сфери економічних наук, а тому необхідно з'ясувати, яке ж значення вкладають в нього вчені економісти. В довідковій літературі термін «економіка» має декілька значень: 1) це сукупність виробничих відносин певної суспільно-економічної формації, економічний базис суспільства[231, с.88]; 2) народне господарство даної країни, галузі, області, району, що включає галузі матеріального виробництва і невиробничої сфери[87, с.136]; 3) спосіб раціональної побудови і здійснення суспільних відносин виробництва, розподілу і обміну, що забезпечує життєдіяльність суспільства стосовно оптимального задоволення матеріальних та ґрунтованих на них інших потреб і інтересів суспільства загалом[75, с.100].

Л.С. Шевченко зазначає, що економіка як об'єктивна сфера господарської діяльності, де створюються необхідні для людей блага (продукти, послуги) має певну структуру і характеризує стан господарського життя. У цьому аспекті економіка включає: 1) сукупність галузей людської діяльності. Галузь – це виокремлений вид господарської діяльності з особливим характером ресурсів, технологій, робочої сили та продукту, що випускається; 2) сукупність сфер господарської діяльності, а саме: сферу виробництва – створення матеріально-речових благ; сферу послуг – діяльність людей, результати якої не набувають речової форми (банківські, освітні, транспортні, інформаційні послуги, консультування тощо); сферу створення нематеріальних благ – розробку продуктів інтелектуальної власності (винаходи, товарні марки, фірмові найменування), набуття прав користування окремими ресурсами; завоювання репутації, ділового іміджу фірми[173, с.6-7].

Зважаючи на все вище викладене, робимо висновки, що економіка є однією із найважливіших сфер життєдіяльності суспільства і водночас включає в себе певну сукупність галузей та сфер господарської діяльності – сферу виробництва, сферу послуг, сферу створення нематеріальних благ. Таким чином використовуваний у чинному КК термін «у сфері господарської діяльності» є невдалим, адже, як з'ясувалося, є декілька сфер господарської діяльності. Окрім цього, аналіз статей Розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» КК України засвідчив, що в цьому розділі передбачені злочини, що посягають на кожен із вищевказаних сфер господарської діяльності. У зв'язку із цим, вважаємо доречним використання саме терміну «у сфері економіки» для позначення цього виду кримінально-протиправних посягань.

Також неможливо не зауважити, що термін «кримінальне правопорушення» є порівняно новим у літературі, однак проблема співвідношення термінів «економічні», «у сфері економіки», «у сфері економічної діяльності», «економічної спрямованості», «економічного характеру» існує вже давно. Однак, оскільки до сих пір у КК передбачено лише злочини, то науковці використовували вищеназвані терміни з прив'язкою до «злочинів». У чинному КК України не вживається жоден із вище перелічених термінів, а тому, відповідно, відсутнє нормативне визначення поняття «злочину у сфері економіки», але із розвитком суспільства, виникає об'єктивна необхідність визначитись: які ж саме злочини слід вважати вчиненими у сфері економіки та за яким критерієм їх слід до таких зараховувати. На відміну від українського, російський законодавець виклав своє бачення щодо розуміння співвідношення між цими поняттями у своєму кримінальному законі. Так, у КК РФ 1996 року міститься Розділ VIII «Злочини у сфері економіки», який включає в себе три глави: Глава 21 «Злочини проти власності», Глава 22 «Злочини у сфері економічної діяльності» та Глава 23 «Злочини проти інтересів служби в комерційних та інших організаціях». Однак такий підхід до вирішення цього питання є спірним, а тому не дивно, що і в теорії, і на практиці немає єдино напрацьованого визначення поняття злочинного

посягання у сфері економіки та виокремлення кола злочинів, що можуть такими вважатися.

Вирішення будь-якої проблеми у кримінально-правовій теорії розпочинається із з'ясування змісту певного кримінально-правового поняття. Саме тому, перш за все, узагальнимо наявні в кримінально-правовій науці підходи до визначення обсягу поняття злочинного посягання у сфері економіки. Загалом, як уже зазначалося, можна виділити чотири підходи:

1) економічними слід визнавати частину злочинів проти власності, господарські злочини та службові злочини[40, с.16; 55, с.71; 120, с.5-6; 195, с.31-35] (однак яку саме частину злочинів проти власності – незрозуміло);

2) економічними слід вважати окремі службові злочини та злочини у сфері господарської діяльності[131, с.86; 180, с.65];

3) економічними слід вважати злочини проти власності та злочини у сфері господарської діяльності[23, с.1; 29, с.62; 82, с.11-12; 124, с.12; 262, с.50];

4) економічними слід вважати злочини, що вчинені суб'єктами підприємницької діяльності або службовими особами підприємств чи установ, якщо ця діяльність безпосередньо пов'язана із протидією господарській діяльності[233, с.125].

Таке різноманіття підходів щодо характеристики злочинів у сфері економіки і окреслення кола цих злочинних посягань, ускладнює формування єдиного поняття цього виду злочинів, яким би могли оперувати і теоретики-науковці, і практики, і інші фахівці. Видається, що розбіжність у поглядах на визначення поняття «економічного злочину» пов'язана, із різним уявленням науковців про сукупність істотних ознак, необхідних і достатніх для визначення цього поняття і, перш за все, про об'єкт, якому заподіюється істотна шкода.

Вчені-криміналісти мають доволі відмінні погляди на родовий об'єкт злочинів у сфері економіки, яким визнають: економічні відносини[29, с.62; 75, с.102], економічні відносини власності (відносини по володінню, користуванню і розпорядженню майном)[55, с.71; 82, с.12], економічну систему держави[195, с.31], порядок управління народним господарством, виробничі відносини з

приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг[180, с.65], власність і порядок управління народним господарством[262, с.50], основні елементи економічної системи як власність, механізм організації національної економіки, інтереси служби у сфері господарської діяльності[25, с.38] тощо.

Отже, як бачимо, об'єктом злочинів у сфері економіки пропонують визнавати і економічну систему держави –інтегративну сукупність певних елементів, так і структурні її складові – власність, економічні відносини, механізм господарювання тощо.

У економічній літературі існують різні підходи до характеристики структури економічної системи суспільства, однак у переважній більшості джерел вказують на наявність чотирьох основних елементів: 1) продуктивні сили суспільства (які включають засоби виробництва і людей з продуктами їхньої фізичної та інтелектуальної діяльності), 2) економічні відносини, 3) механізм господарювання та 4) природне середовище[5; 215; 233, с.36]. Отже, економічна система суспільства складається із чотирьох основних елементів, які у свою чергу також мають певну структуру та поєднують у собі ще декілька елементів.

Об'єкт злочину – це те, чому заподіюється або може бути заподіяна шкода. Зауважимо, що КК не може охороняти щось абстрактне, адже кожен склад злочину передбачає вичерпний перелік ознак, що характеризують певне злочинне посягання. Окрім цього, злочин є різновидом правопорушення – порушення норм права, в яких визначаються конкретні правила поведінки у суспільстві. Звідси випливає, що вчиняючи злочин, особа порушує правові приписи і посягає на встановлений порядок реалізації права інших осіб. Також зауважимо, що як уже зазначалося, економіку слід розглядати як сукупність сфер господарської діяльності, в яких особа може реалізувати свої права на виробництво товарів, послуг, створення нематеріальних благ. Для задоволення цих прав суспільство зацікавлене у визначенні певного порядку здійснення господарської діяльності. На підставі цього робимо висновки, що вчиняючи злочин у сфері економіки,

особа посягає (заподіює або створює загрозу заподіяння істотної шкоди) не на що інше як на встановлений порядок господарської діяльності.

Що ж стосується економічних відносин, то їх також важко визнати об'єктом злочинів у сфері економіки. В економічній літературі економічні відносини розглядають як суспільні відносини і зв'язки, що складаються між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ та послуг[172, с.6]. Економічні відносини охоплюють відносини власності на засоби виробництва і продукти праці. Відносини власності – це відносини щодо господарського використання об'єктів власності, тобто отримання від них доходу[233]. Із запропонованого визначення поняття «економічні відносини» стає зрозуміло, що це перш за все «зв'язки між людьми», а тому важко уявити, як саме Кримінальний кодекс має охороняти такі «зв'язки». Також відзначимо, що деякі науковці, позиції котрих ми наводили вище, вважають, що об'єктом цих злочинів є власність і відносини власності як один зі структурних елементів економічної системи[29, с.62; 55, с.71; 82, с.12]. Це питання розглядається не лише у зв'язку із визначенням об'єкта злочинів у сфері економіки, а й полягає ще у тому, що на цій підставі науковці пропонують вважати злочинами у сфері економіки не лише злочини у сфері господарської діяльності, а й злочини проти власності. Розглянемо більш детально цю проблему.

Основний зміст відносин власності як структурного елементу економічної системи робить акцент не на власності, а саме на окремому аспекті власності – власності на засоби виробництва. Адже саме власник засобів виробництва стає власником результатів виробництва (тобто таким чином задовольняється економічний інтерес – інтерес отримання прибутку внаслідок використання цих засобів виробництва). Усі подальші відносини власності, які виникають в процесі перерозподілу і споживання виготовлених матеріальних і нематеріальних благ є окремим об'єктом кримінально-правової охорони. Тобто потрібно розрізняти відносини власності на засоби виробництва (які є ключовим елементом економічної системи суспільства) і звичайні відносини власності. Перші існують і

мають важливе значення саме у процесі виробництва і розподілу виготовлених благ, а другі виникають у процесі перерозподілу і споживання виготовлених благ.

Окрім цього, Л.Л. Кругліков слушно зауважує, що у відносинах власності виділяють статичну і динамічну сторони. При цьому статична сторона характеризується станом належності матеріальних благ власникові, то динамічна – використанням матеріальних благ в процесі виробництва, розподілу, споживання і обміну. В залежності від того, якому із цих аспектів надається переважаче значення, виділяються злочини проти власності і посягання, які вчиняються в сфері економічної діяльності[120, с.6]. Саме тому безпідставно вважати, що злочини проти власності є злочинами у сфері економіки, оскільки у чинному кримінальному законі самостійним об'єктом кримінально-правової охорони є право власності вже на виготовлені блага.

Також досить спірним є питання щодо визнання механізму господарювання об'єктом злочинів у сфері економіки. Зокрема, А.М. Бойко вважає, що встановлюючи відповідний порядок здійснення господарської діяльності, суспільство зацікавлене в успішному функціонуванні та розвитку національної економіки. Порушуючи порядок здійснення господарської діяльності, вчиняючи кримінально карані діяння, суб'єкти господарювання піддають злочинному впливу механізм організації національної економіки, тобто механізм господарювання[25, с.36]. Однак, вчені-економісти зазначають, що господарський механізм (механізм господарювання) являє собою сукупність конкретних економічних форм, методів та важелів регулювання економічної діяльності суспільства. Грунтуючись на економічних відносинах і дії економічних законів, він охоплює підсистеми управління, стимулювання, фінансування, кредитні важелі, правові норми та відповідні інститути[22; 233, с.37-38; 250, с.66-67]. Отже, механізм господарювання охоплює не лише регламентацію економічної діяльності суб'єктів господарювання (регулювання), а й відображає реальну систему методів і важелів впливу на економічну діяльність. Звідси випливає, що встановлений порядок здійснення господарської діяльності є лише частиною

системи механізму господарювання, а тому можемо зробити висновок, що механізм господарювання не є об'єктом злочинів у сфері економіки.

Таким чином, визначитися із об'єктом злочинів у сфері економіки не так вже й просто. В.П. Ємельянов зауважує, що вчення про об'єкт злочину — це наріжний камінь вітчизняної кримінально-правової науки, проте, як не парадоксально, саме в цьому питанні найменш за все виявляють єдність поглядів його дослідники[71, с.125]. У вітчизняній науці кримінального права існує два протилежних концептуальних підходи до характеристики об'єкта злочинів. Відповідно до однієї концепції об'єктом злочинів є сукупність суспільних відносин, відповідно до іншої— блага, цінності та інші сфери життєдіяльності людей.

Визнання суспільних відносин об'єктом злочинних посягань донедавна вважалося в науці єдиною точкою зору [101; 182; 218]. Вперше цю концепцію як «штучну конструкцію» із «яскраво вираженим ідеологічним підходом» до поняття об'єкта злочину піддав різкій критиці С.Б. Гавриш. На його думку, з позиції теорії об'єкта як суспільного відношення, виходить, що кримінальне право нібито «охороняє не матеріальні цінності і блага, життя, здоров'я, довкілля та ін., а навпаки деяку форму їх прояву, ті або інші зв'язки між суб'єктами відносин», тоді як у дійсності охоронюваним об'єктом є «правове благо» як «визначена цінність»[41, с.25-65]. В подальшому Г.П. Новосьолов зазначає, що об'єктом кожного злочину виступають люди— індивіди або їх малі або великі групи, або в цілому суспільство (соціум)[166, с.53-64]. А В.П. Ємельянов зауважує, що не всякий злочин посягає безпосередньо на людину, він може заподіяти шкоду їй опосередковано, за допомогою впливу на умови її життя і середовище проживання, тобто на охоронювані кримінальним законом конкретні сфери життєдіяльності людей[71, с.133]. В.М. Трубніков вважає, що об'єкт злочину – це охоронювані кримінальним законом права, свободи і законні інтереси людини і громадянина[222, с.86]. Такі підходи до визначення об'єкта злочину заслуговують на увагу та аналіз.

Справді, визнання суспільних відносин об'єктом злочинів є невиправданим, адже розділи Особливої частини КК України, які, як загальновідомо, побудовані

за принципом родового об'єкта, називаються, наприклад: «Злочини проти життя і здоров'я» або ж «Злочини у сфері господарської діяльності», але аж ніяк не «Злочини проти (або у сфері) господарських суспільних відносин». Тобто виходить, що законодавець називаючи розділи Особливої частини КК України, вказував не на суспільні відносини, як об'єкти кримінально-протиправних посягань, а на реально існуючі цінності, блага, права, сфери життєдіяльності. Окрім цього, зауважимо, що суспільні відносини – це завжди відносини (зв'язки, стосунки) між певними суб'єктами стосовно певного об'єкта. Однак, індивід не завжди перебуває у певних суспільних відносинах стосовно об'єкта злочинного посягання, а тому виходить, що внаслідок вчинення злочинного посягання не завжди заподіюється шкода суспільним відносинам.

Більше того, оскільки Конституцією України проголошується, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, то звідси можна зробити висновок, що головним завданням кримінального закону є охорона людини та її прав і свобод. Для захисту своїх прав і свобод людина зацікавлена у встановленні та дотриманні певного порядку у всіх сферах суспільного життя, не є винятком і сфера економіки. Існування порядку реалізації передбачених законами України прав і свобод людини покликане забезпечити реальну можливість реалізації цих прав і свобод. Отже, звідси робимо висновки, що безпосереднім об'єктом злочинних посягань слід визнавати існуючі блага, цінності, права, свободи і законні інтереси людини, а родовим – встановлений порядок реалізації цих прав і свобод. Таким чином робимо висновки, що родовим об'єктом злочинів у сфері економіки є законодавчо встановлений порядок здійснення господарської діяльності.

Отже із характеристикою однієї із істотних ознак поняття злочину у сфері економіки – родовим об'єктом, визначилися. Однак, для визначення поняття злочинного посягання у сфері економіки недостатньо охарактеризувати лише об'єкт, на який посягає ця група злочинів, а необхідно встановити інші істотні ознаки цього поняття. У філософському трактуванні визначення, дефініція (від лат *definitio* – визначення) – це логічний прийом, який дозволяє формулювати

критерії відмінності об'єкта, який визначається, від інших об'єктів[236, с.445]. Отже, для з'ясування змісту поняття «злочини у сфері економіки» потрібно серед усієї сукупності ознак виділити істотні – такі ознаки, які є необхідними і достатніми для відмежування цього поняття від інших.

Загалом, науковці виділяють такі ознаки «злочину у сфері економіки»:

- 1) *об'єкт злочину* – (про це йшлося вище);
- 2) *предмет посягання* – майно різних видів (грошові кошти, валютні кошти, цінні папери, матеріальні цінності), предмети, виготовлення яких становить, на підставі закону, монополію держави або потребує дозволу[144];
- 3) *суб'єкт злочину* – суб'єкт господарської діяльності або його службова особа в процесі здійснення господарської діяльності[6, с.233-234; 25, с.39]; повноцінний суб'єкт економічних відносин[56, с.13; 144; 180, с.65]; учасник економічної діяльності, що має окремий економічний інтерес та прагне отримати власний економічний результат, або рідше особа, не причетна до цієї діяльності, яка має ціль скористатися у злочинний спосіб її елементами чи результатами[75, с.116; 144]; представник регулятивної сфери економічної діяльності, наділений повноваженнями дозволу і контролю[144];
- 4) *ці злочини вчиняються фізичними особами*, оскільки за кримінальним законодавством України суб'єктом злочину може бути лише фізична особа[53, с.114; 106, с.152], фізична і юридична особа[56, с.13];
- 5) *наслідки злочину* – перерозподіл матеріальних благ[56, с.13; 180, с.65-66]; матеріальна або моральна шкода, підрив ділової репутації господарюючих суб'єктів (підприємців) та законних інтересів споживачів[53, с.114; 56, с.13; 106, с.152; 144; 180, с.65-66];
- 6) *умисел* – *прямий*, пов'язаний із отриманням одного з названих результатів (наслідків)[75, с.116; 180, с.65];
- 7) *мета* – отримання економічної вигоди[25, с.38; 56, с.13]; задоволення економічного інтересу (здобуття прибутків, додаткової вартості)[75, с.116; 144];
- 8) *мотиви* – корисливі мотиви або інша особиста зацікавленість[6, с.233-234; 25, с.38; 56, с.13; 75, с.116; 144 с.65;];

9) *спрямованість* – щодо елементів легальної економічної діяльності (нелегальна економіка не перебуває під захистом кримінального закону)[75, с.116];

10) ці злочини мають *триваючий характер*[53, с.114; 56, с.13; 106, с.152];

11) ці злочини характеризується *високою латентністю*, що зумовлено як природною латентністю, так і значними складнощами при розслідуванні злочинів у сфері економіки[53, с.114; 56, с.13; 180, с.65-66];

12) характеризується *тісним зв'язком з організованою злочинністю*, корупцією, тіньовою економікою та іншими негативними явищами в суспільстві[53, с.114; 75, с.116; 106, с.152];

13) *застосування насильства* – здійснення без використання насильства[56, с.13; 180, с.65-66]; вчиняються шляхом насильницьких дій або дій насильницько-деструктивного характеру, але вчинених у зв'язку із задоволенням злочинного економічного інтересу (протидія законній підприємницькій діяльності, зговір про штучну маніпуляцію цінами, примушування у сфері цивільно-правових зобов'язань)[144].

Беззаперечно кожна із цих ознак певним чином характеризує злочини у сфері економіки, однак лише окремі із них відіграють важливу роль при відмежуванні даного кола злочинів від інших, а інші – другорядними, оскільки вказують на криміналістичний чи кримінологічний аспекти цього поняття. Очевидно, що для того, щоб сформувати чітке уявлення про дану групу злочинів необхідно визначити вичерпний перелік істотних ознак, які характеризуватимуть поняття «злочини у сфері економіки».

Першою і найбільш важливою ознакою для характеристики складів злочинів у сфері економіки є **об'єкт**, на який посягає дана група злочинів – порядок здійснення господарської діяльності (це родовий об'єкт) і конкретні економічні блага, цінності, права і свободи людини (як безпосередній об'єкт).

Другою важливою ознакою цього виду злочинів є **об'єктивна сторона**, структурними елементами якої, як і у всіх злочинах, є суспільно-небезпечні діяння, суспільно-небезпечні наслідки та причиновий зв'язок між ними. Дана

категорія злочинних посягань може вчинятися як у формі активних дій так і у формі бездіяльності (невиконання певного обов'язку), а наслідки від цієї групи злочинів – це переважно матеріальна шкода у значних, великих або особливо великих розмірах або створення реальної загрози її заподіяння. Однак, неможливо не зауважити, що окремі злочини у сфері економіки – це злочини з формальним складом, а тому суспільно небезпечною у них є лише дія (наприклад, ч.1, 2 ст.203-2 КК «Зайняття гральним бізнесом», ч.1 ст.205 КК «Фіктивне підприємництво»).

Третьою ознакою є **суб'єкт** – загальний – фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Відповідно до положень ч. 3 ст. 35 Цивільного кодексу України, повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла віку 16 років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. Таким чином робимо висновок, що суб'єктом даної групи злочинів може бути неповнолітня особа віком від 16 років. При цьому зауважимо, що в окремих випадках суб'єкт цих злочинів спеціальний – коли це прямо передбачено у статті КК України (наприклад, ч.3 ст.206 КК – «...службовою особою з використанням службового становища», ч.2 ст.209-1 КК «особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю» тощо). Однак підстав стверджувати, що злочини у сфері економіки вчиняються лише суб'єктами господарювання немає, адже ці злочини можуть вчинятися суб'єктами, які не мають офіційного правового статусу суб'єкта господарювання або узагалі особами, що не мають відношення до господарської діяльності (наприклад, ч.1 ст.199 КК – при зберіганні чи перевезенні з метою збуту підроблених грошей, ч.1 ст.206 КК – при протидії господарській діяльності тощо). Що ж до пропозиції щодо визнання суб'єктами злочинів у сфері економіки осіб, які здійснюють контроль за економічною діяльністю суб'єктів господарювання, то видається, що по-перше, такі склади злочинів знайшли поодиноке відображення у КК (наприклад, ч.2 ст.209-1 КК «розголошення...особою, якій ця інформація стала відома у

зв'язку з професійною або службовою діяльністю», ч.1 ст.222-1 КК «умисні дії службової особи учасника фондового ринку», ч.1 ст.223-2 КК «невнесення службовою особою емітента чи професійного учасника фондового ринку змін або внесення...». По-друге, такі особи є перш за все службовими, а тому злочини вчинені ними посягають перш за все на встановлений порядок службової діяльності, який є самостійним об'єктом кримінально-правової охорони. Виходячи із цього, видається недоречним та неправильним вважати, що злочини у сфері службової діяльності є злочинами у сфері економіки.

Четвертою ознакою є **суб'єктивна сторона** цих злочинів – ці злочини завжди умисні. П'ята ознака – наявність в суб'єкта злочину **мети** – отримання економічної вигоди. Вчиняючи злочин у сфері економіки, особа усвідомлює, що внаслідок вчинення своїх дій вона, або ж третя особа, отримає певний дохід або зможе уникнути певних збитків (наприклад, ст.222-1 КК «Маніпулювання на фондовому ринку», ст.232-1 КК «Незаконне використання інсайдерської інформації» тощо). При цьому неважливо яким саме методом діятиме особа – чи шляхом заподіяння реальної матеріальної шкоди суб'єктам господарської діяльності, чи виникненням загрози її заподіяння шляхом створення умов, які погіршують становище інших суб'єктів економічної діяльності (наприклад підрив ділової репутації, розголошення комерційної таємниці, створення монопольного становища на ринку, протиправна вимога припинити здійснення певної діяльності тощо). Шоста ознака – **мотив** – переважно корисливий (за винятком ст.219 КК «з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб», ст.232 КК «вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів», ч.2 ст.232-1 КК «на власну користь або на користь інших осіб»). Наявність у особи корисливого мотиву свідчить про її бажання отримати певну вигоду матеріального, майнового, грошового чи їх еквівалентного характеру. При цьому, якщо особа отримує прибутки внаслідок законної економічної діяльності, яка є цілком правомірною, то це є позитивним процесом. Якщо ж особа займається нелегальною економічною діяльністю і прагне отримати внаслідок цього прибутки, то такі її дії є соціально неприйнятними та мають кримінально-правове

значення у виді корисливого мотиву. Узагалі відзначимо, що будь яка економічна діяльність має матеріальний економічний інтерес (щодо зменшення витрат на виробництво і збільшення прибутку), однак кримінально-караною та корисливою є лише та, що здійснюється незаконними методами або із порушенням порядку її здійснення, та в результаті якої особа отримує незаконні прибутки.

Детальний аналіз кримінально-правової літератури дає підстави стверджувати, що окрім проблеми з'ясування ряду істотних ознак злочинів у сфері економіки існує ще одна проблема, що потребує вирішення – дослідники, як уже вказувалося, використовують різноманітні терміни для позначення цього виду злочинів: «економічні злочини», «злочини у сфері економіки», «злочини у сфері економічної діяльності», «злочини економічного характеру», «злочини економічної спрямованості» тощо. При цьому, окремі автори не заглиблюються у з'ясування їх змісту і в межах однієї наукової праці ці терміни можуть використовуватися як тотожні, а іноді дослідники звертають увагу на необхідність їхнього розмежування. У зв'язку із цим виникає необхідність з'ясувати: чи тотожні ці поняття за змістом, а якщо ні – то як же вони співвідносяться.

У кримінально-правовій літературі зустрічається декілька підходів щодо визначення співвідношення цих термінів: 1) поняття «економічні злочини» і «злочини у сфері економіки» – тотожні, оскільки економічні злочини (наприклад, розкрадання, крадіжки, хабарництво) — це злочини корисливі, майнові і разом з тим це злочини у сфері економіки[262, с.50-52]; 2) поняття «злочини у сфері економіки» є ширшим, ніж поняття «економічні злочини», оскільки включає в себе злочини у сфері економічної діяльності та злочини проти власності (крадіжки, грабежі і т.п.)[105, с.34]; 3) поняття «економічна злочинність» відрізняється від поняття «злочинності у сфері економіки» та «злочинності економічної спрямованості» за формулою: «перше вужче, ніж друге і третє»[25, с.39]; 4) злочини у сфері економіки – переважно господарські злочини, вчинювані в різних сферах, економічна злочинність – господарські злочини та розкрадання, злочини економічного характеру – інші діяння, що пов'язані зі спричиненням матеріальної шкоди чи отриманням матеріальної вигоди[178, с.4]; 5) термін

«злочинність у сфері економіки» вживається у трьох розуміннях: у широкому, середньому та вузькому. У широкому – розуміють усі види злочинів, які зазіхають на економіку, права, свободи, потреби учасників економічних відносин, і порушують нормальне функціонування економічного механізму, у середньому – відносять злочини проти власності, господарські та корисливі службові злочини, у вузькому – злочини проти власності і господарські злочини[82, с.11-12; 83, с.138]; б) поняття «злочини у сфері економіки» розглядається в більш широкому розумінні, яке охоплює не тільки злочини економічні, а й ті, що посягають на відносини власності з боку осіб, не наділених функціями службового управління й розпорядження майном, так званих сторонніх осіб, які вчиняють такі корисливі злочини, як крадіжка та інші, а також корисливо-насильницькі діяння, що посягають на чуже майно (розбій, грабіж, вимагання тощо), а «економічні злочини» – поняття хоча й досить широке, проте вужче першого. Серед великої групи економічних можна виділити злочини у сфері економічної діяльності, які вчиняються в царині матеріального виробництва[63, с.195, 199].

Отже, загалом співвідношення цих понять від більш широкого до вужчого значення науковці виражають так: «злочини економічної спрямованості» - «злочини у сфері економіки» - «економічні злочини» - «злочини у сфері економічної діяльності». Однак наскільки вдалою є така формула співвідношення цих понять можна з'ясувати за допомогою порівняння таких економічних термінів як «економічна спрямованість», «у сфері економіки», «у сфері економічної діяльності», «економічні».

Відзначимо, що А.П. Закалюк у своїй праці аналізує значення кожного із запропонованих науковцями терміну і доходить до висновку, що термін «злочини у сфері економіки» найбільш вдало відображає це негативне соціальне явище. Вчений зазначає, що злочини у сфері економіки шкодять їй, вони не є частиною останньої, а вчиняються всупереч її інтересам, у сфері її функціонування, тобто у сфері економіки. Що ж стосується терміну «економічна злочинність», то на думку А.П. Закалюка, при його вживанні зразу виникає питання, що означає «економічна». Якщо та, що вчиняється у сфері економіки, то так її і слід називати.

Але термін «економічна» має й інше значення. Коли говоримо, наприклад «економічна діяльність», то передусім виокремлюємо діяльність, яка має економічний інтерес, економічну мету. Економічний інтерес – це інтерес отримання через економічну діяльність прибутку, додаткової вартості. Але злочини у сфері економіки якраз суперечать економічній меті суспільства, легальних учасників економічних відносин. Злочинні прояви у цій сфері перешкоджають досягненню цієї мети, реалізують інтереси, нерідко й економічні, окремих осіб, груп, які як правило, суперечать загальносуспільній меті або інтересам легальних учасників економічних відносин. Таким чином, термін «економічна злочинність» потребує низки уточнень та застережень, що утруднюють його застосування. Вчений також зазначає, що подвійне значення має термін «економічна спрямованість» за вживання його стосовно злочинів у сфері економіки. Якщо термін «спрямованість» вказує сферу, на яку спрямовуються або у якій вчиняються злочини, то це – сфера економіки, коли ж спрямованість пов'язується з наявністю економічного інтересу, то не всі злочини у розглядуваній сфері, маючи безперечно, корисливу мотивованість, мають також і економічний інтерес. Вчений визначає співвідношення користі і економічного інтересу так: економічна діяльність завжди має матеріальний економічний інтерес, але не завжди може оцінюватися як корислива у новому розумінні цієї ознаки. Вона набуває ознаки протизаконної, зокрема кримінально караної корисливості у разі використання суспільно неприйняттого та його вищого ступеню – суспільно небезпечного способу її задоволення (досягнення). Саме тому А.П. Закалюк вважає, що загальною та більш адекватною для визначення цієї злочинності є насамперед ознака місця її вчинення, тобто «у сфері економіки»[75, с.97-99].

Із такою думкою важко не погодитись. Визначення будь-якого поняття потребує насамперед окреслення кола тих явищ, процесів, відносин, видів діяльності, які мають бути ним відображені. У даному випадку перш за все потрібно визначити, який зміст має словосполучення «у сфері економіки» та в якому співвідношенні з ним перебувають інші використовувані науковцями

терміни. Справді, у вищевказаних термінах головний акцент робиться не на відомому науці кримінального права понятті злочину, а домінуюча роль відводиться словам «економічний», «економічна діяльність», «сфера економіки», «економічна спрямованість» тощо. Оскільки перелічені вище терміни запозичені наукою кримінального права, то повинні використовуватись нею саме в такому значенні, в якому вони використовуються наукою, з якої вони були запозичені, а саме економічною наукою.

Як ми вже з'ясували, під економікою слід розуміти об'єктивно існуючу сукупність сфер і галузей господарської діяльності. У ч.1 ст.3 Господарського кодексу України під «господарською діяльністю» пропонують розуміти діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, що спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. А економічна діяльність – процес виробництва продукції (товарів та послуг), який здійснюється з використанням певних ресурсів: сировини, матеріалів, устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо. Термін «економічний» (від грец. *oikonomikos* – господарський) – у енциклопедії роз'яснюється як той, що стосується господарювання, економіки, економічної діяльності, економічної науки[70, с.184].

Враховуючи усе вищенаведене, можемо зробити висновок, що між поняттями «економіка» та «економічна діяльність» є певна змістовна відмінність, адже економіка – сфера життєдіяльності суспільства, основу якої складають сукупність галузей та сфер господарської діяльності, а економічна діяльність – це передусім процес виробництва та випуску продукції. Звідси випливає, що злочини, які вчиняються у сфері економічної діяльності – це злочини, що вчиняються у процесі виробництва та випуску виготовленої продукції. Сама ж по суті економіка включає в себе більше суспільних економічних процесів – виробництво, випуск, розподіл та реалізацію виготовленої продукції, а тому й відповідно злочини у сфері економіки – це злочини, що вчиняються у процесі виробництва, випуску, розподілу та реалізації продукції. Отже, зрозуміло, що кількість злочинів, які вчинені у сфері економіки є значно більшою за кількість

злочинів у сфері економічної діяльності. Також відзначимо, що оскільки термін «економічний» роз'яснюється як такий, що стосується економіки, економічної діяльності, то виходить, що термін «економічний» одночасно можна використовувати для позначення як злочинів у сфері економіки, так і злочинів у сфері економічної діяльності. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне уникати використання терміну «економічний» для позначення цього виду злочинів з метою уникнення плутанини щодо змістовного навантаження цих понять. Що ж стосується «економічної спрямованості», то із цим терміном теж не все зрозуміло, адже спрямованість означає напрямок, а як уже з'ясувалося термін «економічний» стосується і економічної діяльності і економіки, а тому таке словосполучення, яке не має чіткого значення не може використовуватися наукою кримінального права, адже це може призвести до отримання хибних результатів дослідження.

Таким чином, зважаючи на вищенаведене можемо зробити такі висновки:

1) поняття «економіка» є ширшим за змістом щодо поняття «господарська діяльність» і їх взаємозв'язок виражається таким чином, що економіка – це сукупність сфер господарської діяльності: сфери виробництва, сфери послуг і сфери створення нематеріальних благ (фірмових найменувань, знаків для товарів і послуг). Оскільки є три сфери господарської діяльності (і це визначено економічними науками), то видається, що використаний у КК термін «у сфері господарської діяльності» не визначає у якій саме із цих трьох сфер будуть вчинятися злочини. Таким чином, термін «Злочини у сфері економіки» є більш вдалим для позначення суспільно-небезпечних посягань, передбачених Розділом VII КК «Злочини у сфері господарської діяльності» (за винятком злочину, передбаченого ст.201 КК «Контрабанда», який відповідно до теперішньої редакції, на нашу думку, має бути розділений на дві окремі статті і відповідно перенесений у Розділ V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», Розділ IX «Злочини проти громадської безпеки» та Розділ XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації»);

2) до злочинів у сфері економіки неприпустимо зараховувати злочини у сфері службової діяльності та злочини проти власності, так як кожен із цих видів злочинів посягає на певний об'єкт кримінально-правової охорони – відповідно встановлений порядок службової діяльності та право власності.

3) термін «злочинні посягання» доречно використовувати для позначення сукупності кримінально-протиправних посягань – злочинів та кримінальних проступків, виділення яких передбачено Концепцією реформування кримінальної юстиції та чинним КПК України.

Таким чином, поняття «злочинні посягання у сфері економіки» можна визначити як сукупність кримінально-протиправних умисних посягань на порядок здійснення господарської діяльності, які вчиняються з корисливих або інших особистих мотивів, що поєднуються з метою отримання економічної вигоди.

1.3. Поняття диференціації кримінальної відповідальності

Розробка проблем диференціації кримінальної відповідальності є порівняно новою для науки вітчизняного кримінального права і тому не дивно, що чіткого та єдиного розуміння цього поняття ще немає.

Перш за все, задля того, щоб сформулювати поняття «диференціація кримінальної відповідальності» необхідно мати чітке уявлення про зміст кожного слова (або словосполучення), яке є його складовим. Оскільки слово «диференціація» є словом іншомовного походження, то необхідно спершу з'ясувати його значення за допомогою словника іншомовних слів, в якому зазначено, що диференціація (фран. *differenciation*, лат. *differentia* – різниця, відмінність) розуміється як поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини[203, с.175]. А в тлумачному словнику української мови слово “диференціація” роз'яснюється як поділ, розчленування чого-небудь на окремі різномірні елементи[163, с.759]. Слово різномірний визначається як такий, який відрізняється від іншого (інших) ознаками, властивостями, змістом і т. ін.[220]. Тобто узагальнюючи усе вище викладене робимо висновок, що під

«диференціацією» слід розуміти поділ цілого на якісно відмінні частини (елементи), тобто такі, які мають спільні і відмінні ознаки. При цьому звертаємо увагу на те, що ці частини різняться між собою не кількісною характеристикою, а якісною. Слово якісний виражає якість, внутрішню ознаку предмета[220]. Звідси робимо висновок, що «якісно відмінні частини» – це частини цілого, які відрізняються між собою внутрішніми ознаками, що характеризують цю частину, тобто розкривають ті її властивості, за якими її можна відрізнити від інших таких же частин.

Отож, зміст поняття «диференціації» є зрозумілим, а от поняття «кримінальна відповідальність» не є таким однозначним, адже існує справжній плюралізм думок щодо характеристики його змісту. Зокрема, це обумовлено тим, що в чинному кримінальному законі відсутнє нормативне визначення поняття кримінальної відповідальності, і у зв'язку із цим серед вчених-криміналістів точаться дискусії щодо розуміння змісту даного поняття.

Зокрема, Ю.В. Баулін, О.О. Дудоров, В.О. Меркулова вважають, що основні визначення кримінальної відповідальності (не враховуючи інтегрованих) можна об'єднати у чотири групи [17, с.17-22; 67, с.152-153; 147, с.9-37], а Ю.А. Пономаренко вважає, що все різноманіття трактувань категорії «кримінальна відповідальність», запропонованих у відомих нам дослідженнях, можна об'єднати, щонайменше, у сім груп[188, с.139]. Зауважимо, що такі варіанти об'єднання дефініцій «кримінальної відповідальності» у групи не є досконалими, адже вони або ж не враховують усіх запропонованих в науці визначень, або ж відносять подібні за змістом визначення в різні групи.

З огляду на це вважаємо, всі підходи до розуміння змісту кримінальної відповідальності можна об'єднати в такі групи: 1) кримінальна відповідальність ототожнюється з покаранням, зводиться до застосування санкції кримінально-правової норми[127, с.22; 30, с.72; 86, с.180]; 2) кримінальною відповідальністю визнається обов'язок особи, яка скоїла злочин, відповісти за його вчинення на підставі кримінального закону, дати звіт перед державою за порушення кримінально-правової заборони й зазнати заходів державного примусу –

обмежень (втрат) особистого, майнового та іншого характеру, передбачених як покарання[141, с.86; 102, с.23; 181, с.99; 240, с.49]; 3) кримінальна відповідальність тлумачиться як реальне покладення на особу, яка вчинила злочин, передбачених кримінальним законом і конкретизованих вироком суду заходів державного осуду і примусу, тобто передбачених КК обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і накладаються на винного спеціальними органами держави[17, с.22-30; 152, с.28; 35, с.99; 47, с.9]; 4) кримінальна відповідальність визначається через специфічні кримінально-правові відносини (виникають з моменту вчинення злочину між державою і особою, яка вчинила злочин) або через сукупність кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих відносин[255, с.6-8]; 5) кримінальна відповідальність розглядається як особливий кримінально-правовий інститут, в межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин і який полягає в здійснюваному судом в обвинувальному вирокі осуді порушника кримінально-правової заборони та, як правило, у застосуванні щодо нього заходів кримінально-правового впливу[67, с.161; 111, с.68];

Як видається, остання із запропонованих дефініція кримінальної відповідальності є найбільш вдалою, адже виражає наявність обов'язкового елементу кримінальної відповідальності – осуду особи від імені держави, що відображається в обвинувальному вирокі суду, і факультативного – застосування до особи заходів кримінально-правового впливу. Однак, для більш повного розуміння змісту кримінальної відповідальності необхідно з'ясувати, що слід розуміти під «заходами кримінально-правового впливу».

О.В. Козаченко зазначає, що під кримінально-правовими заходами треба розуміти передбачені кримінальним законом (Загальною і Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння з метою реалізації як цілей кримінальної відповідальності і покарання, так і з метою відновлення порушеного права, надання медичної допомоги, перевиховання та ін.[95, с.242]. Н.А. Орловська вважає, що в кримінальному

законі законодавець закріпив перелік заходів кримінально-правового впливу, які можна поділити на примусові (покарання та примусові заходи, відмінні від покарання) і заохочувальні (звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання)[168, с.5]. Автори одного із підручників з кримінального права пишуть про те, що заходи кримінально-правового впливу це передусім, але не завжди кримінальне покарання. До зазначених заходів дослідники відносять умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, пом'якшення покарання, примусові заходи виховного характеру, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування тощо. Однак, науковці роблять певні застереження щодо примусових заходів медичного і виховного характеру: про них може йти мова у контексті розкриття змісту кримінальної відповідальності лише у випадку їх застосування (замість покарання або поряд із ним) на підставі обвинувального вироку суду. У протилежному випадку зазначені заходи, не будучи пов'язаними із вчиненням злочину (якщо суб'єкт злочину – неосудний (ч.2 ст.19 КК), або не досягнув віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч.2 ст.97 КК), виступають як альтернатива кримінальній відповідальності[111, с.68].

Отже, на підставі усього вище наведеного є підстави вважати, що кримінально-правові заходи впливу, передбачені в КК України, застосовуються як в межах реалізації кримінальної відповідальності, так і поза нею (якщо заходи кримінально-правового впливу застосовуються до суб'єкта злочину не на підставі обвинувального вироку суду). Ключовим моментом у реалізації кримінальної відповідальності (відповідно до рішення Конституційного Суду України № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 року) є набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Відповідно, усі інші рішення суду для реалізації кримінальної відповідальності не мають жодного значення, а тому заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються на підставі таких рішень суду не можуть вважатися реалізацією кримінальної відповідальності. Відповідно, визначати поняття кримінальної відповідальності через поняття «кримінально-правові заходи впливу» слід із певним зауваженням – що ці кримінально-правові заходи

можуть застосовуватись в контексті реалізації кримінальної відповідальності, тобто якщо можливе їх застосування на підставі обвинувального вироку суду.

Однак, не всі кримінально-правові заходи впливу застосовуються на підставі обвинувального вироку. Так, аналіз ч.2 ст.500, ч.2 ст.512 КПК України дає змогу зробити висновки, що примусові заходи виховного характеру та примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані лише на підставі ухвали, а не обвинувального вироку. Тобто виходить, що примусові заходи виховного характеру та примусові заходи медичного характеру реалізуються поза межами кримінальної відповідальності – як її альтернатива.

При цьому визначити *заходи кримінально-правового впливу* можна як передбачені кримінальним законом заходи впливу на поведінку особи, які обмежують певні права і свободи особи та застосовуються до неї як в контексті реалізації кримінальної відповідальності, так і як її альтернатива. Таким чином робимо висновки, що визначати поняття кримінальної відповідальності за допомогою терміну «заходи кримінально-правового впливу» недоцільно. Саме тому підтримуємо думку, що під кримінальною відповідальністю слід розуміти кримінально-правовий інститут, в межах якого здійснюється державний осуд суб'єкта злочину в обвинувальному вироку суду та реалізується право держави на застосування до нього примусу у виді обмеження певних прав і свобод.

Дослідження проблем кримінальної відповідальності не вичерпується лише визначенням цього поняття, а й охоплює розроблення концепцій про види кримінальної відповідальності. Зауважимо, що в кримінально-правовій літературі існує два підходи до розуміння кримінальної відповідальності. Відповідно до першого із них кримінальну відповідальність поділяють на два види: позитивну і негативну (ретроспективну)[17, с.42; 111, с.64; 255, с.5; 265, с.89], а відповідно до другого – її поділяють на потенційну та реальну[153, с.8; 110, с.328]. Натомість Н.А. Орловська переконує, що існує два рівні класифікації кримінальної відповідальності, і відповідно на першому поділ кримінальної відповідальності здійснюється на проспективну (перспективну) і ретроспективну кримінальну відповідальність, а на другому – негативну та позитивну кримінальну

відповідальність[167].

Розглянемо більш детально запропоновані науковцями підходи щодо розуміння видів кримінальної відповідальності. Так, Н.А. Орловська вважає, що перспективна кримінальна відповідальність реалізовується як загроза, яка існує в санкції кримінально-правової норми. Науковець погоджується із позицією Ю.В.Бауліна щодо того, що реально існуюча кримінальна відповідальність, у вузькому спеціально-правовому значенні, трактується як відповідальність ретроспективна, тобто як відповідна реакція держави на вчинене в минулому правопорушення (злочин)[17, с.33]. Однак дослідниця вважає, що ретроспективна кримінальна відповідальність може бути не лише негативною, а й позитивною. При цьому позитивну кримінальну відповідальність вчена розглядає як усунення кримінально-правових обтяжень (кримінально-правове заохочення), передумовою якого є вчинення злочину[167]. Однак існує й дещо інша точка зору, що *позитивна* кримінальна відповідальність є одним з видів кримінально-заохочувальних правовідносин (вона виникає з моменту здійснення правомірного вчинку і припиняється з реалізацією заохочення)[255, с.5], або ж є обов'язком особи не вчиняти злочинів, і відповідна реалізація такої відповідальності – суспільно корисна правомірна поведінка особи у виді не вчинення нею злочинів[111, с.64]. О.І. Рарог зауважує, що ця точка зору є результатом механічного перенесення у сферу права, у тому числі і кримінального, філософської концепції позитивної соціальної відповідальності, яка розуміється як відповідальне ставлення людини до своєї соціально значимої поведінки. Але, якщо у філософському плані правомірно порушувати питання про позитивну соціальну відповідальність, то стосовно юридичної відповідальності воно недоречно в силу того, що реальні суспільні відносини з цілком конкретним змістом, у рамках яких реалізується юридична відповідальність, підмінюється голою абстракцією – уявою про відповідальність усіх і кожного за свою поведінку[192, с.199].

На наш погляд, концепція про існування позитивної кримінальної відповідальності є надуманою, адже якщо вірити в її істинність, то слід ствердно

говорити про те, що всі індивіди суспільства несуть позитивну кримінальну відповідальність. Видається, що в цьому випадку має йти мова не про відповідальність, а про суспільно-корисну чи правомірну поведінку індивіда. За таку суспільно-корисну поведінку може застосовуватись певне заохочення, але аж ніяк не наставати відповідальність. Кримінальна відповідальність має наставати за вчинення злочину – найважчого серед усіх видів правопорушень, тобто сама по собі кримінальна відповідальність настає лише у разі порушення кримінально-правових заборон – у цьому випадку поведінка індивіда є неправомірною, суспільно небезпечною. Отже, про кримінальну відповідальність можемо говорити лише як негативну відповідальність та розглядатимемо її лише як негативні кримінально-правові наслідки для суб'єкта злочину. Щодо позиції Н.А. Орловської про те, що позитивна кримінальна відповідальність – це перш за все ретроспективна (тобто така, яка настає після вчинення злочину), однак пов'язана із кримінально-правовим заохоченням, то можна зробити певне зауваження. За вчинення злочину (за умови наявності в діях особи складу злочину) можливі два варіанти наслідків – 1) притягнення до кримінальної відповідальності і 2) звільнення від кримінальної відповідальності. У першому випадку маємо всі підстави говорити про негативну ретроспективну відповідальність, у другому ж випадку мова про позитивну відповідальність йти не може, адже особу звільняють від відповідальності. Таким чином повністю погоджуємось із думкою Ю.В. Бауліна, що кримінальна відповідальність може бути лише негативною[17, с.42]. Таку ж позицію підтримує і А.М. Ященко[265, с.89].

Попри це, заслуговує на увагу поділ кримінальної відповідальності на *реальну* та *потенційну*. Так, О.В. Наден, досліджуючи проблему звільнення від кримінальної відповідальності, зазначає, що кримінальну відповідальність, як кримінально-правовий засіб протидії наркотичній злочинності, вона розглядає у двох аспектах: як реальну (реальне зазнавання особою, яка вчинила наркотичний злочин, передбачених кримінальним законом і визначених судом правообмежень), і як потенційну (передбачені кримінальним законом

правообмеження)[153, с.8]. Ю.В. Баулін притримується такої ж думки і робить висновок про те, що КК під звільненням від кримінальної відповідальності розуміє звільнення лише від майбутньої, потенційної відповідальності. Стосовно ж звільнення від реальної кримінальної відповідальності закон використовує поняття «звільнення від покарання»[110, с.328].

У кримінально-правовій літературі зазначається, що реально існуюча кримінальна відповідальність – це вимушене зазнавання особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених кримінальним законом обмежень особистого, майнового чи іншого характеру, які визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави. А потенційна кримінальна відповідальність – загроза покаранням, яка міститься у кримінальному законі і яка може бути реалізована у майбутньому щодо кожного, хто скоїть злочин[110, с.27; 111, с.64].

Підсумовуючи усе вищенаведене, робимо висновок, що кримінальна відповідальність – завжди ретроспективна (тобто передбачає настання для особи негативних кримінально-правових наслідків). Однак ця ретроспективна відповідальність може існувати у двох аспектах – як потенційна та як реальна кримінальна відповідальність. Потенційна кримінальна відповідальність – це передбачені кримінальним законом негативні кримінально-правові наслідки для будь-якого суб'єкта злочину у виді певних обмежень кримінально-правового характеру, що можуть настати у майбутньому, а реальна кримінальна відповідальність – це завжди державний осуд особи в обвинувальному вирокі суду та конкретні вид і межі обмежень прав і свобод, що настають за вчинення конкретного злочину для конкретного суб'єкта злочину.

Запропоноване вище розуміння змісту поняття кримінальної відповідальності є основою для визначення змісту поняття диференціації кримінальної відповідальності. Більше того, вивчення концепції потенційної та реальної кримінальної відповідальності дає змогу зробити висновки, що саме потенційну кримінальну відповідальність законодавець диференціює у чинному кримінальному законі. Саме диференціація кримінальної відповідальності є

прерогативою законодавця, а диференційована кримінальна відповідальність – інструментом в руках суду для її реалізації. Однак в кримінально-правовій літературі проблема диференціації кримінальної відповідальності є досить дискусійною, а тому потребує скурпульозного дослідження.

Аналіз кримінально-правової літератури дає підстави стверджувати, що єдиного погляду на визначення поняття диференціації кримінальної відповідальності немає. Загалом, усі запропоновані дефініції можна об'єднати у декілька груп:

1) Л.Л. Кругліков, Т.А. Лєснієвські-Костарева, Ю.А. Пономаренко вважають, що диференціація кримінальної відповідальності – це градація, поділ, розшарування відповідальності в кримінальному законі, в результаті якої законодавцем встановлюються різні кримінально-правові наслідки залежно від типового ступеня суспільної небезпеки злочину і типового ступеня суспільної небезпеки особи винного[130, с.63; 122, с.6; 186, с.188];

2) О.В. Васильєвський розглядає диференціацію кримінальної відповідальності як зміну передбаченого законом виду, розміру і характеру відповідальності залежно від зміни суспільної небезпеки діяння і особи, яка його вчинила, а також з урахуванням принципу гуманізму[34, с.67];

3) Ю.П. Дзюба та М.М. Каплін зазначають, що диференціація кримінальної відповідальності передбачає встановлення в кримінальному законі різних меж караності залежно від відмінностей в характері і ступені суспільної небезпеки злочинів і осіб, що їх вчинили[59, с.73; 85, с.37];

4) В.О. Навроцький зазначає, що диференціація відповідальності означає її розділення в нормах однієї і тієї самої галузі права, закріплення необхідності застосування санкцій, які відрізняються за видами та розмірами покарання, або ж навіть визначення підстав, при яких за діяння не настає кримінальна відповідальність чи особа звільняється від неї[157, с.296]. О.І. Рарог дає схоже, але більш уточнююче визначення і вказує, що диференціація кримінальної відповідальності означає встановлення в законі різних санкцій за вчинення одного і того ж злочину при наявності кваліфікуючих ознак і без них, а також

закріплення можливості реалізації відповідальності не лише через покарання, а й через інші, більш м'які форми[192, с.198].

5) П.П. Андрушко вважає, що диференціація кримінальної відповідальності – це визначення законодавцем у нормах Особливої та Загальної частин Кримінального кодексу виду та обсягу обмеження прав, свобод та інтересів особи у вигляді визначення виду основного (основних) та додаткового (додаткових) покарання, їх строку чи розміру, які можуть бути застосовані судом і визначені ним в обвинувальному вирокі, винесеному щодо особи, визнаної винною у вчиненні злочину[8, с.24].

6) В.К. Грищук переконує, що диференціація кримінальної відповідальності – це визначення раціональних способів, форм реалізації кримінальної відповідальності з метою реалізації принципів кримінального права для забезпечення виправлення осіб, які вчинили злочини, а також запобігання вчиненню нових злочинів цими та іншими особами, що сприяє становленню і зміцненню законності і правопорядку як передумов розбудови суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в Україні[50, с.72].

7) О.О. Дудоров розуміє під диференціацією кримінальної відповідальності здійснювану як законодавцем, так і правозастосувачем градацію державного примусу у вигляді заходів кримінально-правового впливу, застосовуваних до засуджених порушників кримінально-правових заборон[66, с.75].

8) О.О. Кваша і Ю.В. Філей зауважують, що законодавець не тільки проголошує те чи інше суспільно небезпечне діяння кримінально караним, він визначає за вчинення цього діяння можливі види й розміри кримінального покарання. Ознаки виду злочину оформляються в диспозиції і на їх основі створюються, зокрема, санкції. Саме в цьому і втілюється принцип диференціації кримінальної відповідальності[89, с.110; 237, с.240].

9) О.А. Шаповалова зазначає, що диференціація юридичної відповідальності являє собою здійснення законодавцем її дозування з урахуванням певного роду обставин, що має призвести до визначення меж застосування державного примусу щодо особи, яка вчинила правопорушення[258, с.271].

Неординарним є підхід Ю.В. Бауліна до визначення видів кримінальної відповідальності, та відповідно характеристики її диференціації. Вчений пояснює, що якщо виходити з того, що сутністю кримінальної відповідальності є обмеження прав і свобод злочинця, то можна виділити три види такої відповідальності, а саме: законодавчо визначену, судом індивідуалізовану та кримінально-виконавчу. Вчений зазначає, що диференціація кримінальної відповідальності є прерогативою парламенту та, що такій диференціації підлягають два види кримінальної відповідальності: 1) законодавчо визначена в КК України; 2) законодавчо врегульована в КВК України. Щодо першого випадку, то вчений зазначає, що диференціація законодавчо визначеної кримінальної відповідальності – це поділ законодавчих обмежень прав і свобод майбутніх злочинців на певні групи залежно від виду та міри таких обмежень. Що ж стосується другого випадку, то науковець пише, що діяльність органів кримінально-виконавчої системи повинна відповідати певним правилам поведіння зі злочинцями. Ці правила, своєю чергою, також певним чином диференціюють діяльність зазначених органів держави щодо обмеження прав і свобод злочинців, тобто диференціюють так звану кримінально-виконавчу кримінальну відповідальність [16, с.25-30]. Видається, що ця позиція вченого не є беззаперечною, оскільки в даному випадку мова може йти про законодавчо врегульовану, судом індивідуалізовану і органами кримінально-виконавчої системи реалізовану кримінальну відповідальність. Відповідно, в КВК України визначаються підстави диференціації та індивідуалізації покарання, а не безпосередньо сама диференціація кримінальної відповідальності. Це підтверджується ст.5 Кримінально-виконавчого кодексу України, в якій серед принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань передбачено принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Диференціація виконання покарання покликана забезпечити реалізацію справедливості, що визначається диференційованим підходом, відношенням до засуджених різних груп. Диференціація виконання покарання проявляється перш за все у встановленому порядку виконання та відбування покарання (різних

умовах тримання, різному правовому положенні, рівні ізоляції), який застосовується дозовано залежно від ступеня суспільної небезпеки різних категорій засуджених, тобто шляхом фактичної реалізації кари, що впливає з позбавлення волі. Диференціація виконання покарання означає, що до різних категорій засуджених залежно від тяжкості вчинених ними злочинів, минулої злочинної діяльності, форми вини, поведінки в процесі відбування покарання застосовується каральний вплив у різному обсязі. Тобто, в даному випадку передбачена диференціація не кримінальної відповідальності, а диференціація виконання покарання. На наш погляд, різним є не лише зміст цих кримінально-правових понять, а й суть передбачених ними явищ. В даному випадку диференціація виконання покарання є так би мовити продовженням індивідуалізованої судом кримінальної відповідальності, стадією її реалізації. Тобто, суд в обвинувальному вирокі, мотивуючи своє рішення, визначає лише вид та розмір призначуваного засудженому основного та додаткового покарання, а вже органи кримінально-виконавчої системи, з урахуванням певних обставин, визначають в якій кримінально-виконавчій установі та з яким рівнем безпеки (якщо це покарання у виді позбавлення волі), відбуватиме призначене судом покарання ця особа. Індивідуалізація ж виконання покарання полягає в тому, що в умовах дотримання загальних приписів закону відносно виконання покарання має місце індивідуальний підхід до кожного засудженого, що означає вибір потрібних саме даному засудженому заходів.

Загалом, кожне із цих визначень певним чином характеризує диференціацію кримінальної відповідальності, однак, видається, що кожне із них не є настільки вдалим, щоб взяти його за основу в цій роботі. Зокрема, щодо запропонованих дефініцій можна висловити декілька зауважень.

По-перше, за правилами формальної логіки визначати будь яке поняття слід за допомогою термінів, значення яких уже прийняте, визнане[43, с.45]. Виходячи із цього положення, неможливо вважати перше визначення бездоганим, адже в ньому використовуються терміни «типовий ступінь суспільної небезпеки злочину» та «типовий ступінь суспільної небезпеки особи винного». Зауважимо,

що для науки кримінального права відомим та загальноприйнятим є термін «ступінь суспільної небезпеки злочину», а термін «типовий ступінь суспільної небезпеки злочину» не є загальновизнаним та потребує додаткового з'ясування його змісту. У такому випадку виникає запитання: який ступінь суспільної небезпеки слід вважати типовим?

О.В. Васильєвський зазначає, що типова відповідальність встановлюється за основний склад злочину, передбачений у статті Особливої частини для «типового суб'єкта», тобто без застосування інститутів Загальної частини і кваліфікуючих і привілеюючих обставин[34, с.75]. Так же вважають і Н.О. Лопашенко та В.О. Навроцький[133, с.191; 157, с.304]. Ознаки основного складу злочину виражають типову ступінь суспільної небезпеки цього злочину, однак окрім цього вони ще є і основою для визнання певного посягання злочинним. Тобто виходить, що ступінь суспільної небезпеки основного складу злочину є достатнім для того, щоб визнати це посягання злочинним і водночас є типовим для даного злочину. Виходячи із цього, вважаємо, що для характеристики поняття диференціації кримінальної відповідальності слід використовувати не термін «типова ступінь суспільної небезпеки злочину», а «ступінь суспільної небезпеки посягання, що передбачене в основному складі злочину». Окрім цього, зауважимо, що диференціація кримінальної відповідальності здійснюється з урахуванням ступеня суспільної небезпеки злочинного посягання і окремо виділяти ступінь суспільної небезпеки особи винного не потрібно, адже склад конкретного злочину включає в себе таку ознаку як суб'єкт злочину, а тому в ступінь суспільної небезпеки злочину вже включено ступінь суспільної небезпеки винної особи.

По-друге, суб'єктом диференціації кримінальної відповідальності є лише законодавець, так як саме він може визначати види та обсяг кримінально-правових обмежень прав і свобод для суб'єктів злочинів. Суд лише може призначати покарання із врахуванням певних обставин у межах, встановлених законодавцем. Така діяльність суду іменується індивідуалізацією кримінальної відповідальності.

По-третє, у кожному із визначень пропонується варіант – у чому ж саме полягає суть диференціації – чи то у визначенні «кримінально-правових наслідків», чи «виду, обсягу відповідальності», чи «різних меж караності», чи «різних санкцій», чи «виду і обсягу основних і додаткових покарань», чи «градації примусу у виді заходів кримінально-правового впливу». Видається, що вирішення цієї проблеми полягає у з'ясуванні співвідношення між такими важливими та взаємопов'язаними процесами як криміналізація, пеналізація, диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності.

Отже, як можемо побачити, характеризуючи поняття диференціації кримінальної відповідальності дослідники не завжди чітко відокремлюють зміст цього процесу від інших суміжних процесів – індивідуалізації, криміналізації, пеналізації тощо. З метою правильного та чіткого визначення поняття диференціації кримінальної відповідальності та відмежування його від суміжних, необхідно звернутися до законів та правил формальної логіки.

Для того, щоб правильно сформулювати те чи інше поняття про предмет, потрібно з нескінченної кількості ознак визначити ті, що становлять його сутність, вказують на походження, належність, тобто визначити загальні та істотні ознаки цього предмета. Загальні ознаки – ті, які належать деяким предметам і лежать в основі узагальнення чи об'єднання цих предметів у певну множину. Істотні ознаки – це ті, кожна з яких є необхідною, а їх сукупність – достатньою умовою того, щоб відрізнити даний предмет від інших і отримати відповідь на запитання: «Що це таке?»[43, с.13-14]. Як зазначає В.Є. Жеребкін, зміст поняття складають необхідні, істотні ознаки предмета, тобто визначити поняття – означає з'ясувати істотні ознаки предмета[73, с.46-47].

В кримінально-правовій літературі зустрічаються різні класифікації ознак диференціації кримінальної відповідальності, при цьому зауважуємо, що не завжди всі ці ознаки можна назвати істотними.

На думку В.О. Навроцького для диференціації кримінальної відповідальності притаманні такі ознаки: 1) вона здійснюється лише законодавцем і тільки в кримінальному законі; 2) проводиться щодо різних видів одного й того ж злочину

– посягань, які характеризуються спільними визначальними ознаками; 3) здійснюється за типовими ознаками, які завжди змінюють суспільну небезпеку посягання. Вона поширюється на всі злочини, які вчинені при наявності тих чи інших ознак; 4) полягає у встановленні більш суворої або менш суворої відповідальності за окремі види одного і того ж злочину; 5) виражається у наявності кількох статей або частин статті, в яких передбачається відповідальність за один злочин; 6) її змістом є врахування і відображення в кримінальному законі ознак, які підвищують чи зменшують ступінь суспільної небезпеки злочину; 7) передумовою диференціації кримінальної відповідальності є криміналізація діяння – встановлення кримінальної відповідальності; 8) є обов'язковою для органів, які здійснюють правозастосування.[157, с.297; 155, с.165-166].

О.М. Чупрова зазначає, що ознаками диференціації відповідальності в кримінальному праві, що відрізняють її від суміжних правових явищ, перш за все індивідуалізації відповідальності, є те, що ця діяльність, по-перше, прерогатива законодавця, а по друге, вона володіє своїм набором засобів, відмінних від засобів індивідуалізації відповідальності. Вчена зауважує, що саме засоби диференціації кримінальної відповідальності в кримінальному праві є ознакою, яка істотно відрізняє диференціацію від її індивідуалізації[257, с.25-26]. Мабуть, не можна сказати, що лише дві наведені вище ознаки є істотними та створюють достатні підстави для відмежування диференціації кримінальної відповідальності від схожих кримінально-правових явищ, однак слушною є думка, що для диференціації кримінальної відповідальності характерним є свій набір засобів.

Для визначення всіх істотних ознак диференціації кримінальної відповідальності необхідно звернутися за допомогою до логічного прийому порівняння. Безпосередньо необхідно порівняти диференціацію кримінальної відповідальності з її індивідуалізацією, встановити співвідношення з такими правовими процесами як криміналізація та пеналізація тощо.

Беззаперечним є той факт, що диференціація та індивідуалізація відповідальності нерозривно пов'язані між собою, однак між ними є певні

відмінності. В літературі зазначається, що ці явища тісно взаємопов'язані і в часі слідують одне за одним, хоча і мають різну правову природу. При диференціації законодавець окреслює загальний контур, рамки караності, враховуючи ступінь суспільної небезпеки діяння, що піддається типізації. Тут судовий угляд обмежується суворими рамками закону. При індивідуалізації ж відповідальності суддя у визначених йому рамках обирає міру покарання, керуючись уже врахованими законодавцем в санкції характером і типовим ступенем небезпеки і самостійно оцінюючи індивідуальний ступінь суспільної небезпеки скоєного[130, с.17-18]. В.О. Навроцький зазначає, що закон передбачає не лише диференціацію кримінальної відповідальності за типовими ознаками посягання, але і її індивідуалізацію з врахуванням ознак, притаманних для конкретного злочину. При цьому вчений зауважує, що ці явища пов'язані не прямо, між ними є опосередковуюча ланка, якою виступає кримінально-правова кваліфікація[157, с.298]. На думку А.А. Митрофанова, диференціація кримінальної відповідальності здійснюється законодавцем в кримінальному законі, а індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання здійснюється на правозастосовчому рівні і полягає в тому, що особі, яка вчинила злочин, повинно бути призначене судом покарання, яке буде справедливим, тобто відповідатиме характеру і ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину та особі винного[148, с.52-53]. М.І. Бажанов зазначав, що принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання вимагає, щоб кримінальна відповідальність і призначення покарання були максимально конкретизовані, індивідуалізовані, виходячи із конкретних обставин вчиненого злочину з урахуванням особи винного[110, с.41].

Отже, виходячи з викладеного вище, можна зробити такі висновки: 1) суб'єктом диференціації виступає законодавець, а суб'єктом індивідуалізації – правозастосувач; 2) диференціація реалізується в кримінальному законі, індивідуалізація – в правозастосовчому акті; 3) диференціація здійснюється шляхом урахування ступеня суспільної небезпеки злочину, індивідуалізація – шляхом урахування конкретних обставин вчиненого посягання (в т.ч.

обтяжуючих і пом'якшуючих обставин) та з урахуванням особи винного; 4) індивідуалізація здійснюється суддею в межах, визначених законом, а диференціація – законодавцем відповідно до правил законодавчої техніки; 5) чим детальніше проведена диференціація, тим вужчою є сфера суддівського угляду; б) процес диференціації певною мірою пов'язаний із криміналізацією та пеналізацією, а процес індивідуалізації – з кримінально-правовою кваліфікацією.

Співставлення процесу диференціації кримінальної відповідальності з криміналізацією та пеналізацією допоможе з'ясувати ряд відмінностей між ними та визначити коло істотних ознак диференціації.

Останнім часом у кримінально-правовій літературі сформувалось дві відносно самостійні концепції процесу криміналізації. Представники першого підходу трактують криміналізацію широко, розуміючи її не тільки як закріплення в законі ознак нових складів злочинів, а й зміни у санкціях норм Особливої частини КК України, що посилюють відповідальність, введення нормативних обмежень на застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Дослідники зауважують, що оскільки при криміналізації йдеться про визнання суспільно небезпечного діяння злочином, то необхідно враховувати всі його ознаки, серед яких найважливіше місце займає «караність»[150, с.53]. Прихильники другого, більш традиційного підходу, розглядають криміналізацію як віднесення тих чи інших дій (бездіяльності) до злочинних, якщо раніше вони такими не вважалися, з визначенням в Особливій частині кримінального законодавства (нормі) конструктивних ознак складу злочину та можливого покарання за його скоєння. Дослідники зазначають, що розширене трактування криміналізації призводить до поглинання пеналізації процесом криміналізації[217, с.358; 241, с.247; 146, с.370; 11, с.10]. Окрім цього, як слушно зауважує Л.М. Демидова, оскільки в ч.1ст.11 КК України зазначено, що злочином визнається передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, то ознаками злочину, як це впливає із змісту закону є наступні ознаки: це *діяння*, яке за своїм змістом характеризується чотирма обов'язковими ознаками, воно: а) суспільно

небезпечно; б) винне; в) вчинене суб'єктом злочину; г) таке діяння передбачене КК України при наявності у сукупності ознак «а»-«в». На її думку виходячи з останнього можна стверджувати, що визнання певного діяння злочином є законодавчим закріпленням конструктивних ознак такого діяння як злочину[58, с.56-57]. А й справді, не кожне суспільно-небезпечно діяння визнається законодавцем злочином, а тому звідси випливає, що процес криміналізації – це процес визначення ознак, необхідних і достатніх для визнання суспільно небезпечного діяння злочином і поміщення їх у КК України.

Ми підтримуємо більш вузьке тлумачення поняття криміналізації, оскільки вважаємо, що посилення або пом'якшення караності певного злочинного посягання характеризує інший напрям кримінально-правової політики – пеналізації (депеналізації). Криміналізацію, на наш погляд, слід розглядати як встановлення в кримінальному законі основних ознак складу злочину, а декриміналізацію як встановлення в кримінальному законі підстав для визнання певного посягання незлочинним шляхом скасування певної кримінально-правової заборони або ж звуження кола випадків, що підпадають під ознаки певного злочину.

Отже, основною відмінністю між диференціацією та криміналізацією є те, що в процесі криміналізації визначається яке саме посягання є злочинним, якщо раніше воно таким не визнавалося, а в процесі диференціації – встановлюється різний обсяг відповідальності залежно від зміни ступеня суспільної небезпеки злочину. Тобто, можна сказати, що криміналізація як процес передуює диференціації, адже якщо певне посягання не буде визнане злочинним, то й не буде кримінальної відповідальності, та й відповідно не буде що диференціювати.

Однак, у літературі існує думка, що криміналізацію можна розглядати як першу стадію, і умовно, – як різновид диференціації взагалі, а диференціацію кримінальної відповідальності – як метод, принцип, спосіб криміналізації[8, с.21]. Однак, видається, що це не зовсім так, адже: 1) в результаті криміналізації в кримінальному законі з'являється нова кримінально правова норма, в якій закріплюється визнання певного посягання злочинним, якщо раніше таким воно

не визнавалось, а в результаті диференціації кримінальної відповідальності в кримінальному законі закріплюються певні обставини, які мають чітко визначений законом вплив на ступінь суспільної небезпеки цього посягання та відображаються у обсязі кримінальної відповідальності для особи, що вчинить це посягання. Наприклад, у ч.1 ст.199 КК законодавець встановлює кримінальну відповідальність за виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту, а також збут підробленої національної валюти України у виді банкнот чи металевих монет, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї, а в ч.2 ст.199 КК – за ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб чи у великому розмірі, в ч.3 ст.199 КК – за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі. Те, що законодавець встановлює кримінальну відповідальність за дії, передбачені частиною першою слід називати криміналізацією, а наявність у цій статті частин другої та третьої свідчить про спробу законодавця диференціювати відповідальність за дії, передбачені частиною першою шляхом передбачення у відповідних частинах обставин, що впливають на ступінь суспільної небезпеки злочину. Тобто, можна сказати, що якби не було б частин другої та третьої, то за дії, які передбачені в них, відповідальність наставала б за частиною першою цієї статті. Отже, диференціація кримінальної відповідальності може існувати тільки після криміналізації певного посягання, а тому твердження про те, що криміналізація є першою стадією диференціації є помилковим.

Ще одна проблема стосується відмежування пеналізації від криміналізації і диференціації кримінальної відповідальності. Поняття «пеналізація злочинів» наразі невідоме чинному кримінальному законодавству України і використовується лише в кримінально-правовій науці. При цьому в літературі по-різному вирішується питання про співвідношення пеналізації з криміналізацією злочинів. Так, О.І. Коробєєв та А.А. Митрофанов вважають, що криміналізація і пеналізація хоч і є пов'язаними між собою, проте мають відносно самостійний характер[104, с.50; 148, с.56-59], а П.М. Панченко не знаходить підстав для

виділення пеналізації зі змісту криміналізації, оскільки перша, на його думку, є частиною другої[179, с.123]. Окрім того, науковці по-різному визначають і зміст пеналізації злочинів: одні відносять до нього лише визначення караності злочинів законодавцем[54, с.60-63; 179, с.123], інші – ще й призначення покарання судами[9, с.8].

Таким чином, можна стверджувати, що в кримінально-правовій літературі немає єдиного підходу до розуміння змісту поняття «пеналізація злочинів». В кримінально-правовій теорії пеналізацію злочинів зазвичай розглядають як складову частину кримінально-правової політики держави, яка становить собою процес і результат діяльності законодавця по визначенню у кримінальному законі видів і розмірів покарань за злочини з метою нормативного забезпечення засобів для протидії злочинності[189, с.84]. Виходячи із того, що пеналізація визначається як складова частина кримінально-правової політики, а суб'єктом здійснення кримінально-правової політики (визначення основних її напрямів) є законодавець, то є всі підстави стверджувати, що суб'єктом пеналізації є виключно законодавець. Окрім цього, беззаперечним фактом, який свідчить на користь раніше висловленої тези є те, що межі караності за певний злочин встановлюються виключно в законі, а не в правозастосовному акті. В останньому відображається позиція суду щодо покарання винної особи за конкретний злочин, тобто можна сказати, що певним чином судом визначаються межі реального покарання за вчинений злочин. Законодавець же в кримінальному законі визначає види та межі потенційно можливого покарання для особи, яка вчинить в майбутньому злочин. Щодо цієї його діяльності і виникає питання щодо відмежування диференціації кримінальної відповідальності та пеналізації злочинів.

Ми підтримуємо позицію тих криміналістів, які вважають, що пеналізація злочинів – це визначення меж караності злочинів, тобто встановлення в кримінальному законі видів та обсягу покарань за злочини. Виходячи із такого трактування пеналізації злочинів можна зробити висновок, що пеналізація злочинів є похідною від криміналізації, адже спершу законодавець визначає яке

саме посягання (за наявності яких ознак) можна вважати злочинним, і тільки після цього здійснює його пеналізацію – визначає види та розміри покарань, які можуть бути застосовані до особи винного. Зокрема, в ч.2 ст.1 КК України, написано, що «Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами *та* які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили». Трактуючи дане положення закону розуміємо, що сам законодавець визнає нерозривний зв'язок між визнанням діяння як злочинного (відбувається криміналізація) та визначенням покарань (відбувається пеналізація) за нього, адже не може бути в законі передбачене певне діяння як злочин без визначення його караності. Саме тому слушною є думка Ю.А. Пономаренка, що пеналізація є процесом самостійним, відмінним від криміналізації, оскільки, по-перше, має власні підстави і правила здійснення, а, по-друге, не кожного разу відбувається одночасно з криміналізацією. Зокрема, тільки при встановленні злочинності певного діяння вперше пеналізація здійснюється одночасно з його криміналізацією (так звана «первинна пеналізація»). Тоді ж, коли змінюється санкція за діяння, яке було і продовжує залишатися злочинним, пеналізація здійснюється на базі вже раніше здійсненої криміналізації (так звана «вторинна пеналізація»)[189, с.81].

Враховуючи усе вище наведене можна зробити висновок, що диференціація кримінальної відповідальності та пеналізація злочинів – це два самостійні, однак взаємопов'язані процеси, результати яких відображаються в кримінальному законі. Загалом між цими явищами є певні спільні та відмінні ознаки, серед яких: 1) суб'єктом здійснення диференціації та пеналізації є законодавець; 2) об'єктом диференціації (у конкретно розглядуваному випадку) є кримінальна відповідальність, а об'єктом пеналізації є суспільно-небезпечні діяння; 3) змістом диференціації є встановлення в кримінальному законі різного обсягу кримінальної відповідальності залежно від зміни ступеня суспільної небезпеки злочину, а змістом пеналізації – встановлення в кримінальному законі видів і розмірів (обсягу) покарань за злочини; 4) диференціація здійснюється з урахуванням обставин, що мають кримінально-правове значення та впливають на зміну

ступеня суспільної небезпеки злочину, а пеналізація – з урахуванням принципів побудови кримінально-правових санкцій тощо.

Підсумовуючи даний підрозділ зауважимо, що диференціація кримінальної відповідальності є складним та малодослідженим процесом, однак останнім часом все більше уваги приділяється саме йому. Слушною є думка В.О. Навроцького про те, що диференціація відповідальності, як правило, свідчить про розвиненість правової системи, про увагу законодавця до питань відповідальності за певні посягання. Разом із тим, надмірна диференціація відповідальності може свідчити про недоліки законодавчої техніки, про те, що законодавство відстало від реальних суспільних умов, або ж що має місце вияв фантазії, примха законодавця[157, с.296].

Безумовно, для диференціації кримінальної відповідальності характерними є низка істотних ознак, серед яких: 1) суб'єктом диференціації кримінальної відповідальності є виключно законодавець; 2) об'єктом диференціації є кримінальна відповідальність, яку слід розуміти як кримінально-правовий інститут, в межах якого здійснюється державний осуд суб'єкта злочину в обвинувальному вирокі суду та реалізується право держави на застосування до нього примусу у виді кримінально-правового обмеження прав і свобод; 3) суть процесу диференціації полягає у встановленні різних за видом та обсягом обмежень прав і свобод суб'єкта злочину залежно від обставин, що впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки злочинного посягання; 4) диференціація є необхідною для відображення в кримінальному законі залежності між обсягом відповідальності та зміною (збільшенням або зменшенням) ступеня суспільної небезпеки злочинного посягання, а також для досягнення оптимального рівня судової дискреції; 5) у часовому вимірі диференціації кримінальної відповідальності передують криміналізація та пеналізація, адже спочатку певне посягання визнається злочинним (криміналізація), потім визначаються види та розміри покарань за його вчинення (пеналізація), і тільки після цього виділяються обставини, які впливають на зміну ступеня суспільної небезпеки злочину із вказівкою на зміну обсягу кримінальної

відповідальності (диференціація); б) диференціація кримінальної відповідальності реалізується за допомогою певного набору засобів, що містяться у Загальній і Особливій частинах КК України.

Отже, диференціація кримінальної відповідальності – це процес діяльності законодавця, в результаті якого в кримінальному законі встановлюється різний обсяг кримінальної відповідальності залежно від обставин, що впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки злочинного посягання. При цьому зауважимо, що під обсягом кримінальної відповідальності слід розуміти види та розміри обмеження прав і свобод суб'єкта злочину, що можуть реалізуватися в контексті кримінальної відповідальності (це види та розміри покарання, умови звільнення від покарання, строки зняття або погашення судимості).

1.4. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки в історії вітчизняного кримінального права

Дослідження історії вітчизняного кримінального законодавства дозволяє визначити тенденції розвитку кримінального права у певному історичному періоді, виявити появу злочинних посягань у сфері економіки, відслідкувати динаміку розвитку інститутів кримінального права, насамперед тих, за допомогою яких диференціювалась кримінальна відповідальність за злочинні посягання у сфері економіки тощо.

Першоджерелами права за часів Київської Русі були русько-візантійські договори 907, 911, 944 років. Зміст договорів свідчить про те, що вони регулювали торговельні відносини, визначали права, якими користувалися руські купці у Візантії. У них можна знайти норми цивільного, міжнародного, кримінального права[78, с.25]. І хоча ці договори регулювали один із видів економічної діяльності – торгівлю, все ж відповідальність за їх порушення була цивільно-правовою.

На зміну норм звичаєвого права та поодиноких уставів з'являється перша кодифікована законодавча пам'ятка української держави – «Руська Правда», яка

за період свого існування перебувала у двох редакціях – короткій та розширеній. Найдавнішою є Коротка редакція Руської Правди, яка відображає державну організацію і давньоруське право періоду становлення феодального ладу[77, с.32]. Незважаючи на те, що це був перший кодифікований акт давньоруського права, вже в ньому можна спостерігати диференціацію відповідальності, однак за такі злочини, як вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, крадіжку (ст.22-28, 31) [196, с.56]. І хоча норм про економічні злочини у цій редакції не було, однак це перший позитивний досвід у сфері диференціації кримінальної відповідальності.

Аналіз Розширеної редакції Руської Правди дає змогу зробити висновок про поглиблення диференціації кримінальної відповідальності за вбивство (ст.3-8, 11-17), та збереження диференціації відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень (ст.27-31)[196, с.86, 89]. Окрім цього, в Розширеній редакції Руської Правди з'являються норми, що регулюють економічні відносини: порядок отримання грошей або товару в борг, визначають умови договору позики тощо. І хоча всі порушення вищевказаних норм за своїм змістом були цивільно-правовими, однак у ст.47 зазначалося, що довготривале неповернення боргу вважалося злочином[196, с.100]. Попри це, відповідальність за цей злочин не диференціювалась.

За часів Князівської доби заняття ремеслом, бджолярством, полюванням, торгівлею або лихварством були своєрідними способами отримання прибутку, а тому заняття цими видами діяльності певним чином можна вважати економічною діяльністю, а посягання на них – злочинними посяганнями у сфері економіки. На підставі цього зазначимо, що закон досить жорстко охороняв феодальні землеволодіння із бджолиними вуликами та бобровими угіддями і диференціював відповідальність залежно від предмета пошкодження: чи це межа феодальних землеволодінь, чи це бджолиний вулик, чи боброві угіддя (ст.69-76). Також ст.80 і ст.81 встановлювали відповідальність за пошкодження сітки для лову птахів і викрадення із неї диких птахів. При цьому існувала значна різниця (від 5 до 15 разів) в штрафах за викрадення яструба і сокола та дикої птиці, оскільки великі

хижі птахи, спеціально дресировані, використовувались для полювання[196, с.107-111].

Наприкінці XII – початку XIII століття розпочався період розпаду та занепаду державності. Подальшому розвитку державотворення значною мірою сприяло створення у 1199 році на заході сучасної України могутнього державно-політичного центру – Галицько-Волинського князівства, яке проіснувало до 1340 року[78, с.42, 91]. Правові норми Руської Правди, незважаючи на розпад Київської Русі, діяли ще в Галицько-Волинському князівстві. Однак в середині XIV ст. землі Галицько-Волинського князівства опинилися під владою Великого князівства Литовського. У зв'язку із цим правові норми, що діяли на західно-українських землях теж зазнали певних змін. Так, у XV–XVI ст. у Великому князівстві Литовському із закінченням періоду феодалної роздробленості постало питання нагальної кодифікації права, перша спроба якої завершилася прийняттям Судебника Казимира (1468 р.). Судебник 1468 р. (Статут Казимира) — перший кодекс кримінального і кримінально-процесуального права Великого князівства Литовського. Він містив змішані старі українські та нові польсько-литовські поняття. Багато що було взято з Руської Правди[80; 209, с.18–20]. Аналіз статей Судебника дає змогу зробити висновок, що і хоча в ньому не було жодної згадки про економічні злочини, проте у ньому були закладені підвалини диференціації відповідальності на індивідуальну та колективну (ст.1, 3, 7 Судебника) за крадіжку залежно від виду та розміру викраденого майна (ст.13 – 15)[252, с.47-48].

Судебник Казимира не був всебічною кодифікацією права, тому на зміну йому приходять Литовські Статути 1529, 1566 та 1588 рр. Значну увагу у всіх трьох Литовських статутах було приділено визначенню системи злочинів і покарань[80]. Перш за все заслуговує на увагу те, що в Розділі I Статуту 1529 р., 1566 р. і 1588 р., в якому містились положення про встановлення верховної влади в державі, були артикулі (далі – арт.), в яких вперше на українських землях встановлювалась та диференціювалась відповідальність за фальшування документів та грошей (відповідно арт. 5 Статуту 1529 р., арт. 12 Статуту 1566 р.,

арт.16 Статуту 1588 р.: «Хто бы листы або печати наши фалшоваль, чымъ маеть быти карань» і арт. 13 Статуту 1566 р., арт.17 Статуту 1588 р.: «О фалшованью монеты о мындзехъ и о золоторехъ»: встановлювались різні покарання за фальшування мідних монет, золота і срібла. Окрім цього, в цьому ж розділі у арт.21 Статуту 1529 р., арт.25 Статуту 1566 р., арт.29 Статуту 1588 р. встановлювалась відповідальність за самовільне встановлення нового мита, однак відповідальність за таке правопорушення не диференціювалась [253, с.62-98; 210; 211].

Відзначимо, що у XVI столітті основними видами заробітку було заняття ремеслом, обробкою земельних угідь, полюванням, а тому посягання на них карались законом. Відповідальність за ці злочини передбачалась у Розділі IX Статуту 1529 р., Розділі X Статуту 1566, 1588 рр. «О ловы о пуцы и о дерево бортное» і диференціювалась залежно від виду земельного (або водного) угіддя (пуща, пасовище, гай, сад, озеро, став), виду незаконно отриманого дикого звіра (наприклад, арт. 2 Статуту 1529, 1566, 1588 рр.: «Цѣна зверемъ дикимъ: за зубра дванадцать рублевъ грошей, за лося шесть рублевъ грошей, за оленя або за ланю шесть рублевъ грошей, за мѣдвѣдя три рубли грошей, за вепря або за свинью рубль грошей, за сарну копу грошей, за рись три рубли грошей») тощо.

Отже, можна із впевненістю сказати, що у Литовських статутах 1529 р., 1566 р. та 1588 р. було вперше встановлено та диференційовано відповідальність за економічні злочини – фальшивомонетництво, порушення правил встановлення мита, порушення порядку заняття певними видами промислу тощо. І хоча Статути Великого князівства Литовського містили приклади диференціації кримінальної відповідальності, однак вони були несистемними та непослідовними. Окрім цього, правовідносини, що виникали у сфері економіки, були предметом цивільно-правового регулювання, а тому під кримінально-правову охорону переважно потрапляло життя, здоров'я, майно тощо.

Наприкінці XVI ст. під натиском литовсько-польських феодалів і агресії Кримського ханства виникло українське козацтво із осередком у Запоріжжі. Формування козацької верстви супроводжувалося виробленням відповідних

правових норм. Універсальним джерелом права на Січі було козацьке звичаєве право, яке і визначало систему злочинів та покарань за їх вчинення[78, с.185]. І. Я. Терлюк зазначає, що злочинами на Запорізькій Січі визнавались фальшивомонетництво та казнокрадство[219, с.21]. Саме ці злочини можна вважати економічними, однак в силу того, що козаки не мали писаного права, то говорити про диференціацію відповідальності неможливо. Можна робити лише певні здогадки про те, що козацький суд вершив правосуддя враховуючи попередню судову практику та враховуючи обставини злочину.

В подальшому, в результаті національно-визвольної війни 1648-1654 рр. було створено українську національну державу, яка на правах автономії увійшла до складу Російської держави. У зв'язку із цим, у першій чверті XVIII ст. у процесі динамічного розвитку суспільно-політичного і правового життя України виникла гостра потреба спочатку інкорпорації, а потім і кодифікації права України. В 1743 р. з'явився збірник, який називався «Права, за якими судиться малоросійській народ»[80]. Однак, як зазначає Я. Падох, монументальний збірник діючого на Україні в 17 і 18 віках права, в тім числі і карного, укладений 1743 р. і названий «Права, по которымъ судится малороссы́йскый народъ» законом так і не став[176, с.118].

У 80-х р. XVIII ст. на територію Гетьманщини із ліквідацією її політичної та правової автономії починає поступово поширюватися російське імперське законодавство, основним джерелом якого було Соборне Уложення царя Олексія Михайловича 1649 р. (далі – Соборне Уложення)[129, с.45]. В Соборному Уложенні були передбачені економічні злочини – фальшивомонетництво, незаконне виготовлення алкогольних напоїв і тютюну, злочини у сфері оподаткування тощо. Кримінальна відповідальність за ці види злочинів диференціювалась залежно від вини злочинця: розмежовувалась відповідальність за умисел і необережність (ст.3, 4 Глави IV «О подпищикех, и которые печати подделывают»), дій зловмисника, який фальшує монети, приховує чи підмінює благородні метали, предмета злочину, суб'єкта потерпілого (ст.1, 2 Глави V. «О денежных мастерах, которые учнут делати воровские деньги»). Окрім цього у

коментарі до Глави V Соборного Уложення зазначається, що у 1661 році був прийнятий закон, який замінив покарання залиття горла металом і встановив різні покарання: для основних винуватців – відсікання лівої руки, а для пособників – двох пальців[197, с.270].

Окрім цього, в Уложенні була Глава IX «О мытах и о перевозех, и о мостах», в якій містилися норми і фінансового, і кримінального права. Аналіз статей цієї глави Уложення дає змогу зробити висновок, що кримінальна відповідальність за злочини у сфері оподаткування диференціювалась. Так, у ст.2 і ст.3 диференціюється відповідальність «мытчика», «перевозщика», «мостовщика» (люди, які збирали податки), якщо вони незаконно збирали ці податки залежно від особи потерпілого. Також диференціювалась відповідальність за намагання ухилитись від сплати «мита», «перевозу» і «мостовщини» залежно від способу його вчинення (ст.4 встановлювала відповідальність для людей, які були звільнені від сплати цих податків, за спробу перевезти торговців з їх товаром без сплати цих податків у виді такого покарання, а ст.5 передбачала відповідальність для торговців, які видавали себе за людей, що звільнені від сплати податків). Окрім цього, в Уложенні диференціювалась відповідальність «по-вертикалі»: залежно від суб'єкта правопорушення встановлювалась або кримінальна (для тих, що перебували на державній службі) або цивільно-правова відповідальність. Так, у ст.7 встановлювалась кримінальна відповідальність для «мостовщика» за сколювання льоду біля берегів ріки у зимовий період (саме в цей час можна було проїхати по льоду, а не через міст і відповідно не платити «мостовщини»), а у ст.11-13 – цивільно-правова відповідальність для поміщика і «вотчинника» за заподіяння шкоди особам, які користуються мостами, дорогами, «гатями» і «плотинами» у випадках не підтримання їх у належному стані[197, с.295].

Глава XXV «Указ о корчмах» присвячена боротьбі з незаконним виготовленням і торгівлею алкогольними напоями і тютюном. В ній передбачена диференціація кримінальної відповідальності як для торговців так і для покупців таких напоїв і тютюну. Так, ст.1-2 встановлювали покарання за корчемство і за випивання корчемного вина залежно від повторності вчинюваного. Повторність

заборонених діянь виступала важливою кваліфікуючою ознакою, адже кожного наступного разу покарання за вчинене зростало майже удвічі (штраф) або узагалі переходило в тілесні покарання (биття кнутом) (ст.3)[207].

Однак, Соборне Уложення діяло не на всій території України. Наприкінці XVIII ст. майже усі західно-українські землі (Галичина, Північна Буковина і Закарпаття) опинилися під владою Австрії, а тому на їх території набув поширення новий, Австрійський кримінальний кодекс, прийнятий у 1787 р.[80]. Однак з 1852 р. на усій території Австрії, і в тому числі на західно-українських землях почала діяти нова редакція КК 1803 року. Як зазначає П. Стебельський, з'являється поділ «проступних чинів» на злочини (у першій частині кодексу) та провини і проступки («переступи» у другій частині). При цьому у §12 визначалося, що за злочини передбачено смертну кару і ув'язнення, а в §240 – за провини і переступи – кари іншого характеру (тілесні, грошові, втрата прав, втрата товарів). Також у цьому кодексі визначено (*вперше за всі дотепер існуючі кримінальні закони, - Л.П.*) нижню та верхню межі покарання, що надає можливість судді користуватися індивідуалізаційною засадою – призначати покарання з урахуванням особи винного. У §46, §47 вказувалися пом'якшувачі покарання обставини щодо злочинів, а в §264 – щодо провин та проступків, і відповідно у §44, §45, §263 – вказувались обтяжуючі обставини. Окрім цього, за фальшування грошей і державних кредитних паперів покарання у виді смертної кари було замінено ув'язненням[212, с.36, 39, 326, 331, 354]. Також зауважимо, що в КК редакції 1879 року була здійснена диференціація кримінальної відповідальності за незакінчену злочинну діяльність (наприклад, у § 66 «покарання за замах має бути нижче нижньої межі покарання, передбаченого за закінчений злочин чи проступок») та виду співучасті (§71, 72 – виконавці і підбурювачі караються тим покаранням, що передбачені у законі, а покарання для пособників – таке ж як і для замаху[253, с.403-445].

Перша половина XIX ст. для історії держави та права України була періодом відсутності української національної державності і входження земель України як адміністративних одиниць до складу Російської та Австрійської імперій. У 30-х

роках XIX ст. Східна Україна була повністю інтегрована в Російську імперію. Така ж доля спіткала у середині XIX ст. Західну Україну, що входила до складу Австрійської імперії. У 30-х роках XIX ст. була проведена систематизація права в Російській імперії. Підготовлені Повне зібрання законів і Звід законів, які і в Україні стали найважливішими джерелами права. Хоча т. XV Зводу законів Російської імперії (1832 р.) і знаменував собою певний крок у розвитку кримінального права і його систематизації, все ж у ньому було багато неузгоджених і суперечливих норм і статей. У зв'язку із цим у 1845 р. з'явилося «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных», яке поширило свою дію і на Україну[80].

Перший розділ Уложення був своєрідною Загальною частиною кримінального кодексу та вміщував 181 статтю. І хоча у ст.1, 2 Уложення містилося визначення понять «злочин» та «проступок» (відмінність між якими полягала у об'єкті посягання), але ці положення не отримали досить чіткого застосування в Особливій частині[198, с.310]. Однак, за злочини визначалися кримінальні покарання, передбачені ст.19 Уложення, а за проступки – виправні покарання, передбачені у ст.34 Уложення. При цьому, окремі із кримінальних та виправних покарань були поділені на декілька ступенів суворості – від найсуворішого до найм'якшого залежно від «меры вины» (наприклад, ст.41 «Строк ув'язнення в тюрмі визначається по «мере вины» наступним чином: ступінь 1) тривалістю від одного до двох років; ступінь 2) тривалістю від шести місяців до одного року; 3) тривалістю від трьох до шести місяців). Такий поділ покарання на ступеня суворості зберігав своє значення при диференціації кримінальної відповідальності за наявності окремих кримінально-правових інститутів (наприклад, при визначенні покарання за замах на злочин (ст.120) – «за замах на злочин, коли злочин припинений до того моменту, коли винний не вчинив всі дії – покарання призначається на одну або два ступені нижче, а якщо підсудний вчинив все, що вважав за потрібне (ст.121) – то він карається як за вчинений злочин).

Окрім цього, залежно від форми вини, стадії вчинення посягання, ролі учасника (співучасника) злочину законодавець намагався диференціювати кримінальну відповідальність, визначаючи або вид покарання, або його розмір. Про це свідчать приписи ст.111-132 Уложення: наприклад, ст.113 «Учинивший какое-либо преступление, хотя и без обдуманного заранее намерения или умысла, но в третий уже раз, наказывается столь же строго, как учинивший оное в первый раз с обдуманным заранее намерением или умыслом», ст.123 «За преступление, учиненное несколькими лицами без предварительного между ними на то соглашения, главные виновные приговариваются к высшей мере наказания, за то преступление в законах положенного, а мера наказания участников определяется по мере оказанного каждым из них содействия в учинении преступления, одною или двумя степенями ниже того, коему подвергаются главные виновные» тощо[198, с.196-201]. Отже, можемо зробити висновки, що в Загальній частині Уложення 1845 року містилися положення, які засвідчують диференціацію кримінальної відповідальності через інститути категоризації кримінальних правопорушень, незакінченої злочинної діяльності, виду вини, виду співучасті.

Особлива частина Уложення 1845 року містила 2043 статті. В Уложенні була значна кількість статей, в яких встановлювалась відповідальність за злочини у сфері економіки, однак вони були розкидані в різні розділи Особливої частини. Так, у Розділі VII Уложення «О преступлениях и проступках против имущества и доходов казны» диференціювалась відповідальність за підробку «монеты золотой, серебряной, платиновой и медной» залежно від суб'єкта такого посягання (звичайна людина (ст.556) чи службова особа (ст.557), а також від предмета підробки (національна (ст.556, ст.557) чи іноземна монета (ст.558)[230].

Також диференціювалась відповідальність залежно від способу підробки монети: ст.561 – за переплавлення російської монети; ст.565 – «за обрезание монеты и всякое другое с умыслом отнятие у нее настоящего веса»; ст.566 – «за посеребрение или позлащение ... какой-либо монеты, с намерением дать ей вид большей ценности»; та залежно від дій та умислу особи щодо підробленої монети:

ч.1 ст.567 – «за выпуск в обращение заведомо поддельной монеты», а ч.2 ст.567 – «за передачу случайно полученной фальшивой монеты ...»[230].

Також в межах цього розділу Уложення, передбачалася відповідальність за підробку державних кредитних білетів, білетів державного казначейства, а також і всяких білетів кредитних установ. При цьому відповідальність диференціювалася залежно від способу підробки – механічними засобами чи за допомогою малювання. Так, за підробку самого паперу і малюнків механічними засобами, а також за перетворення на банківських білетах їхнього номіналу у вищу суму, винні карались позбавленням всіх прав на статок і висиланням на каторжну роботу терміном від восьми до десяти років (ч.1 ст.571). Менш суворо переслідувалася підробка зазначених документів на простому папері за допомогою малювання. За таку підробку винні карались позбавленням всіх прав на статок і висиланням на каторжну роботу терміном від шести до восьми років (ч.2 ст.571)[230].

Багато статей з описом складів злочинів у сфері економіки містилося в главах II, XII, XIII і XIV Розділу VIII Уложення «О преступлениях и проступках против общественного благоустройства и благочиния». Зокрема, диференціювалася відповідальність посадових осіб залежно від функцій, які на них покладались: якщо особа відповідала за наявність запасу хліба, то за ст.901, а якщо особа контролювала прийом та роздачу хліба – за ст.910 Уложення. В главі XII Уложення про покарання містились склади злочинів, що встановлювали відповідальність за порушення умов кредиту. Зокрема, диференціювалася відповідальність за підробку білетів державного банку та інших державних установ щодо погашення боргів (ст.1149) та підробку документів для отримання кредиту із державних або приватних кредитних установ (ст.1151). В цій же главі є приклади диференціації кримінальної відповідальності залежно від форми вини за зловживання, пов'язані з банкрутством: в ст.1163 – за умисне банкрутство, а в ст.1165 – за необережне банкрутство тощо[230].

Певна демократизація кримінального законодавства відбулася із затвердженням «Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями»

від 20 листопада 1864 року. Перш за все, у ньому відповідальність передбачалася лише за ті проступки, перелік яких містився у Статуті, і лише за наявності вини[78, с.282]. Судячи із того, які покарання можуть накладатися мировими суддями (ст.1 Статуту), за своїм характером такі правопорушення були незлочинними, адже найсуворішим із покарань було ув'язнення в тюрмі не більше одного року, а більш м'якими – арешт до трьох місяців, грошові стягнення, присуди, зауваження тощо. Відзначимо, що цей Статут містив склади економічних проступків, зокрема у ст.42 встановлювалась відповідальність за відкриття трактирів, їдалень та інших подібних закладів без певного на те дозволу, у ст.47 – за влаштування без спеціального дозволу публічної лотереї, однак відповідальність за ці види проступків не диференціювалась. Натомість у ст.173 зазначалось, що за обмірювання і обважування при продажі, купівлі, а в ст.174 – за неповернення кредитного листа або боргової розписки особі, яка його сплатила встановлювалось покарання – ув'язнення в тюрму тривалістю від одного до трьох місяців. При цьому у ст.175 передбачались фактично кваліфіковані склади проступків, передбачених ст.173-174, наприклад 1) якщо особа раніше судима, 2) за змовою групою осіб, 3) якщо зроблено особливі приготування, 4) якщо винний увійшов в особливу довіру, 5) якщо потерпілий – малолітній або пристарілий, сліпий чи глухонімиий тощо[199, с.396-418]. Отже, як бачимо, диференціація відповідальності за такі проступки носила винятковий, вибірковий характер, а загальні положення стосувалися швидше індивідуалізації відповідальності, адже зазначалося, що обставини, що зменшують або збільшують вину мають бути враховані судом при визначенні покарання.

В останнє десятиріччя XIX ст. був підготовлений новий кримінальний кодекс — Кримінальне уложення 1903 року, яке було підписане імператором, але повністю так і не ввійшло в дію. В 1906 році було введено в дію тільки розділ про державні злочини та деякі окремі статті «Кримінального уложення»[151]. Однак в Кримінальному уложенні 1903 року норми, що регламентували відповідальність за злочини у сфері економіки, в основному зосереджувалися в главі XVI «О нарушении постановлений о надзоре за промыслами и торговлею» (ст. 310-363),

главі XX «О подделке монеты, ценных бумаг и знаков»(ст. 427-436), главі XXXIV «О банкротстве, ростовщичестве и иных случаях наказуемой недобросовестности по имуществу» (ст. 599-619). В Кримінальному уложенні 1903 року встановлювалася сувора і при цьому диференційована відповідальність за підробку монет, цінних паперів і знаків в залежності від способу і предмета підробки (ст.427). У главі XVI «О нарушении постановлений о надзоре за промыслами и торговлею» містилися норми про відповідальність за податкові злочини. Зокрема, диференціювалася відповідальність залежно від виду підприємства та суб'єкта злочину (ст.327, 328).

Після жовтневої революції 1917 р., ще до першої радянської кодифікації кримінального права, Радянська держава приймає законодавчі акти, що визначають відповідальність за різного роду злочини в сфері економіки (Наприклад, Закон «Про випуск державних кредитових білетів УНР» від 6 січня 1918 р., у п.10 якого встановлюється відповідальність за фальшування українських кредитових білетів – винуваті караються позбавленням прав і каторгою[252, с.321]), однак, така відповідальність не диференціюється.

У грудні 1919 року в Росії приймаються «Керівні начала з кримінального права РСФРР», а 4 серпня 1920 року вони офіційно були введені в дію на території України[151]. Цей нормативний акт був побудований на принципі доцільності застосування покарання, а не на принципі законності. Відповідно до цього акта вважалося, що суди, керуючись соціалістичною правосвідомістю і принципом доцільності, вирішуватимуть справи лише на основі норм загальної частини кримінального кодексу. Тобто Керівні начала забезпечували повну владу суду, а тому про диференціацію кримінальної відповідальності тут не йшлося.

У 1922 році був прийнятий КК УСРР, який містив Загальну та Особливу частини. У Загальній частині містилися норми, що свідчили про наявність можливості в суду для індивідуалізації кримінальної відповідальності. Зокрема, у Розділі II «Загальні засади призначення покарання» зазначалося, що суд повинен враховувати стадії вчинення злочину (ст.12-14), роль співучасника та ступінь його небезпеки (ст.15) тощо. Глава IV Особливої частини КК була присвячена

господарським злочинам (ст.126 – 141), хоча деякі злочини у сфері економіки були передбачені і в інших главах. Так, у Главі II «Про злочини проти порядку управління» містилися ст.78-80, в яких встановлювалась відповідальність за відмову сплатити податки, за внесення недостовірних даних про кількість предметів та продуктів, що підлягають обліку. При цьому кримінальна відповідальність диференціювалась залежно від виду співучасника цього злочину: ст.78: 1) підбурювачі, керівники і організатори караються – позбавлення волі на строк не менше одного року з конфіскацією всього або частини майна; 2) інші учасники – позбавлення волі на строк не менше шести місяців або грошовими стягненнями, що не менш ніж у два рази перевищують суму платежів або податків. У ст.85 цього кодексу встановлювалась відповідальність за підробку грошових знаків і державних процентних бумаг, марок і інших знаків державної оплати. При цьому законодавець диференціював відповідальність за цей злочин залежно від виду групи осіб: ч.1 – за попередньою змовою декількох осіб, а ч.2 – без попередньої домовленості.

Статті, в яких встановлювалась відповідальність за господарські злочини, розміщені у Главі IV, містили тільки одну частину, винятком були лише ст.126, 130, 131, 132 КК. В цих статтях кваліфікуючими ознаками виступали: наслідки – ч.2 ст.126 КК – «трудове дезертирство, поєднане зі шкодою для оборони країни», спосіб – ч.2 ст.130 КК – «якщо буде доведено явно злісний характер цих діянь (невиконання зобов'язань за договором, укладеним з державною установою або підприємством) і вони супроводжувалися попередньою угодою між агентами казни і контрагентами», обстановка вчинення злочину – ч.2 ст.131 КК – «злочини, зазначені в статтях 127 – 128 Кримінального кодексу, якщо вони були вчинені в бойовій обстановці або були пов'язані з військовими діями», кількість потерпілих – ч.2 ст.132 КК – «якщо порушення охоплює групу робітників або значну їх кількість»[253].

На зміну КК 1922 року прийшов КК УСРР 1927 року, який мало чим відрізнявся від свого попередника. У Загальній частині не було ніяких положень, які б свідчили про спробу законодавця диференціювати кримінальну

відповідальність. Що стосується Особливої частини, то господарські злочини передбачались в п'ятій главі, але їх кількість значно скоротилась, порівняно із КК 1922 р. Зокрема, господарські злочини були передбачені ст.128-135 цього Кодексу. Однак при цьому багато статей, які передбачали відповідальність за злочини у сфері економіки були переміщені у Главу II «Злочини проти порядку управління» (зокрема, ухилення від сплати податків, фальшивомонетництво, контрабанда, незаконне виготовлення спирту та самогону, порушення акцизних правил, порушення правил торгівлі, злісне підвищення цін на товари і послуги тощо). Загалом, в Особливій частині законодавець все ж таки диференціював кримінальну відповідальність: 1) через використання вказівок на групове вчинення злочину: ч.1 ст. 59.8 «Підробка грошових знаків ...», а в ч.2 ст. 59.8 «підробка грошових знаків ... за попередньою змовою групою осіб або у виді промислу»; 2) через вказівку на суб'єкта злочину: ч.1 ст. 59.12 «Порушення правил про валютні операції» для службових осіб, а в ч.2 ст.59.12 «... для приватних осіб»; 3) через вказівку на повторність: ч.1 ст.60 «Несвоєчасна сплата податків ... вперше», ч.2 ст.60 «... в другий раз»; 4) через вказівку на роль співучасника: ч.1 ст.62 «Приховування або неправильне підрахування предметів, що підлягають оподаткуванню чи обліку – щодо керівників та організаторів», а ч.2 ст.62 «...щодо інших співучасників, або якщо це вчинено однією особою без попередньої змови з будь-ким»[116].

КК УРСР 1960 року змінив КК 1927 року. Цей Кодекс, як і його попередник, в Загальній частині не містив жодних положень, які б свідчили про диференціацію кримінальної відповідальності. Про це свідчать положення ст.17 КК 1960 р. «Відповідальність за готування до злочину і за замах на злочин», ст.19 КК «Співучасть» тощо. Також у ст.40, 41 КК визначались обставини, що пом'якшували та обтяжували відповідальність, однак вони теж були інструментом в руках суду[115]. Уже пізніше, із внесенням змін та доповнень, неповноліття стало обставиною, що впливала на можливість застосування до винного примусових заходів виховного характеру. Однак, такі інститути як співучасть та незакінчена злочинна діяльність і надалі залишались засобом

індивідуалізації, оскільки лише мали бути врахованими судом при призначенні покарання.

В Особливій частині КК 1960 року Глава VI «Господарські злочини» вміщувала порівняно із Кодексом 1927 року значно більше статей (147-163), хоча окремі злочини у сфері економіки все ж передбачалися у Розділі II Глави I «Інші державні злочини». Зокрема, ст.70 КК «Контрабанда» містила лише одну частину, в якій передбачались і основний і кваліфікований склади злочинів, оскільки «альтернативними» діяннями були діяння, вчинені просто із прихованням від митного контролю, у великих розмірах, групою осіб, службовою особою тощо. При цьому санкція цієї ж статті була доволі широкою, адже в ній передбачалося покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до десяти років. У ст.79 КК «Фальшивомонетництво» також була лише одна частина і санкція була ще ширшою – позбавленням волі строком від трьох до п'ятнадцяти років.

Також неможливо не відзначити, що КК 1960 року у першій своїй редакції не був прикладом диференціації кримінальної відповідальності за господарські злочини, так як переважна більшість статей вміщувала лише одну частину (винятками були хіба що ст.148 КК «Заняття забороненим промислом» (ч.2 – ті самі діяння, вчинювані у значних розмірах), ст.149 КК «Виготовлення і збут самогону та інших недозволених до виготовлення спиртних напоїв» (ч.2 – якщо за такі ж дії вже застосовувалися заходи громадського або адміністративного впливу), ст.154 КК «Спекуляція» (ч.2 – спекуляція, вчинювана у виді промислу, або у великому розмірі, або особливо небезпечним рецидивістом, ч.3 – дрібна спекуляція, якщо за такі дії вже застосовувалися заходи громадського або адміністративного впливу, ст.160 КК «Незаконна порубка лісу» (ч.2 – те саме діяння, якщо воно завдало великої шкоди або вчинюване систематично)[115].

Із внесенням в подальшому змін і доповнень до цього кодексу можемо констатувати те, що до цей кодекс доповнювався новими статтями або частинами, і у зв'язку із цим диференціація кримінальної відповідальності за господарські злочини лише поглибилась. Про це свідчить те, що майже всі статті містили другі, а окремі і треті частини статей (наприклад, ст.148-2 КК «Ухилення від сплати

податків»), в яких відповідно вказувались кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, серед яких: неодноразовість вчинення злочину (ст.147-2 КК), повторність (ст.153-1 КК), вчинення особою, раніше судимою за цей злочин (ст.148), заподіяння істотної, значної, великої, або особливо великої шкоди (ст.147, 148, 148-2 КК), попередня змова групи осіб (ст.148-2 КК), організована група (ст.154 КК), інші тяжкі наслідки (ст.155-8 КК) тощо. Беззаперечно, цей Кодекс містив багато недоліків, але у цей же час у ньому знаходимо хай недосконалу, але певну систему використання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, що залишилась із певними змінами у КК України 2001 року.

Однак, із прийняттям нового КК України у 2001 року, законодавчі роботи щодо вдосконалень положень кримінального закону, зокрема й у сфері встановлення та диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, не припинились. Про це свідчить численна кількість законів, якими внесено зміни і доповнення у чинний КК України.

Підсумовуючи даний підрозділ, відзначимо, що огляд історичних джерел, що містили норми кримінального права дозволяє зробити висновок про багатовіковий поступальний розвиток вітчизняного законодавства від часткової диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання і до детальної диференціації. Аналіз історичних джерел кримінального права дає змогу зробити висновки, що за правопорушення у сфері економіки встановлювалась не лише цивільно-правова, а й кримінальна відповідальність. Зауважимо, що першоджерела спочатку вміщували приклади диференціації кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень або смерті, а також образу честі особи. Лише з часом, у зв'язку із поширенням на територію України законодавства держав, під владою яких опинились українські землі, з'явилась диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки. Зокрема, у Литовських статутах 1566 та 1588 років встановлювалась та диференціювалась відповідальність за фальшивомонетництво, за порушення заняття певними видами промислу тощо. В подальшому, неможливо не відзначити Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року, в якому

вперше зустрічається не лише диференціація кримінальної відповідальності за незакінчену злочинну діяльність та вид співучасті, а й робиться спроба ступенізації покарань і кримінальних і виправних, які відповідно передбачались окремо за злочини і проступки.

Натомість КК УСРР 1922 та 1927 років широко дозволяв застосування аналогії кримінального закону та надавав суду широкі можливості індивідуалізації кримінальної відповідальності через надто широкі межі санкцій статей. КК 1960 року у першопочатковій своїй редакції також не був взірцем диференціації кримінальної відповідальності за господарські злочини, і лише згодом, із прийняттям великої кількості змін та доповнень, можна говорити про намагання законодавця обмежити судовий угляд та диференціювати кримінальну відповідальність. Однак навіть із такими змінами та доповненнями цей кодекс застарів і суспільство вимагало прийняття нового кримінального закону.

Проте, і прийняття нового Кримінального кодексу 2001 року не стало завершальним етапом законотворчості у сфері кримінального права. Про це свідчать постійні зміни і доповнення до чинного кримінального закону, нещодавні з яких стосувалась безпосередньо злочинів у сфері економіки – Закон України № 4025-VI від 15.11.2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». Це свідчить про намагання законодавця шукати альтернативні та дієві шляхи боротьби з економічною злочинністю, однак наскільки такі зміни були вдалим покаже час.

Висновки до першого розділу

Аналіз кримінально-правової літератури засвідчив, що ґрунтовного дослідження питань диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки в Україні немає, як і немає наукового дослідження проблем диференціації кримінальної відповідальності загалом. Попри це, неможливо не зауважити, що останнім часом активізувалася робота в наукових

колах щодо дослідження проблем диференціації кримінальної відповідальності. Також, достатня увага дослідників приділена питанням визначення методів боротьби з економічною злочинністю, питанням встановлення кримінальної відповідальності за «нові» суспільно небезпечні прояви у сфері економіки, питанням кримінально-правової кваліфікації таких посягань. Однак, незважаючи на це, досить багато питань залишаються спірними або і надалі невирішеними.

Зокрема, немає єдності думок науковців щодо визначення поняття диференціації кримінальної відповідальності та поняття злочинного посягання у сфері економіки, визначення суб'єкта здійснення диференціації та співвідношення цього процесу із криміналізацією, пеналізацією та індивідуалізацією кримінальної відповідальності. І надалі невизначеним залишається виділення ряду засобів диференціації кримінальної відповідальності, а також визначення їх співвідношення із засобами індивідуалізації кримінальної відповідальності. Також малодослідженими є питання впливу засобу диференціації на ступінь суспільної безпеки посягання, а загалом і на кримінальну відповідальність.

Окрім цього, науковці активно дискутують щодо перспектив запровадження кримінального проступку. Зокрема, сперечаються щодо того, чи потрібне таке нововведення, які саме злочини та адміністративні правопорушення мають стати кримінальними проступками, за якими саме критеріями має відбуватися такий поділ, яким саме чином слід зреалізувати таку перспективу тощо. Також значна увага науковців прикута до проблем асистемності кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки, та, відповідно, неузгодженості системи санкцій тощо.

Вивчення наукових праць, присвячених проблемам визначення та характеристики злочинів у сфері економіки також засвідчив, що науковці мають доволі відмінні погляди на визначення цього поняття, характеристики його обсягу та співвідношення використовуваних термінів для позначення цього виду злочинів. Однак, аналіз чинного КК та економічної літератури дав змогу зробити висновки, що злочинними посяганнями у сфері економіки слід визнавати лише посягання, передбачені Розділом VII «Злочини у сфері господарської діяльності»

(окрім ст.201 КК «Контрабанда», так як у теперішній редакції цей злочин доцільніше розмістити в Розділах V, IX та XIV КК України). Окрім цього, проведене дослідження дало змогу сформулювати визначення поняття «злочинні посягання у сфері економіки» як сукупність кримінально-протиправних умисних посягань на порядок здійснення господарської діяльності, які вчиняються з корисливих або інших особистих мотивів, що поєднуються з метою отримання економічної вигоди.

Окрім цього, в результаті проведеного дослідження сформульовано дефініцію поняття «диференціація кримінальної відповідальності» як процесу діяльності законодавця, в результаті якого в кримінальному законі встановлюється різний обсяг кримінальної відповідальності залежно від обставин, що впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки злочинного посягання. При цьому, під обсягом кримінальної відповідальності слід розуміти види та розміри обмеження прав і свобод суб'єкта злочину, що можуть реалізуватися в контексті кримінальної відповідальності (це види та розміри покарання, умови звільнення від покарання, строки зняття або погашення судимості).

Аналіз історичної правової спадщини дав змогу зробити висновок, що кримінально-правові норми, що регулювали відповідальність за злочинні посягання у сфері економіки, із розвитком економічних відносин (щодо промислів, ремесел, торгівлі) та під впливом права іноземних держав також змінювались. Вивчення історичних джерел показало, що ще з найперших правових пам'яток, законодавець намагався диференціювати кримінальну відповідальність, встановлюючи різні покарання залежно від того, кому заподіювалася шкода, наслідків її заподіяння або ж предмета злочину. Це свідчить про те, що вже тоді законодавець усвідомлював, що від наявності певних обставин змінюється суспільна небезпека посягання, а тому однаково карати за злочини невеликої тяжкості та тяжкі недоречно. Попри це, в найперших історичних пам'ятках лише містились згадки про злочини у сфері економіки. І лише з появою ремесел та торгівлі виникла необхідність кримінально-правової охорони економічних прав і свобод особи. У зв'язку із тим, що у різні історичні

періоди наша держава була під владою інших держав, відбувалося запозичення їх досвіду та, відповідно, поглиблювалася диференціація кримінальної відповідальності за цю категорію посягань. Окремі кримінально-правові норми, що пройшли випробування часом та практикою, відображені у чинному кримінальному законі (зокрема щодо категоризації злочинів, виду незакінченої злочинної діяльності кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів у сфері економіки).

Однак, все ж перспективною залишається можливість вдосконалення положень чинного кримінального закону щодо диференціації кримінальної відповідальності шляхом запровадження кримінального проступку у систему кримінально-протиправних посягань, систематизації кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки, перегляду системи санкцій за ці злочинні посягання, та, відповідного внесення змін та доповнень до статей КК України.

РОЗДІЛ II

ЗАСОБИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ЩОДО ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

2.1. Поняття та види засобів диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки

З огляду на те, що диференціація кримінальної відповідальності – це перш за все процес діяльності законодавця, то для досягнення результату цієї діяльності необхідне використання певних засобів диференціації. Як уже з'ясувалося, диференціація кримінальної відповідальності – прерогатива законодавчої діяльності, суть якої полягає у встановленні в кримінальному законі різного обсягу кримінальної відповідальності суб'єкта злочину залежно від наявності обставин, які передбачені КК та впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки посягання. Видається, що саме ці обставини відіграють роль засобів диференціації кримінальної відповідальності.

В юридичній літературі для позначення засобів диференціації кримінальної відповідальності науковці використовують різні терміни: засоби диференціації[245, 50, с.71; 155, с.166; 234, с.233], способи диференціації[8, с.23; 108, с.134], критерії диференціації[50, с.70].

У зв'язку із цим необхідно визначити, який же із запропонованих науковцями термінів найбільш вдало підходить для назви обставин, які впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки посягання. Для з'ясування значення цих термінів потрібно, перш за все, звернутися до тлумачного словника української мови. Так, відповідно до термінології української мови під «засобом» слід розуміти: 1) спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити щось; 2) те, що служить знаряддям у якійсь справі[164, с.96]. Спосіб же роз'яснюється як: 1) певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти

чогось; 2) те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій небудь справі, дії[165, с.343]. Синонімами до слова «спосіб» вказуються засіб, прийом, лад, чин, зразок[206, с.665]. Слово «критерій» визначається як підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило[204]. Таким чином, можна із впевненістю сказати, що слова «спосіб» та «засіб» є близькими за змістом, оскільки називаються синонімами, а от «критерій» слід розуміти як певну ознаку, що береться за основу оцінки, порівняння чи класифікації чого-небудь. Звідси робимо висновки, що засоби (чи способи) диференціації та критерії диференціації – це два відмінні за своїм змістом поняття. Видається, що критерієм диференціації є те, що слугує основою встановлення різного обсягу кримінальної відповідальності, а саме – ступінь суспільної небезпеки посягання.

Що стосується «засобу» і «способу», то виходячи із загальноживаного значення змісту цих слів, їх слід вважати тотожними за значенням та треба вживати як синоніми. Однак, використання їх для позначення окремих явищ кримінально-правового характеру, потребує особливого підходу до їх інтерпретації. Так, загальновідомо, що ознаками, які характеризують об'єктивну сторону складу злочину є спосіб вчинення злочину та засіб вчинення злочину. Для характеристики злочинної дії важливе значення має спосіб вчинення злочину, що являє собою сукупність (систему) прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину. А засоби вчинення злочину – це предмети матеріального світу, що застосовуються злочинцем при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Отже, як бачимо, для кримінального права зміст термінів «спосіб» та «засіб» – різний. Спосіб означає сукупність чи послідовність вчинення певних прийомів або дій для досягнення певного результату, а засіб характеризує певний предмет, що є необхідним для досягнення цього результату. Саме тому, видається доцільним вважати способом диференціації кримінальної відповідальності певний прийом використання засобу диференціації, а засобом диференціації – ті обставини, що передбачені у кримінальному законі та які впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки посягання.

Під засобами диференціації кримінальної відповідальності науковці пропонують розуміти те, що слугує розділенню кримінальної відповідальності в законі. На їхню думку, для цих цілей законодавець визначає в законі обставини, які повинні враховуватися правозастосувачем при виборі конкретного заходу відповідальності і відносно яких законодавчо конкретизовані сила їхнього впливу на відповідальність, обставини з якими законодавець пов'язує зменшення або збільшення покарання і відповідальності[118, с.62; 193, с.37]. Справді, засобом диференціації кримінальної відповідальності можна вважати ті обставини, передбачені в кримінальному законі, для яких законодавець чітко закріпив їхню силу впливу на негативні кримінально-правові наслідки для суб'єкта злочину. Це означає, що не можна вважати засобами диференціації ті обставини, які хоча й передбачені в законі та є обов'язковими для врахування правозастосовними органами, однак сила впливу яких на обсяг кримінальної відповідальності суб'єкта злочину в законі не вказана. Окрім цього зауважимо, що вказівка законодавця лише на напрям зміни відповідальності не дає повного уявлення про силу впливу певної обставини на ступінь суспільної небезпеки. У зв'язку із цим виникає питання стосовно розмежування засобів диференціації кримінальної відповідальності та засобів її індивідуалізації.

В кримінально-правовій літературі проблема співвідношення засобів диференціації та засобів індивідуалізації кримінальної відповідальності є досить дискусійною. Так, О.М. Чупрова зазначає, що саме засоби диференціації кримінальної відповідальності в кримінальному праві є ознакою, яка істотно відрізняє диференціацію від її індивідуалізації. Такими засобами виступають фактори (обставини), які істотно впливають на суспільну небезпеку злочину і особи, яка його вчинила, і, як результат, на обсяг відповідальності[257, с.25]. Однак в літературі існує й інша позиція. Так, на думку С.А. Хорошилова, практично всі засоби індивідуалізації є засобами диференціації кримінальної відповідальності. Однак засоби індивідуалізації кримінальної відповідальності застосовуються в кожному конкретному випадку суворо персоніфіковано, на відміну від засобів диференціації кримінальної відповідальності, які спрямовані

на невизначеного суб'єкта[251, с.56]. Схожу думку висловлює і П.П. Андрушко[8, с.24]. Така точка зору не є беззаперечною, оскільки, як уже зазначалося у попередніх підрозділах, самі по собі процеси диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності відмінні між собою, тому й засоби, які використовуються для диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності мають бути різні.

Видається, що спрямованість на застосування певного засобу щодо невизначеного кола осіб або ж до конкретної особи не може бути ознакою, за якою відмежовуватимуться ці засоби, адже самі процеси диференціації та індивідуалізації є відмінні між собою за суб'єктом здійснення, за своїм змістом, за результатом тощо. Більше того, зауважимо, що в кожному індивідуальному випадку, суд зобов'язаний враховувати як засоби диференціації, так і засоби індивідуалізації кримінальної відповідальності. Відмінність між ними полягатиме у їх впливі на обмеження суддівського угляду: засоби диференціації містять чітко визначену кратність зміни обсягу кримінальної відповідальності (зменшення чи збільшення покарання та інших кримінально-правових обмежень, що реалізуються в контексті кримінальної відповідальності). Натомість роль засобів індивідуалізації кримінальної відповідальності полягає у впливі на суддівське рішення при обранні конкретних кримінально-правових обмежень для суб'єкта злочину. Тобто, суддя, на свій розсуд, враховуючи обставини справи, в тому числі і ті, які є обов'язковими для врахування та для яких передбачений напрям впливу на наслідки для суб'єкта (наприклад, при призначенні покарання враховуються обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання) обирає в межах, передбачених законом, вид та розмір покарання та інших негативних кримінально-правових наслідків для особи (але тільки тих, що можуть здійснюватися в контексті реалізації кримінальної відповідальності). Отже, ті обставини, для яких законодавець визначив лише напрям впливу, але не вказав його силу, є засобами індивідуалізації кримінальної відповідальності, а не диференціації.

Таким чином, засобами диференціації кримінальної відповідальності слід визнавати обставини, що передбачені у КК України, для яких законодавець чітко визначив напрям і силу їх впливу на ступінь суспільної небезпеки посягання і, відповідно, на обсяг кримінальної відповідальності (види і розміри обмежень прав і свобод, що реалізуються в контексті кримінальної відповідальності).

Відповідно, засобами диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки слід визнавати обставини, що передбачені у КК України, для яких законодавець чітко визначив напрям і силу їх впливу на ступінь суспільної небезпеки посягань у сфері економіки і, відповідно, на обсяг кримінальної відповідальності (види і розміри обмежень прав і свобод, що здійснюються в контексті реалізації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки). Відзначимо, що в кримінально-правовій літературі не досліджувалося питання засобів диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки. У зв'язку із цим для аналізу було обрано праці, в яких науковці висловлювали свої позиції щодо виокремлення кола засобів диференціації кримінальної відповідальності, що стосуються будь-яких злочинів.

Загалом, аналіз кримінально-правової літератури дав змогу зробити висновок, що науковці виділяють такі засоби диференціації кримінальної відповідальності: 1) норма кримінального права[50, с.71]; 2) класифікація (категоризація) злочинів[3, с.10; 118, с.63; 155, с.166; 257, с.65]; 3) множинність злочинів[3, с.10; 34, с.81; 193, с.38-40; 257, с.65]; 4) незакінчений злочин (незакінчена злочинна діяльність)[3, с.10; 34, с.81; 193, с.38-40; 257, с.65]; 5) співучасть[3, с.10; 34, с.81; 257, с.65]; 6) неповноліття[3, с.10; 34, с.81; 193, с.38-40; 257, с.65]; 7) обставини, які обтяжують або пом'якшують покарання[118, с.64; 193, с.38-40; 257, с.65]; 8) амністія; 9) судимість; 10) кваліфікуючі або привілеюючі ознаки[34, с.81; 86, с.174; 130, с.173; 193, с.40] або ж іноді науковці називають кваліфіковані, особливо кваліфіковані та привілейовані склади злочинів[3, с.10; 8, с.24; 121, с.28; 155, с.166; 200, с.145; 257, с.65; 258, с.33]; 11) розмежувальні ознаки суміжних складів злочинів (складів, у яких основна частина ознак співпадає)[86, с.174; 8, с.24] або конститутивні ознаки, за допомогою яких створюються різні склади

злочинів[8, с.24; 155, с.166; 193, с.39]; 12) виділення із загальної норми спеціальної (спеціальних) норми (норм)[8, с.24; 155, с.166]; 13) побудова норм про так звані складені злочини[155, с.166; 8, с.24]; 14) санкції статей Особливої частини КК України[167; 244, с.243; 257, с.65; 186, с.188] або ж іноді вказують на внесення змін до санкції статті Особливої частини КК[8, с.24] чи використання відносно-визначених, альтернативних і кумулятивних санкцій[121, с.28; 200, с.146]; 15) допущення можливості (факультативності) застосування додаткових покарань[121, с.28; 200, с.146], умовне засудження і умовно-дострокове звільнення від відбування покарання[34, с.81], або ж звільнення від покарання[34, с.81; 118, с.64; 257, с.65] чи заміна покарання більш м'яким[34, с.81]; 16) загальні та спеціальні види (підстави) звільнення від кримінальної відповідальності[34, с.81; 121, с.28; 200, с.145; 244, с.245; 257, с.65; 130, с.175; 193, с.38-40]; 17) зміна критеріїв, які визначають співвідношення кримінально-правових норм та норм інших галузей права[155, с.166].

Отже, як бачимо, дослідники виокремлюють доволі різноманітні засоби диференціації кримінальної відповідальності. При цьому, напевно не всі перелічені вище засоби є справді засобами диференціації. Це, як видається, насамперед пов'язано із тим, що дослідники не досить чітко виділяють критерії відбору таких засобів диференціації.

Вважаємо, що задля того, щоб визнати певну обставину засобом диференціації кримінальної відповідальності, зокрема і за злочинні посягання у сфері економіки, необхідно, щоб вона відповідала наступним вимогам: 1) ця обставина повинна передбачатись у КК України; 2) ця обставина має впливати на законодавчу оцінку змвни ступеня суспільної небезпеки посягання; 3) ця обставина повинна мати імперативний характер, тобто бути обов'язковою для виконання правозастосовними органами; 4) законодавець повинен чітко визначати силу впливу цієї обставини на обсяг кримінальної відповідальності (вказувати на види та розміри (або кратність зміни) обмежень прав і свобод, що здійснюються у контексті реалізації кримінальної відповідальності); 5) ця обставина повинна мати прямий або опосередкований зв'язок між ступенем

суспільної небезпеки посягання та обсягом кримінальної відповідальності та відобразитися за формулою: основний склад злочину = обсяг кримінальної відповідальності 1, основний склад злочину + засіб диференціації кримінальної відповідальності = обсяг кримінальної відповідальності 2.

Цим вимогам має відповідати засіб диференціації кримінальної відповідальності, що стосується всіх без винятку видів злочинів, у тому числі і злочинів у сфері економіки. У зв'язку із цим, засобами диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки будемо визнавати ті обставини, що відповідають вищевказаним вимогам. Єдиною, по суті специфікою таких засобів диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки є те, що вони повинні передбачатись саме за злочинні посягання у сфері економіки. Тобто для таких засобів законодавець повинен чітко давати оцінку їх впливу на ступінь суспільної небезпеки посягання у сфері економіки та, відповідно, на обсяг кримінальної відповідальності.

Зауважимо, що вищезазначений перелік визначених науковцями засобів диференціації кримінальної відповідальності дозволяє виокремити засоби диференціації кримінальної відповідальності, передбачені у Загальній та передбачені в Особливій частинах КК України. Зокрема, про такий умовний поділ засобів диференціації кримінальної відповідальності пишуть усі дослідники. Це, як видається, насамперед пов'язано із поділом КК на Загальну та Особливу частини. Відповідно, оскільки положення Загальної частини КК України стосуються всіх без винятку видів злочинів, то і засоби диференціації кримінальної відповідальності, передбачені у Загальній частині КК, застосовуються до усіх видів злочинів, у тому числі і щодо злочинних посягань у сфері економіки. Отже, засобами диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, передбаченими у Загальній частині КК України, є обставини, що передбачаються у Загальній частині КК, впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки посягання та для яких законодавець чітко визначив силу їх впливу на обсяг кримінальної

відповідальності (кратність (або величину) зміни тих обмежень прав і свобод, що наставали б за вчинення злочину без наявності такої обставини).

Що ж стосується засобів диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, передбачених в Особливій частині КК, то такими засобами є обставини, що відповідно передбачаються в Особливій частині КК України, які впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки посягання та для яких законодавець чітко визначив силу їх впливу на обсяг кримінальної відповідальності. Зауважимо, що, загалом, такі засоби диференціації за різні види злочинів є схожими, однак існує певна особливість щодо злочинів у сфері економіки – за ці злочини не передбачено привілеюючих ознак складів злочинів, на відміну від злочинів проти життя і здоров'я (наприклад привілеюючими ознаками у даному випадку визнаються стан сильного душевного хвилювання, перевищення меж необхідної оборони тощо). Усі ж інші засоби диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки є аналогічними до тих, що використовуються законодавцем для диференціації кримінальної відповідальності за інші види злочинів.

Окрім вищевказаної класифікації, із наведених науковцями засобів диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки можна виділити засоби, що характеризують суб'єкта злочину та об'єктивну сторону злочину. Зокрема, до засобів диференціації, що характеризують суб'єкта злочину можна віднести неповноліття суб'єкта злочину, співучасть, особливий статус суб'єкта злочину (наприклад, службова особа) тощо, а до засобів, що характеризують об'єктивну сторону складу злочину – множинність злочинів, незакінчену злочинну діяльність, наслідки злочину тощо.

У даному випадку така класифікація засобів диференціації проводиться за критерієм його приналежності до структурного елементу складу злочину. Як уже зазначалося, підставою для проведення диференціації кримінальної відповідальності, зокрема і за злочинні посягання у сфері економіки, є зміна ступеня суспільної небезпеки. А як зауважує П.С. Берзін, при визначенні ступеня суспільної небезпеки діяння слід виходити з того, що він є конкретним

показником рівня суспільної небезпечності окремо взятого, конкретного діяння, її «кількісною» характеристикою, яка визначається через основні величини (розмір, обсяг, тривалість) змісту об'єктивних та суб'єктивних ознак складу суспільно-небезпечного діяння[21, с.135]. Тобто виходить, що зміна хоча б одного із структурних елементів складу злочину у сфері економіки свідчить про зміну ступеня суспільної небезпеки даного злочину. А тому маємо всі підстави стверджувати, що такий поділ засобів диференціації кримінальної відповідальності має право на існування. Однак, необхідно зауважити, що в першу чергу на ступінь суспільної небезпеки посягання впливає об'єкт злочину. Проте, таку законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки посягання не можна визнавати диференціацією кримінальної відповідальності, так як уже зазначалося, що диференціація має місце тоді, коли передбачається різний обсяг кримінальної відповідальності за вчинення одного і того ж злочину. Якщо ж відбувається зміна об'єкта кримінально-правової охорони, що відповідно тягне за собою і зміну ступеня суспільної небезпеки посягання, то в даному випадку буде мати місце криміналізація діяння, а не диференціація відповідальності. Також зауважимо, що за окремі види злочинів (зокрема щодо злочинів проти життя і здоров'я особи) можлива також диференціація кримінальної відповідальності за елементами суб'єктивної сторони складу злочину – формою вини, мотивом, емоціями (однак для злочинів у сфері економіки така диференціація не реалізована).

Поряд із такими класифікаціями засобів диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, можна виокремити ще одну. Така класифікація засобів диференціації може бути здійснена за видом впливу засобу диференціації на законодавчу оцінку ступеня суспільної небезпеки посягання. Таким чином можна виділити засоби диференціації кримінальної відповідальності із безпосереднім та опосередкованим впливом. Засоби із опосередкованим впливом – це такі засоби диференціації, що впливають на законодавчу оцінку ступеня суспільної небезпеки посягання не прямо, а через інші кримінально-правові інститути. Зокрема, до таких засобів можна віднести

категоризацію злочинів (у перспективі категоризацію злочинних посягань), судимість (так як судимість виступає засобом диференціації кримінальної відповідальності лише у ролі кваліфікуючої ознаки складу злочину у сфері економіки). До засобів диференціації кримінальної відповідальності із безпосереднім впливом можна відносити всі ті обставини, що передбачені у КК, для яких законодавець прямо визначив силу їх впливу на ступінь суспільної небезпеки злочинного посягання та на обсяг кримінальної відповідальності. До таких засобів диференціації слід віднести незакінчену злочинну діяльність, неповноліття суб'єкта злочину, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складу злочину тощо.

Також можна виокремити засоби диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки, що мають дуалістичну та моноістичну правову природу. Засобами диференціації, що мають дуалістичну правову природу, є ті засоби, що одночасно є і засобами диференціації кримінальної відповідальності і можуть бути засобами її індивідуалізації (наприклад, неповноліття суб'єкта злочину (адже в одному випадку неповноліття передбачене як пом'якшуюча покарання обставина (п.3 ч.1 ст.66 КК), а в іншому – законодавець визначає чіткий перелік видів та розмірів покарань неповнолітніх, що є явно м'якшими порівняно із тими, що можуть застосовуватися до повнолітніх; повторність (ця обставина може бути і обставиною, що обтяжує покарання і може виступати у ролі кваліфікуючої ознаки складу злочину). Відповідно засобами із моноістичною правовою природою є засоби, що виступають лише засобами диференціації кримінальної відповідальності – категоризація злочинів, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів у сфері економіки тощо.

Отже, підсумовуючи даний підрозділ, можемо зазначити, що: 1) засобами диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки є передбачені КК обставини, для яких законодавець чітко визначив напрям і силу їх впливу на обсяг кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки (тобто види та розміри обмежень прав і свобод, що

можуть здійснюватися у контексті реалізації кримінальної відповідальності); 2) науковці виділяють доволі широкий ряд засобів диференціації кримінальної відповідальності, однак не всі із них є справді засобами диференціації; 3) для класифікації засобів диференціації кримінальної відповідальності обрано декілька критеріїв – це і за місцем використання засобу диференціації, і за приналежністю певної обставини до однієї із структурних елементів складу злочину, і за видом впливу цієї обставини на законодавчу оцінку ступеня суспільної небезпеки посягання, і за характером правової природи; 4) беззаперечно кожна із класифікацій засобів диференціації допомагає зрозуміти суть та правову природу засобу диференціації кримінальної відповідальності, зокрема й за злочинні посягання у сфері економіки. Однак, оскільки досліджуються засоби диференціації за злочинні посягання у сфері економіки відповідно до положень чинного КК, то проаналізувати чи є певна обставина засобом диференціації кримінальної відповідальності та чи є особливості щодо її використання щодо злочинних посягань у сфері економіки, допоможе поділ засобів диференціації кримінальної відповідальності на такі, що передбачені у Загальній та Особливій частинах КК України.

2.2. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки відповідно до положень Загальної частини КК України

У теорії кримінального права виділяють засоби диференціації кримінальної відповідальності, передбачені в Загальній та Особливій частинах КК України [3, с.10; 16, с.27; 121, с.28]. Оскільки положення Загальної частини КК України стосуються усіх без винятку злочинів, то і засоби диференціації кримінальної відповідальності, передбачені у цій частині, застосовуються до усіх видів злочинів, у тому числі і щодо злочинних посягань у сфері економіки.

Зауважимо, що серед запропонованих науковцями засобів диференціації кримінальної відповідальності (перелік яких наводився у попередньому підрозділі), до засобів диференціації кримінальної відповідальності за злочинні

посягання у сфері економіки, що передбачені у Загальній частині КК, можна віднести: 1) норму кримінального права; 2) категоризацію злочинів; 3) множинність злочинів; 4) незакінчену злочинну діяльність; 5) співучасть; 6) неповноліття суб'єкта злочину; 7) обставини, які обтяжують або пом'якшують покарання; 8) судимість; 9) умовне засудження, звільнення від покарання і умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна покарання більш м'яким; 10) загальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Як уже зазначалося, до засобів диференціації кримінальної відповідальності пропонувалося відносити норму кримінального права[50, с.71]. Так як кримінально-правові норми містяться і в Загальній і в Особливій частині КК України (та й узагалі такий поділ є умовним), то видається доцільним проаналізувати таку пропозицію саме в цьому підрозділі. Розглянемо можливість визнання норми кримінального права засобом диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки. О.В. Васильєвський вважає, що до засобів диференціації кримінальної відповідальності слід віднести всі норми і положення, в яких законодавець однозначно виразив напрям зміни типової відповідальності, тобто відповідальності за злочин з основним складом для типового суб'єкта[34, с.88]. Погодитись із такою думкою досить важко, адже зміст кримінально-правової норми за допомогою словесного виразу відображається в положеннях кримінального закону, то звідси випливає, що засобом диференціації одночасно не може бути і кримінально-правова норма і положення кримінального закону. Окрім цього, як слушно зауважує Л.Л. Кругліков, норми і положення самі по собі засобами диференціації не виступають, вони лише закріплюють підсумок проведеної законодавцем диференціації[121, с.28]. Більше того, саме у кримінально-правовій нормі відображається результат здійсненої законодавчої діяльності – і криміналізації, і пеналізації, і диференціації. Адже, кримінально-правова норма структурно складається із гіпотези, диспозиції і санкції та визначається як офіційне, формально визначене, загально-обов'язкове правило поведінки, яке встановлене державою і міститься у Кримінальному кодексі України, спрямоване на

регулювання кримінально-правових відносин та захист найбільш вагомих для суспільства і держави цінностей, за порушення якого настає кримінальна відповідальність[201, с.23-24]. Отже, кримінально-правова норма – це перш за все правило поведінки, яке визначає бажану для суспільства поведінку. Окрім цього, кримінально-правова норма не відповідає жодній вимозі, які висунуті до засобів диференціації кримінальної відповідальності. Звідси робимо висновок, що визнати кримінально-правову норму засобом диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки неможливо.

Розглянемо також спірне питання щодо визнання засобом диференціації кримінальної відповідальності поділу злочинних посягань на види. У фахівців з кримінального права немає сумнівів щодо того, що класифікація (категоризація) злочинів має пряме або ж опосередковане відношення до диференціації кримінальної відповідальності, але її роль в цьому процесі вони вбачають неоднакову. Так, одні вчені визнають класифікацію (категоризацію) злочинів засобом диференціації[3, с.10; 16, с.28; 118, с.63; 148, с.52-53; 155, с.166], а інші – ні[34, с.96; 130, с.47].

Зауважимо, що в прихильників і опонентів є свої аргументи. Так, Т.К. Агузаров зазначає, що диференціація відповідальності здійснюється на трьох рівнях, і перший рівень полягає у категоризації суспільно-небезпечних посягань[3, с.10]. Ю.В. Баулін зауважує, що диференційована кримінальна відповідальність передбачена в ст.12 КК, в якій злочини класифіковані на чотири види[16, с.28]. А.А. Митрофанов вважає, що одним з найяскравіших проявів дотримання принципу диференціації кримінальної відповідальності в сучасній правотворчій кримінально-правовій політиці стало введення до КК України 2001 року класифікації злочинів за ступенем їх тяжкості (ст. 12 КК). І в залежності від того, до якої з чотирьох груп віднесений злочин, визначається дуже багато кримінально-правових наслідків його вчинення[148, с.52-53].

Однак, Т.А. Леснієвські-Костарєва має дещо інший погляд на це питання та зазначає, що категоризація злочинів у кримінальному законі є не засобом або конкретним проявом диференціації відповідальності, а являє основу

диференціації (причому як у Загальній, так і в Особливій частинах кримінального закону). Разом з тим категоризація злочинів є також основою встановлення відповідальності, типового покарання за злочини з основним складом[130, с.47]. О.В. Васильєвський також притримується цієї ж позиції, та зазначає, що цей інститут впливає на диференціацію або використовується з цією метою опосередковано через інші інститути[34, с.96].

Аналіз праць науковців дав змогу зауважити, що дослідники використовують два терміни – «категоризація злочинів» та «класифікація злочинів». У зв'язку із цим необхідно з'ясувати значення цих слів. Так, під «класифікацією» слід розуміти систему розміщення предметів за класами на підставі схожості цих предметів усередині класу і їх відмінності від предметів інших класів[204, с.175], а під «категорією» – основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності (філософське значення) або групу, розряд однорідних предметів, осіб або явищ, що відрізняються від інших певними ознаками[204, с.118]. Зважаючи на те, що поділ злочинів на види має не лише значення розміщення злочинів за класами на підставі спільності якоїсь ознаки, а й відображає взаємозв'язки між цим поділом та кримінально-правовими наслідками злочину, то вважаємо за доцільне використовувати саме термін «категоризація злочинів» для характеристики засобу диференціації кримінальної відповідальності.

В чинному КК передбачається класифікація злочинів залежно від ступеня тяжкості, родового об'єкта, за формою вини тощо. Однак для диференціації кримінальної відповідальності найбільше значення має поділ злочинних посягань за ступенем тяжкості, передбачений в ст.12 КК України. Цінність такої категоризації злочинів полягає в тому, що вона враховується при конструюванні інших кримінально-правових інститутів – від інституту звільнення від кримінальної відповідальності до інституту судимості.

Взаємозв'язок між ступенем тяжкості злочину та ступенем суспільної небезпеки злочину відображається через санкцію статті (або її частини): санкція є мірилом ступеня суспільної небезпеки злочину, та водночас критерієм визначення

ступеня тяжкості злочину. Отже, можемо впевнено сказати, що чим вищий ступінь суспільної небезпеки злочину – тим суворішим має бути покарання за нього, і відповідно, – тим тяжчим цей злочин є. Зауважимо, що в чинному КК передбачено такі види злочинних посягань у сфері економіки: 5 особливо тяжких, 11 тяжких, 21 середньої тяжкості та 22 злочини невеликої тяжкості. Це свідчить про те, що майже для третини «економічних» злочинців є можливим звільнення від кримінальної відповідальності, а для двох третіх – звільнення від відбування покарання (ч.1 ст.75 КК). Тобто в окремих розділах Загальної частини КК можна відслідкувати певний вплив категоризації злочинів на настання кримінально-правових наслідків для особи (наприклад, можливість звільнення від кримінальної відповідальності, при призначенні покарання, при звільненні від покарання та його відбування, при визначенні строків погашення чи зняття судимості, при призначенні покарання неповнолітнім тощо). У даному випадку законодавець у положеннях кримінального закону не лише вказує на вплив ступеня тяжкості злочину на наслідки для особи, а й чітко визначає силу такого впливу (розмір можливого найбільш суворого покарання). Виходячи із таких міркувань, категоризацію злочинів можна вважати засобом диференціації, що впливає на обсяг відповідальності опосередковано через інші кримінально правові інститути..

Наступним проблемним питанням є визнання незакінченої злочинної діяльності засобом диференціації. Для розв'язання цієї проблеми проаналізуємо ст.ст.13-16 КК України. Як уже зазначалося, засобом диференціації можна визнавати ту обставину, передбачену в кримінальному законі, яка впливає на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки злочину. У вищевказаних статтях КК України лише роз'яснюється зміст понять замаху на злочин та готування до злочину. Проте, у ч.ч. 2, 3 ст.68 КК «Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті» міститься імперативна вказівка про те, що за вчинення готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу, а за вчинення замаху на злочин –

відповідно двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання. Виходячи із таких приписів кримінального закону можна зробити висновки, що: по-перше, законодавець визначає поняття та характеризує види незакінченої злочинної діяльності; по-друге, законодавець звужує межі суддівського угляду при призначенні покарання за наявності в його діяч незакінченої злочинної діяльності; по-третє, законодавець все ж таки залишає сферу для діяльності суду щодо індивідуалізації кримінальної відповідальності, так як в ч.1 ст.68 КК зазначено, що суд при призначенні покарання враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця. З усього цього робимо висновок, що незакінчена злочинна діяльність є обставиною, яка впливає на ступінь суспільної небезпеки і при цьому законодавець вказує на силу впливу цієї обставини на кратність зміни максимального строку або розміру покарання. Отже, незакінчена злочинна діяльність є обставиною, яку можна вважати засобом диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки.

Розглянемо, наскільки вдало можуть використовуватися ці положення КК для диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки. Оскільки в ч.2 ст.68 КК зазначено, що за готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найсуворішого виду покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини КК України, то виходить, що за готування до вчинення злочину, передбаченого ч.1 ст.203-1 КК особу слід покарати штрафом від трьох до двох з половиною тисяч НМДГ, тобто максимальна межа покарання є меншою за можливу мінімальну – це неприпустимо. Адже задля того, щоб призначити покарання нижче нижньої межі покарання, встановленого в санкції статті (або санкції частини статті) за певний злочин (ч.1 ст.69 КК) необхідно, щоб була наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання. Така ж ситуація спостерігається і щодо готування до вчинення злочину, передбаченого ч.2 ст.203-2 КК, ч.2 ст.205 КК, ч.2, ст.209 КК, ч.2 ст.209-1 КК, ч.2, 3 ст.212 КК, ч.2 ст.213 КК, ч.2 ст.216 КК, ст.219 КК, ч.1 ст.222-1 КК, ст.232-2 КК,

ч.3 ст.224 КК, ч.3 ст.229 КК, ч.2, 3, 4 ст.232-1 КК, ч.2 ст.232-2 КК, ч.2 ст.233 КК, та замаху на злочини, передбачені ч.2 ст.203-2 КК, ч.4 ст.232-1 КК, ч.2 ст.233 КК.

Таким чином робимо висновки, що по-перше, положення Загальної та Особливої частин КК суперечать одна одній, а по-друге, що необхідно або змінювати санкції цих статей або ж змінити кратність впливу незакінченої злочинної діяльності на обсяг покарання. Якщо виходити із того, що усі санкції мають бути узгоджені між собою, то змінювати їх – означає порушувати баланс між ними. З цієї точки зору вважається доцільно змінити кратність впливу цієї обставини на обсяг покарання. Однак, зауважимо, що і системність санкцій можна поставити під сумнів (про це більш детально йтиметься у третьому розділі), а тому можемо із впевненістю сказати, що зміни потрібні і в системі санкцій, і в кратності впливу такої обставини на обсяг покарання. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом внесення змін і доповнень до ч.ч.2, 3 ст. 68 КК України.

Серед пропозицій науковців є рекомендація для визнання множинності злочинів засобом диференціації кримінальної відповідальності. Це питання також навряд чи можна вважати безспірним, адже так вважають далеко не всі дослідники.. Під множинністю злочинів у кримінально-правовій науці розуміється вчинення однією особою особисто або в співучасті двох або більше самостійних закінчених або незакінчених злочинів[10, с.5; 112, с.259]. Отже, множинність злочинів – це вчинення особою самостійно або у співучасті двох або більше злочинних діянь, кожне з яких утворює склад самостійного злочину, за жодне з яких особа не притягалась до кримінальної відповідальності або вчинення нового злочину особою, яка має непогашену судимість за раніше вчинений злочин.

Загальноприйнято, що видами множинності є: 1) повторність (ст.32 КК); 2) сукупність (ст.33 КК); 3) рецидив (ст.34 КК). Як зазначено у ст.35 КК України, повторність, сукупність та рецидив злочинів враховуються при кваліфікації злочинів та призначенні покарання, при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. У цьому ж аспекті

необхідно визначити, чи використовується кожен із видів множинності злочинів для диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки.

Проаналізувавши ст.32 КК «Повторність злочинів» та п.1 ч.1 ст.67 КК «Обставини, які обтяжують покарання» приходимо до висновку, що повторність є обставиною, яка впливає на покарання в сторону його посилення, але законодавець не визначає кратність такого посилення. Попри це не слід забувати про те, що законодавець широко використовує ознаку повторності для конструкції кваліфікованого складу злочину у сфері економіки, тобто застосовує її як кваліфікуючу ознаку складу злочину. У цьому випадку можна помітити, що законодавець вважає її такою обставиною, за наявності якої зростає ступінь суспільної небезпеки злочину та відповідно відбувається зміна обсягу кримінальної відповідальності в сторону її посилення. Отже, виходячи з усього вищенаведеного, можна сказати, що така обставина як повторність може бути як засобом індивідуалізації (якщо вона враховується судом при призначенні покарання) так і засобом диференціації (якщо вона передбачена як кваліфікуюча ознака складу злочину у сфері економіки).

Що ж стосується сукупності злочинів, то проаналізувавши ст.33 КК «Сукупність злочинів» і ст.70 КК України «Призначення покарання за сукупністю злочинів», приходимо до висновку, що законодавець щодо цієї обставини визначає правила кваліфікації та вказує на право суду (а не обов'язок) визначати межі покарання при її наявності, а також і відповідно це й впливає на межі інших кримінально-правових наслідків (зокрема судимість). Зауважимо, що суттєвим для визнання певної обставини засобом диференціації є її вплив на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки злочинного посягання. В цьому аспекті сукупність навряд чи можна визнати обставиною, яка впливає на ступінь суспільної небезпеки злочину, адже сукупністю злочинів (ч.1 ст.33 КК) визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини цього Кодексу, за жоден з яких її не було засуджено. Тобто у даному випадку ми маємо справу з обставиною, яка впливає на кваліфікацію дій винного та на призначення

покарання, але не має жодного відношення щодо зміни ступеня суспільної небезпеки конкретного злочину. Окрім цього, в ст.70 КК немає чіткої імперативної вказівки на види та розміри покарання за умови сукупності, а передбачено право суду призначити остаточне покарання або шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань. Отже, сукупність злочинів не є засобом диференціації кримінальної відповідальності, зокрема і за злочинні посягання у сфері економіки, а є інструментом в руках правозастосувача при кваліфікації вчиненого та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Відповідно до ст.34 КК «Рецидив злочинів» та п.1 ч.1 ст.67 КК «Обставини, які обтяжують покарання» рецидив слід вважати обставиною, яка впливає на ступінь суспільної небезпеки злочинного посягання. У літературі зазначається, що оскільки рецидив – це повторність злочинів, пов'язана із засудженням за попередній злочин, йому, насамперед, властиві ознаки, характерні для повторності. Проте рецидив має і свою, тільки йому властиву ознаку, що відрізняє його від фактичної повторності. Такою ознакою є судимість. Факт судимості створюється обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, із призначенням винному певного покарання. Протягом строку покарання, а в певних випадках і протягом певного проміжку часу після відбуття покарання, існує судимість як певний правовий стан[110, с.143]. Загальновідомо, що залежно від характеру злочинів, що входять у рецидив, існує два його види: загальний і спеціальний. Кримінально-правове значення має лише спеціальний рецидив – коли особа вчиняє новий злочин однорідний або тотожний тому, за який її раніше було засуджено. У зв'язку із цим виникає необхідність з'ясувати у якому взаємовідношенні перебуває рецидив та судимість. Ю.В. Баулін, Є.О. Письменський, Т.Б. Ніколаєнко вважають, що судимість є складовим елементом кримінальної відповідальності, адже передбачає обмеження певних прав і свобод[162, с.7; 183, с.262; 15, с.632]. Більше того, В.В. Голіна зазначає, що при вчиненні злочину судимою і несудимою особою настають різні правові наслідки, передбачені законом[44, с.18]. Звідси робимо висновки, що судимість

має два аспекти: 1) судимість не існує поза кримінальною відповідальністю, а отже вона виступає в ролі кримінально-правового наслідку вчинення злочину (у виді певних обмежень); 2) судимість як правовий стан особи має кримінально-правове значення при вчиненні засудженою особою нового злочину. Це підтверджується ч.2 ст.88 КК «Правові наслідки судимості», в якій зазначається, що судимість має правове значення у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України.

Аналіз КК України дає змогу помітити, що в одному випадку законодавець використовує термін «рецидив злочинів», а в іншому – «судимість» для характеристики обставини, що впливає на ступінь суспільної небезпеки злочину. Так, у п.1 ч.1 ст.67 КК України рецидив злочинів визнано обставиною, що обтяжує покарання, а в ч.2 ст.203-2 КК кваліфікуючою ознакою складу злочину виступає судимість. Видається, що такий підхід законодавця не випадковий. У першому випадку рецидив злочинів розглядається як різновид повторності, а у другому – судимість визнається обставиною, що характеризує як повторне вчинення даного злочину, так і суб'єкта цього злочину. Тобто в певній мірі судимість як обставина, яка характеризує особу винного, впливає на ступінь суспільної небезпеки злочину, вчиненого раніше засудженою особою. У цьому випадку судимість не лише впливає на індивідуалізацію кримінальної відповідальності, а й виступає засобом диференціації кримінальної відповідальності опосередковано – шляхом позначення судимості як кваліфікуючої ознаки складу злочину у сфері економіки.

Наступним спірним питанням є зарахування інституту співучасті до засобів диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки. Аналізуючи розділ VI «Співучасть у злочині» та ч.4 ст.68 КК «Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті» приходимо до висновку, що законодавець в цих положеннях закону дає роз'яснення щодо видів співучасників злочину, надає вказівки щодо кваліфікації їх дій, а також зазначає, що суд при призначенні покарання враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину. Із цього можна зробити

висновок, що сам законодавець не визначає обсягу кримінальної відповідальності для кожного із співучасників, адже не вказує на можливу кратність зміни виду чи розміру покарання. Думається, що це і неможливо – передбачити в законі всі випадки і всі можливі варіанти співучасті. Саме тому в даному випадку законодавець дає волю суду при обранні виду та обсягу обмежень прав і свобод для цих осіб, вказуючи лише на його обов'язок врахувати характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину. Отже, робимо висновок, що співучасть у вчиненні злочину не можна визнавати засобом диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки, а слід вважати її засобом індивідуалізації кримінальної відповідальності. Попри це відзначимо, що в перспективі, якщо запровадити ступеневий поділ покарань, стане можливо диференціювати кримінальну відповідальність співучасників злочину (як уже зазначалось, приклади такої диференціації містились в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 року). Зокрема, для виконавців, співвиконавців та організаторів злочину слід передбачати відповідальність у межах покарання, визначеного санкцією статті КК, а для підбурювача та пособника – на один ступінь нижче. У такому випадку ми мали б усі підстави говорити про диференціацію кримінальної відповідальності співучасників злочину.

Також відзначимо, що у ст.28 КК визначено види можливої співучасті: група осіб, за попередньою змовою група осіб, організована група та злочинна організація. Зауважимо, що два із видів співучасті, а саме: за попередньою змовою група осіб та організована група виступають у ролі кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки, тобто опосередковано є засобами диференціації кримінальної відповідальності. Однак більш детально розгляд цього питання буде здійснено у наступному підрозділі.

Ще одна проблема виникає при вирішенні питання про віднесення неповноліття особи до засобів диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки. Зокрема, В.М. Бурдін зазначає, що необхідно проводити подальшу диференціацію кримінальної відповідальності неповнолітніх різного віку[31, с.6]. Якщо детально розглянути ст.22 КК України, то помітимо,

що законодавець встановлює для неповнолітніх віком від 14 до 16 років обмежене коло злочинів, за вчинення яких їх можна притягнути до кримінальної відповідальності. Це підтверджує те, що законодавець певним чином захищає неповнолітніх (віком від 14 до 16 років) від надмірного застосування до них кримінального закону. Окрім цього, у Розділі XV КК України визначаються особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. В ньому і визначаються дещо м'якші покарання та легші умови для звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності. Такий підхід законодавця дає право говорити про те, що в чинному кримінальному законі існує диференціація кримінальної відповідальності залежно від вікових особливостей суб'єкта злочину: від 14 до 18 років і після 18 років. Тобто у цьому випадку ми маємо говорити про диференціацію кримінальної відповідальності залежно від того, чи особа, яка вчиняє злочин, є повнолітньою чи неповнолітньою, адже саме від цього залежатиме, які саме негативні кримінально-правові наслідки наставатимуть для неї. Говорити ж про диференціацію кримінальної відповідальності неповнолітніх залежно від віку (чи 14 чи 16 років), на наш погляд, немає змісту, адже і особа віком 14 років і особа віком 16 років є неповнолітньою і законодавець не встановлює певних обмежень щодо визначення різного обсягу кримінальної відповідальності для них. Таким чином неповноліття суб'єкта злочину є обставиною, яка впливає на ступінь суспільної небезпеки злочину і відповідно на обсяг кримінальної відповідальності, а отже є засобом диференціації кримінальної відповідальності. Що ж стосується визнання неповноліття суб'єкта злочину засобом диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки, то щодо цього є певні міркування. Положення ч.1 ст.22 КК «Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність» свідчать про те, що суб'єктом злочину є особа, якій до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Тобто, суб'єктом злочинів у сфері економіки *de iure* може бути неповнолітня особа, адже повноліття настає у вісімнадцять. Отже щодо суб'єктів злочинів у сфері економіки, які не досягли вісімнадцятирічного віку можуть застосовуватися положення Розділу XV КК України. Окрім цього, в ст. 34 ЦК

України зазначено, що повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла 18 років (повноліття). Також повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. Отже, суб'єктом злочинів у сфері економіки є особа, якій на момент вчинення злочину 16 років – тобто неповнолітня особа. Зважаючи на це, робимо висновки, що неповноліття суб'єкта злочину є обставиною, яку можна вважати засобом диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки.

Ще один спір у наукових колах виникає при віднесенні обставин, які обтяжують або пом'якшують покарання до засобів диференціації кримінальної відповідальності, зокрема й за злочинні посягання у сфері економіки.

Загалом, в кримінально-правовій літературі висловлюються різноманітні думки з цього приводу. Т.І. Іванюк вважає, що обставини, які пом'якшують покарання відіграють важливу роль в індивідуалізації покарання[79, с.3]. О.В. Авраменко зазначає, що емоційний стан як обов'язкова (конститутивна) ознака складу конкретного злочину (ст.ст. 116, 123 КК) впливає на кримінально-правову кваліфікацію. При вчиненні інших злочинів цей стан може враховуватися судом лише при індивідуалізації відповідальності[1, с.9]. М.І. Мельник та М.І. Хавронюк також вважають, що обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання слугують критерієм індивідуалізації покарання[161, с.149, 152]. Л.Л. Кругліков зазначає, що пом'якшуючі і обтяжуючі обставини – це «судовий» інструмент, а спеціальні обставини (автор має на увазі кваліфікуючі ознаки складу злочину – Л.П.) використовуються як засіб диференціації покарання, з їх допомогою законодавець корегує обсяг відповідальності, межі караності[123, с.92-93]. Однак Н.І. Сундеева висловлює думку, що обтяжуючі та пом'якшуючі обставини є засобом диференціації кримінальної відповідальності[214, с.103].

На наш погляд, дискусійність цього питання полягає у тому, що законодавець у кримінальному законі надає двоякого значення обставинам, які пом'якшують чи обтяжують покарання: по-перше, вони є обставинами, які

впливають на рішення суду при призначенні покарання (ті, які передбачені у ст.ст.66, 67 КК України); по-друге, окремі із них виступають в ролі кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки (як от повторно, раніше судимою особою). За своєю юридичною природою ті обставини, які передбачені в Загальній та Особливій частинах КК України, дещо відрізняються. Перші впливають на призначення покарання в межах законодавчо визначеної санкції і враховуються судом, другі ж враховуються законодавцем при побудові санкції та впливають на кваліфікацію скоєного злочину. Тобто, обтяжуючі та пом'якшуючі покарання обставини є інструментом в руках судді (індивідуалізація кримінальної відповідальності), а ті, що передбачаються у статтях Особливої частини КК – інструментом в руках законодавця (диференціація кримінальної відповідальності). Однак, із цього загального правила існує виняток, адже цілком справедливо можна говорити про спробу законодавця диференціювати кримінальну відповідальність за допомогою обставин, що пом'якшують покарання. Про це свідчать положення ст.69-1 КК України «Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання», яка передбачає імперативну вказівку суду про те, що за наявності обставин, які пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1 та 2 частини першої статті 66 цього Кодексу, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні обвинуваченим своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті Особливої частини цього Кодексу. При цьому законодавець врегульовує питання призначення конкретного виду та розміру покарання імперативно – для суду це є обов'язком, а не правом (на відміну від усіх інших обставин, що пом'якшують покарання, адже відповідно до ст.69 КК України «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом» суд *може* призначити покарання...(курсив – Л.П.). Проаналізувавши зміст обставин, передбачених п.п.1, 2 ч.1 ст.66 КК України доходимо до висновку, що поєднання саме цих обставин (з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування шкоди, надання

медичної або іншої допомоги потерпілому одразу після вчинення злочину) свідчить про те, що особа, усвідомивши характер і небезпеку своїх дій, намагається виправити скоєне, що свідчить про зменшення ступеня суспільної небезпеки посягання.

Отже, обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання не є засобом диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки (за винятком обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п.1, 2 ч.1 ст.66 КК України(за умови наявності їх обох у діях суб'єкта злочину).

Розглянемо, як же саме використовується такий засіб диференціації щодо злочинів у сфері економіки. Зауважимо, що відповідно до положень ст.69-1 КК немає значення злочин якої тяжкості вчинено задля того, щоб призначити підсудному покарання, що не перевищує двох третин максимального строку або розміру покарання. Для цього необхідно лише виконання таких вимог: 1) наявність обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п.1, 2 ч.1 ст.66 КК, тобто: п.1 – з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину і п.2 – добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди та п.2-1 – надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину; 2) відсутність обставин, що обтяжують покарання та 3) визнання обвинуваченим своєї вини. Таким чином виходить, що незалежно від того, злочин якої тяжкості вчинено, особу не можуть покарати суворіше, аніж дві третини максимального строку чи розміру покарання, якщо виконано вище перелічені вимоги. Проаналізувавши статті Розділу VII КК (за винятком ст.201 КК), дійшли висновку, що у ч.2 ст.203-2, ч.4 ст.232-1, ч.2 ст.233 КК дві третини максимального розміру (оскільки у всіх цих статтях основним покаранням є штраф) покарання у виді штрафу буде нижчим за мінімальну межу покарання за ці злочини, передбачені у санкції відповідних частин статей КК України. Отже, виходить, що суддя зобов'язаний призначити за умови виконання вищевказаних вимог покарання нижче нижньої межі санкції статті Особливої частини. А от у ст.69 КК «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом» вказується на право, а не обов'язок суду

призначати покарання нижче нижньої межі. Окрім цього, незрозумілою є ситуація із «обтяжуючими обставинами», адже якщо це лише обставини, що передбачені ст.67 КК (а саме так це слід і розуміти при буквальному тлумаченні), то як же бути із обставинами, передбаченими як кваліфікуючі ознаки у ч.2 ст.203-2, ч.4 ст.232-1, ч.2 ст.233 КК, а це – «особою, раніше судимою...», «повторно», «у великих розмірах», «групою осіб за попередньою змовою». За своїм словесним вираженням та й за значенням (за винятком «у великих розмірах») усі ці обставини нагадують передбачені п.1, 2 ч.1 ст.67 КК обставини, що обтяжують покарання. Таким чином робимо висновки, що до ст.69-1 КК потрібно внести зміни і вказати на те, що строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, але не нижче мінімальної межі цього покарання, передбаченого в санкції статті або санкції частини статті Особливої частини КК України.

Ще одним спірним питанням є визнання загальних та спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності засобом диференціації кримінальної відповідальності, зокрема й за злочинні посягання у сфері економіки. Так, Т.А. Леснієвські-Костарева вважає, що законодавець визначає в законі підстави і умови для кожного різновиду звільнення і диференціює таким чином відповідальність[130, с.179-185]. Таку ж позицію підтримують О.В. Васильєвський, О.С. Козак, В.О. Навроцький, О.М. Чупрова, О.О. Ширшов[34, с.95; 94, с.8-10; 157, с.302; 257, с.30; 260, с.162]. М.В. Ремізов також розділяє таку позицію і зазначає, що законодавець встановлює в кримінальному законі обставини, за наявності яких обсяг несприятливих наслідків для злочинця не тільки збільшується, а й зменшується, аж до «нульового» рівня при звільненні від кримінальної відповідальності, коли держава повністю відмовляється від застосування до злочинця кримінально-правових заходів примусу[193, с.38].

Однак такої позиції притримуються далеко не всі науковці. Зокрема, О.О. Житний зазначає, що кримінальна відповідальність є вимушеним перетерпінням особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також позбавлень

особистого, майнового або іншого характеру. У зв'язку із цим дослідник доходить висновку, що звільнення від кримінальної відповідальності не може бути ані її диференціацією, ані індивідуалізацією, оскільки при цьому кримінально-правові відносини припиняються достроково, не досягнувши у своєму поступовому розвитку стадії, на якій розпочинається реалізація кримінальної відповідальності[74, с.11]. На думку М.Н. Капліна, кримінальною відповідальністю може бути лише реальний захід, а не звільнення від нього. Відповідно, диференціювати те, чого немає, неможливо. Законодавець розмежує випадки, коли необхідно застосовувати відповідальність, а коли можна обійтись і без її застосування. Саму ж відповідальність при цьому він не розділяє, не диференціює[86, с.177].

Ми також прихильні вважати, що звільнення від кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, чи то загальні чи спеціальні – не є засобом диференціації кримінальної відповідальності. Об'єктом диференціації кримінальної відповідальності є не що інше як сама кримінальна відповідальність. Як уже зазначалося, кримінальну відповідальність слід розглядати як кримінально-правовий інститут, в межах якого здійснюється державний осуд суб'єкта злочину в обвинувальному вирокі суду та реалізується право держави на застосування до нього примусу у виді певних обмежень прав і свобод. Звільнення ж від кримінальної відповідальності у кримінально правовій літературі розуміють по різному. Згідно з думкою Ю.В. Бауліна, під звільненням від кримінальної відповідальності слід розуміти передбачену законом відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених Кримінальним кодексом України[17, с.79]. Такої ж думки притримуються Ж.В. Мандриченко, С.Г. Келіна[136, с.10; 90, с.31]. А О.О. Дудоров та Є.О. Письменський вказують на те, що в разі звільнення від кримінальної відповідальності відсутній державний осуд того, хто вчинив злочин, який є обов'язковим елементом кримінальної відповідальності. У такому випадку не постановляється обвинувальний вирок суду, яким особа офіційно визнається винуватою у вчиненні злочину та який виражає негативну оцінку вчиненому і

діячу з боку держави. Вказане дає змогу стверджувати, що звільнення від кримінальної відповідальності – це форма реалізації кримінально-правових норм поза інститутом кримінальної відповідальності[68, с.49]. Висловлена науковцями думка заслуговує на увагу та підтримку, адже справді єдиним обов'язковим елементом кримінальної відповідальності є осуд особи у обвинувальному вирокі суду, а при звільненні від кримінальної відповідальності цього не відбувається.

Аналіз кримінального закону дає підстави зробити висновки, що в ньому законодавець передбачає такі варіанти наслідків вчинення злочину: 1) притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення злочину; 2) звільнення від кримінальної відповідальності за умови наявності позитивної посткримінальної поведінки особи; 3) відмову держави від притягнення особи до кримінальної відповідальності (особа не підлягає кримінальній відповідальності) за умови наявності в її діяннях обставин, що виключають злочинність діяння (Розділ VIII КК «Обставини, що виключають злочинність діяння»). Враховуючи це, можемо зробити висновки, що законодавець дійсно розмежує в кримінальному законі випадки, коли застосування кримінальної відповідальності є доцільним, а коли – ні.

Нагадаємо, що суть засобу диференціації кримінальної відповідальності полягає у тому, що він впливає на ступінь суспільної небезпеки злочину та здатний змінювати обсяг кримінальної відповідальності. Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності настає за умови вчинення особою конкретного злочину (наприклад, передбаченого ч.1-3 ст.212 КК або ж ч.1, 2 ст.212-1 КК) та наявності її позитивної посткримінальної поведінки (виконання вимог, передбачених ч.4 ст.212 КК або ж ч.4 ст.212-1 КК). Таким чином можна зробити висновки, що звільнення від кримінальної відповідальності є кримінально-правовим наслідком вчинення злочину та позитивної посткримінальної поведінки особи, сутністю якого є загроза кримінальної відповідальності. Відповідно, якщо інститут звільнення є кримінально-правовим наслідком вчинення злочину, то він не може одночасно бути і засобом диференціації кримінальної відповідальності, оскільки взаємозв'язок між засобом

диференціації і кримінально-правовими наслідками – прямий. Звідси стає очевидно, що як спеціальні, так і загальні види звільнення від кримінальної відповідальності не є засобом диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки.

В кримінально-правовій науці також дискусійним є питання щодо віднесення звільнення від покарання до засобів диференціації кримінальної відповідальності. О.В. Васильєвський вважає, що звільнення від покарання, заміну покарання більш м'яким, давність обвинувального вироку можна вважати засобами диференціації кримінальної відповідальності і покарання[34, с.95], а М.І. Хавронюк окрім вищевказаних називає ще й засудження без призначення покарання, звільнення від відбування покарання тощо[244]. Натомість Т.А. Лєснієвські-Костарева зауважує, що інститут звільнення від покарання не слід відносити до засобів диференціації кримінальної відповідальності. По суті, в даному випадку, аргументує вчена, не диференціюються ні кримінальна відповідальність, ні типове покарання, вони залишаються стабільними. Більше того, етап індивідуалізації відповідальності (і призначення покарання) – наступний у часі і логічний етап руху справи після етапу диференціації відповідальності[130, с.176-177].

На наш погляд, для з'ясування суті цієї проблеми необхідно ще раз звернутися до роз'яснення понять диференціації та індивідуалізації. По-перше, суб'єкт здійснення цих процесів різний – відповідно законодавець та суд; по-друге, зміст цих явищ різний – відповідно встановлення різного обсягу кримінальної відповідальності залежно від наявності певних обставин, що впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки вчиненого (диференціація) та встановлення судом конкретних кримінально-правових обмежень для особи в межах законодавчо визначеного обсягу кримінальної відповідальності (індивідуалізація); по-третє, в часі ці процеси є відмінними – спочатку законодавець диференціює кримінальну відповідальність, а вже потім суд з урахуванням певних обставин справи для конкретної особи її індивідуалізує; по-четверте, результат диференціації кримінальної відповідальності

відображається в кримінальному законі, а результат її індивідуалізації – в обвинувальному вирокі суду.

Тепер розглянемо детальніше інститут звільнення від покарання. По-перше, кримінальна відповідальність і покарання – це не одне і те ж. По-друге, відзначимо, що звільнення від покарання й справді прерогатива суду, однак підстави та умови такого звільнення визначаються законодавцем у КК України. Слушною, на наш погляд, є висловлена І.В. Красницьким думка про те, що обов'язковим елементом кримінальної відповідальності за чинним КК України є осуд від імені держави вчиненого діяння та особи, яка його вчинила[107, с.5]. Оскільки для кримінальної відповідальності обов'язковим елементом є лише осуд винного в обвинувальному вирокі суду, а при звільненні від покарання це і відбувається, то в даному випадку ми можемо говорити про реалізацію останньої. Таким чином наявність у кримінальному законі різних підстав для звільнення від покарання можемо розглядати як способи реалізації кримінальної відповідальності у формі осуду з умовним чи безумовним звільненням від покарання чи його відбування. Однак виникає інше важливе питання при віднесенні інституту звільнення від покарання до засобів диференціації – чи впливає ця обставина на ступінь суспільної небезпеки злочину? Виходячи із змісту ч.1 ст.75 КК України «Звільнення від відбування покарання з випробуванням» (Якщо суд при призначенні покарання у виді ..., враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням), можна зробити висновок, що звільнення від покарання не є обставиною, яка впливає на ступінь суспільної небезпеки вчиненого та особи винного, скоріше навпаки – тяжкість злочину, особа винного та інші обставини справи можуть слугувати підставою для звільнення від покарання. Отже, наявність в кримінальному законі інституту звільнення від покарання свідчить про намагання законодавця створити додаткові засоби для індивідуалізації кримінальної відповідальності. Таким чином наявність різноманітних підстав звільнення від

покарання слід розглядати як засіб індивідуалізації кримінальної відповідальності, а не її диференціації.

З усього вищесказаного можна зробити наступні висновки:

Не всі названі науковцями засоби є справді засобами диференціації кримінальної відповідальності. Окремі із названих дослідниками обставин слід вважати засобами індивідуалізації кримінальної відповідальності (як от вид співучасника, обставини, що обтяжують та пом'якшують покарання (за винятком тих, що передбачені п.1, 2 ч.1 ст.66 КК), підстави звільнення від покарання), інші – засобами, що передбачають альтернативні кримінальній відповідальності заходи (зокрема, це загальні і спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, підстави застосування примусових заходів медичного характеру до неосудних осіб, підстави застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, що не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність тощо). Попри це у Загальній частині КК все ж передбачено обставини, які можна називати засобами диференціації кримінальної відповідальності, зокрема і за злочинні посягання у сфері економіки. До них належать: 1) категоризація злочинів (у майбутньому злочинних посягань), 2) незакінчена злочинна діяльність (готування до злочину та замах на злочин), 3) неповноліття суб'єкта злочину, 4) обставини, що пом'якшують покарання, передбачені п.п.1, 2 ч.1 ст.66 КК України (за умови, що всі вони наявні в діяннях винної особи та за умови відсутності обтяжуючих обставин та визнання вини обвинуваченим).

При цьому певні труднощі виникають при визначенні впливу незакінченої злочинної діяльності та обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п.1, 2 ч.1 ст.66 КК, на обсяг кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки. У зв'язку із цим необхідно внести зміни до окремих статей чинного кримінального закону (зокрема ч.ч.2, 3 ст.68 КК «Призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті», а також ст.69-1 КК України «Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання»

2.3. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки відповідно до положень Особливої частини КК України

Науковці по різному підходять до виділення ряду засобів диференціації кримінальної відповідальності, передбачених в Особливій частині КК. Загалом серед запропонованих науковцями засобів диференціації, передбачених в Особливій частині, можна виділити три групи:

1) засоби, які визнають усі: це кваліфікуючі або привілеюючі ознаки[34, с.81; 86, с.174] або ж іноді науковці називають кваліфіковані, особливо кваліфіковані та привілейовані склади злочинів[8, с.24; 121, с.28; 155, с.166; 200, с.145; 257, с.65; 258, с.33];

2) засоби, які називають лише окремі науковці: а) виділення із загальної норми спеціальної (спеціальних) норми (норм), здебільшого або за предметом, або за ознаками діяння чи за ознаками суб'єкта злочину; б) включення до КК нових норм, суміжних із наявними, менш казуїстичних; в) утворення нових складів злочинів; г) внесення змін до санкції статті Особливої частини КК[8, с.24]; д) розмежувальні ознаки суміжних складів злочинів (складів, у яких основна частина ознак співпадає)[86, с.174]; е) допущення можливості (факультативності) застосування додаткових покарань[121, с.28; 200, с.146]; є) побудова норм про так звані складені злочини; ж) формування окремих складів злочинів, які відрізняються за своїми ознаками; з) зміна критеріїв, які визначають співвідношення кримінально-правових норм та норм інших галузей права[155, с.166];

3) засоби, які викликають найбільше суперечок, оскільки окремі науковці вказують на їх існування, а інші це заперечують: а) спеціальні види (підстави) звільнення від кримінальної відповідальності[34, с.81; 121, с.28; 200, с.145; 244, с.245; 257, с.65]; б) санкції статей Особливої частини КК України[167; 186, с.188; 244, с.243; 257, с.65] або ж використання відносно-визначених, альтернативних і кумулятивних санкцій[121, с.28; 200, с.146].

Як бачимо, науковці називають різні засоби диференціації кримінальної відповідальності, передбачені в Особливій частині КК України. При цьому кожен із них наводить свої аргументи, які дають їм підстави зробити висновок про належність певної обставини до засобів диференціації кримінальної відповідальності. Які із цих «засобів» є справді засобами диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, розглянемо у цьому підрозділі.

Як уже зазначалося, всі науковці пропонують визнавати кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) та привілеюючі ознаки або ж кваліфіковані (особливо кваліфіковані) та привілейовані склади злочинів засобом диференціації кримінальної відповідальності.

В теорії кримінального права кваліфікуючими ознаками визнають вказані в законі характерні для частини злочинів відповідного виду суттєві обставини, що відображають типовий, значно змінений, порівняно з основним складом злочину, ступінь суспільної небезпеки вчиненого і особи винного і такі, що впливають на законодавчу оцінку (кваліфікацію) вчиненого і міру відповідальності[130, с.230; 52, с.48]. Зокрема, Т.А. Леснієвські-Костарева та О.К. Марін зазначають, що кваліфікуючі ознаки, поряд з іншими кримінально-правовими засобами, виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності, встановлюючи нові, підвищені порівняно з передбаченими санкціями за злочин з основним складом межі типового покарання[130, с.228; 139, с.366].

Натомість кваліфікований склад злочину визначають як склад, який містить ознаки основного складу і одну чи кілька додаткових ознак, які підвищують суспільну небезпеку посягання. Ці ознаки можуть бути альтернативними, або ж становити собою обов'язкове поєднання (комбінацію) кількох ознак. Особливо кваліфікований склад злочину конструється на тих же засадах, що й кваліфікований. Його специфіку виражає одна чи кілька ознак, які ще більше підвищують суспільну небезпеку посягання, порівняно з небезпекою основного чи кваліфікованого складу злочину. Особливо кваліфікований склад злочину так само, як і кваліфікований утворюється за рахунок "додавання"

особливо кваліфікуючих ознак. Але додаватися вони можуть як до ознак основного, так і кваліфікованого складу злочину[157, с.305]. А привілеюючими ознаками виступають ті ознаки складу злочину, які знижують ступінь його суспільної небезпеки, порівняно із основним складом злочину, відповідно привілейованим складом злочину – склад, у якому окрім ознак основного складу злочину є ще одна чи декілька привілеюючих ознак.

Оскільки диференціація кримінальної відповідальності відбувається через врахування і відображення в кримінальному законі ознак, які підвищують чи зменшують ступінь суспільної небезпеки злочину, то видається, що більш доречним є визнання саме кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) та привілеюючих ознак засобом диференціації кримінальної відповідальності. Адже як кваліфікований так і особливо кваліфікований і привілейований склади злочинів – це сукупність ознак основного складу злочину та ще однієї або декількох ознак, які значно, порівняно з основним складом змінюють ступінь суспільної небезпеки злочину. У даному випадку на ступінь суспільної небезпеки впливають саме кваліфікуючі, особливо кваліфікуючі та привілеюючі ознаки, а тому саме їх слід визнавати засобом диференціації кримінальної відповідальності.

Зауважимо, що аналіз КК України дає змогу стверджувати, що для конструювання складів злочинів у сфері економіки не використовуються привілеюючі ознаки, а лише кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки. У зв'язку із цим засобами диференціації кримінальної відповідальності за злочини у сфері економіки відповідно до чинного КК, можна визнавати лише кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів у сфері економіки.

Кримінальний кодекс України передбачає близько двох десятків кваліфікуючих ознак, що утворюють у поєднанні з основними складами відповідно кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади злочинів у сфері економіки [Див.: Додаток.1]. Серед обставин, які визнаються кваліфікуючими ознаками складів злочинів у сфері економіки, можна виділити такі групи кваліфікуючих ознак:

- 1) такі, що вказують на неодноразове вчинення злочину: а) вчинення злочину

повторно (ч.2 ст.199 КК); б) вчинення злочину особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею (ч.2 ст.213 КК); в) ті самі дії, якщо вони були вчинені особою, раніше судимою за зайняття гральним бізнесом (ч.2ст.203-2 КК); г) злочинне діяння вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею (ч.2 ст.204 КК); д) діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ч.3 ст.212 КК); е) діяння, ... , вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування ...» (ч.3 ст.212-1 КК);

2) такі, що вказують на групове вчинення злочину: а) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб (ч.2 ст.200 КК); б) вчинення злочину організованою групою (ч.3 ст.199 КК);

3) такі, що вказують на заподіяння матеріальної шкоди:

3.1) із вказівкою на «істотну» шкоду: умисні дії, спрямовані на отримання відомостей..., якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності (ч.1 ст.232 КК);

3.2) із вказівкою на «значну» шкоду: а) умисні дії..., що призвели до отримання... прибутку у значних розмірах, або уникнення такими особами збитків у значних розмірах, або якщо це заподіяло значну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (ч.1 ст.222-1 КК); б) якщо це заподіяло значну матеріальну шкоду інвесторові в цінні папери (ч.1 ст.223-1 КК);

3.3) із вказівкою на «велику» шкоду: а) вчинення злочину у великому розмірі (у великих розмірах) (ч.2 ст.209 КК); б) ті самі діяння, якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах (ч.2 ст.212 КК); в) умисне введення в обіг (випуск на ринок України) небезпечної продукції..., якщо такі дії вчинені у великих розмірах (ч.1 ст.227 КК); г) протидія законній господарській діяльності, що заподіяла велику шкоду (ч.3 ст.206 КК); д) ті самі дії, якщо вони заподіяли велику

матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам (ч.2 ст.205 КК), е) доведення до банкрутства..., якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору (ч.1 ст.219 КК); є) ті самі дії, якщо вони завдали великої матеріальної шкоди (ч.2 ст.222 КК, ч.2 ст.229 КК), (дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони завдали великої матеріальної шкоди (ч.2ст.224 КК);

3.4) із вказівкою на «особливо велику» шкоду: а) вчинення злочину в особливо великому розмірі (ч.3 ст.209 КК); б) ті самі діяння, предметом яких були бюджетні кошти в особливо великих розмірах (ч.2 ст.210 КК); е) ті самі діяння, якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у особливо великих розмірах (ч.3 ст.212 КК);

4) такі, що обумовлюють інші види наслідків: а) незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей (ч.3 ст.204 КК); б) незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей (ч.3 ст.204 КК); в) чи інших тяжких наслідків (ч.3 ст.204 КК); г) ті самі дії, вчинені з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ч.2 ст.206 КК); д) ті самі дії, поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я (ч.2 ст.206 КК); е) ті самі дії, вчинені з пошкодженням чи знищенням майна (ч.2 ст.206 КК); є) протидія законній господарській діяльності, поєднана з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я (ч.3 ст.206 КК); ж) ті самі дії, якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч.2 ст.222-1 КК);

5) такі, що вказують на спеціального суб'єкта злочину: а) вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища (ч.2 ст.201 КК, ч.3 ст.229 КК);

б) такі, що вказують на кваліфіковані дії: а) незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, шляхом відкриття підпільних цехів (ч.2.ст.204 КК); б) незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів з

використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів (ч.2 ст.204 КК).

Аналізуючи КК України можна помітити, що деякі із вищевказаних кваліфікуючих ознак за назвою співпадають із обставинами, які обтяжують покарання: зокрема це передбачені ч.1, 2, 5 ст.67 КК України такі обставини: вчинення злочину повторно та рецидив злочинів; вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою; тяжкі наслідки, завдані злочином. Однак, незважаючи на те, що називаються вони однаково, але за своєю суттю – різні. Як вдало зауважує Е. Кісілюк, кваліфікуючі ознаки виступають ознаками складу злочину[91, с.113] та є засобом диференціації, а не індивідуалізації покарання, вони виступають інструментом в руках законодавця, а не судді[119, с.5]. Із цим важко не погодитись, адже кваліфікуючі ознаки виражають об'єктивну сторону складу злочину та іноді характеризують особу винного. До цього ж вони є обов'язковими для встановлення конкретного складу злочину, на відміну від обтяжуючих обставин, які не впливають на кваліфікацію вчиненого та лише можуть враховуватися судом при призначенні покарання.

Зважаючи на все вищенаведене видається, що арсенал кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки для диференціації кримінальної відповідальності є більш, ніж достатнім, оскільки законодавець враховує і групове вчинення злочину, і повторність злочинних діянь, і обставини, що вказують на заподіяння матеріальної шкоди чи настання інших наслідків, і кваліфіковані дії суб'єкта злочину тощо. Однак, законодавець не завжди вдало використовує кваліфікуючі ознаки: одна і та ж ознака в одному випадку є кваліфікуючою, а в іншому – особливо кваліфікуючою (наприклад, велика шкода), різні за ступенем суспільної небезпеки ознаки мають однаково кримінально-правову оцінку – виступають кваліфікуючими ознаками складу злочину (наприклад, повторність і спеціальний рецидив), в межах навіть одного розділу в одне і те ж поняття вкладається різний зміст (розмір шкоди «значної», «великої» чи «особливо великої» у різних статтях різний). Усе це призводить до того, що нівелюється різниця між покараннями за основний та кваліфікований склад злочинів, часто

обсяг покарання не відповідає ступеню суспільної небезпеки вчинюваного злочину, завданій ним шкоді тощо.

Розглянемо можливість визнання засобом диференціації кримінальної відповідальності розмежувальні ознаки суміжних складів злочинів. Так, М.М. Каплін зазначає, що розмежувальні ознаки споріднених злочинів є засобом диференціації кримінальної відповідальності, оскільки за допомогою цих ознак законодавець: 1) ділить родовий злочин на кілька суміжних або 2) виділяє із загальної спеціальну норму[85, с.11]. В.О. Навроцький зазначає, що про диференціацію відповідальності можна вести мову тоді, коли розглядаються різні види одного злочину. Лише в такому випадку можна порівнювати суспільну небезпеку посягань, які характеризуються однаковим її характером. Різні види одного і того ж злочину мають місце тоді, коли посягання, передбачені різними статтями чи різними частинами однієї і тієї ж статті КК мають спільні конституюючі ознаки, тобто, коли в їх основі лежать ознаки одного і того ж складу злочину. Щодо різних посягань (які відрізняються ознаками основного складу злочину) здійснюється не диференціація відповідальності, а її розмежування. Адже такі злочини відрізняються за характером суспільної небезпеки (на родовому чи видовому рівнях). Щодо різних злочинів законодавець не диференціює відповідальність, а встановлює її з врахуванням суспільної небезпеки, насамперед, простих видів відповідних деліктів[157, с.302].

Загальновідомо, що Особлива частина КК включає 20 розділів, систематизованих по групах споріднених суспільних відносин, на які посягають відповідні злочини. Звідси робимо висновок, що спорідненими злочинами слід визнавати злочини, розташовані у межах певного розділу КК. Такі злочини перш за все відрізняються між собою змістом безпосереднього об'єкта, характером і змістом діяння чи формами вини, тобто вони мають певну «якісну» відмінність між собою. В.О. Навроцький зауважує, що роль ознак, за якими проводиться співставлення (порівняння, розмежування) злочинів відіграють ознаки складу злочину[157, с.323]. Зрозуміло, що розмежовуючи споріднені злочини, законодавець не диференціює кримінальну відповідальність, а встановлює її

підстави – формулює основні склади злочинів. Оскільки роль розмежувальних ознак суміжних складів злочинів виконують ознаки основного складу злочину, то виходить, що такі споріднені злочини відрізняються своїм змістом, а тому ми справді можемо говорити не про диференціацію кримінальної відповідальності (встановлення різної міри кримінальної відповідальності за один вид злочину залежно від наявності певних обставин), а про розмежування кримінальної відповідальності (встановлення різних підстав притягнення до кримінальної відповідальності). На підставі цього робимо висновок, що розмежувальні ознаки суміжних складів злочинів не є засобом диференціації кримінальної відповідальності.

У зв'язку із цим логічно виникає ще одне запитання: включення до кримінального закону спеціальної поряд із загальною кримінально-правовою нормою слід визнавати диференціацією кримінальної відповідальності чи криміналізацією певного посягання? О.К. Марін зазначає, що конкуренція загальної та спеціальної норм зумовлена наявністю в кримінальному законодавстві двох норм, одна з яких є загальною (визначає певне коло діянь як злочини), інша – спеціальною (виділяє з цього кола певні діяння як самостійні злочини, спеціалізує кримінально-правове регулювання) нетипову ситуацію у правозастосуванні, коли при кримінально-правовій оцінці одного суспільно-небезпечного діяння на застосування претендують обидві ці норми[138, с.11]. В.І. Возьний та О.П. Горох вважають, що конкуренція загальної та спеціальної кримінально-правових норм виникає у зв'язку із прагненням законодавця диференціювати кримінальну відповідальність шляхом виділення із загальної норми спеціальних норм, які передбачають або більш сувору, або, навпаки, більш м'яку відповідальність порівняно із загальною нормою[38, с.131, 46, с.95].

Очевидно, що загальна кримінально-правова норма містить сукупність ознак певного складу злочину, а створюючи спеціальну кримінально-правову норму законодавець прагне виокремити, виділити кримінальну відповідальність за це посягання. Спеціальна кримінально-правова норма є казуїстичною щодо загальної, оскільки якби не було спеціальної кримінально-правової норми, то

відповідальність наставала б за загальною кримінально-правовою нормою. Таким чином можна зробити висновок, що спеціальна норма включає всі ознаки загальної (щодо спеціальної) норми та містить ще одну або кілька ознак, які конкретизують (уточнюють) дану загальну норму. Отже, у даному випадку мова справді йде про диференціацію кримінальної відповідальності, так як маємо справу із одним і тим же видом злочину. Так, розглянемо наприклад ст.212 КК «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» та ст.212-1 КК «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Фактично, можна сказати, що сплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є обов'язковим платежем, а тому є всі підстави зробити висновок, що за відсутності ст.212-1 КК за ухилення від сплати цього єдиного внеску наставала б кримінальна відповідальність за ст.212 КК. Окрім цього, в ч.1 ст.212 КК вказується на державний цільовий фонд, а в ч.1 ст.212-1 КК – фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування, який є різновидом державного цільового фонду. Таким чином робимо висновки, що передбачена в ст.212-1 КК кримінально-правова норма є спеціальною по відношенню до норми, передбаченої у ст.212 КК.

У даному випадку законодавець намагається виділити цей вид ухилення від сплати обов'язкового платежу з поміж інших і визначає пом'якшену порівняно зі ст.212 КК відповідальність, оскільки покарання за ст.212 КК є більш суворим, аніж за ст.212-1 КК. Тобто, загалом, можна сказати, що законодавець криміналізує ухилення від сплати податків, зборів та обов'язкових платежів, то говорити про те, що при створенні спеціальної норми (у даному випадку про ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування) відбувається криміналізація певного посягання, немає сенсу, так як відповідальність за таке посягання вже встановлена в загальній нормі. Саме тому маємо всі підстави стверджувати, що виділення спеціальної норми – це результат процесу диференціації кримінальної відповідальності, а не криміналізації. Відповідно засобом диференціації кримінальної відповідальності тут виступає

конкретизуюча ознака спеціальної кримінально-правової норми, а саме у даному випадку – вид обов’язкового платежу та фонд, до якого він має надходити.

Також прикладом диференціації кримінальної відповідальності є виокремлення ст.222 КК «Шахрайство з фінансовими ресурсами», в якій міститься спеціальна норма щодо загальної, передбаченої у ст.190 КК «Шахрайство». Тобто для ст.190 КК немає значення хто та кому завдав шкоду – у ній і суб’єкт злочину і потерпілий – загальні, а от у ст.222 КК уточнюється суб’єкт злочину – громадянин-підприємець, громадянин-засновник (учасник) або службова особа суб’єкта господарської діяльності та вказується щодо кого вчиняються шахрайські дії – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, банки або інші кредитори. Окрім цього, у ст.190 КК вказується на предмет злочину – чуже майно або право на майно, а в ст.222 КК – субсидії, субвенції, дотації, кредити чи пільги щодо податків. Порівняння санкцій цих статей свідчить про те, що покарання за ст.222 КК є значно суворішими, ніж у ст.190 КК: так, ч.1 ст.222 КК – карається штрафом від однієї до трьох тисяч НМДГ..., а ч.1 ст.190 КК – карається штрафом до п’ятдесяти НМДГ або... Це свідчить про те, що законодавець, враховуючи специфіку шахрайства з фінансовими ресурсами, виділив спеціальну норму, в якій намагався показати підвищений, порівняно із звичайним шахрайством ступінь суспільної небезпеки шахрайства з фінансовими ресурсами. Тобто суб’єкт злочину, предмет злочину та суб’єкт, якому заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння, а також і безпосередній об’єкт злочину впливають на ступінь суспільної небезпеки шахрайства з фінансовими ресурсами, обумовлюючи необхідність встановлення суворішої кримінальної відповідальності.

Отже, хоча і спеціальних кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за злочини у сфері економіки й не так багато, проте не виділяти такий засіб диференціації неможливо. Зауважимо, що у даному випадку засобом диференціації кримінальної відповідальності буде не власне виокремлення спеціальної норми (як дія в процесі здійснення диференціації), а конкретизуючі ознаки спеціальної кримінально-правової норми.

Розглянемо пропозицію вважати засобами диференціації кримінальної відповідальності включення до КК нових норм, суміжних із наявними, менш казуїстичних та утворення нових складів злочинів[8, с.24]. Зазначимо, що включення до КК нових норм та утворення нових складів злочинів може відбуватися двома способами: через криміналізацію певного посягання та шляхом диференціації кримінальної відповідальності. У першому випадку (криміналізація) відбувається створення нової норми із характерним для неї основним складом злочину, а тому, якщо створюється нова загальна норма – то мова йде лише про криміналізацію, якщо ж створюється спеціальна норма, то можемо говорити про диференціацію кримінальної відповідальності. Аналогічна ситуація і з утворенням нових складів злочинів – якщо утворюються кваліфіковані, особливо кваліфіковані чи привілейовані склади злочинів – то мова йде лише про диференціацію кримінальної відповідальності, так як законодавець криміналізує певне посягання, створюючи основний склад злочину, а якщо утворюється новий склад злочину, який встановлює відповідальність за суміжні злочини – то відбувається криміналізація посягання. Наприклад, Законом України № 2852-VI від 22.12.2012 р. Кримінальний кодекс було доповнено статтею 203-2 КК «Зайняття гральним бізнесом», яка містила дві частини. Так от, щодо включення до КК ч.1 ст.203-2 КК, то має місце криміналізація посягання, а от створення ч.2 ст.203-2 КК – диференціація кримінальної відповідальності за це посягання.

Досить спірним також є питання щодо того чи слід вважати санкцію кримінально-правової норми засобом диференціації кримінальної відповідальності. Багато науковців стверджують, що внесення змін до санкції статті Особливої частини КК[8, с.24], використання відносно-визначених, альтернативних і кумулятивних санкцій[121, с.28; 200, с.146; 238, с.9] є диференціацією кримінальної відповідальності, або ж узагалі називають санкції статей Особливої частини КК України засобом диференціації кримінальної відповідальності[167; 186, с.188; 244, с.243; 257, с.65]. Однак існує і протилежна точка зору, що санкція відображає характер та ступінь суспільної небезпеки

конкретного злочину, а тому не може виступати самостійним засобом диференціації кримінальної відповідальності[193, с.40].

Прихильники першої позиції наводять свої аргументи. Так, П.П. Андрушко вважає, що законодавцем здійснюється диференціація так званої потенційної кримінальної відповідальності шляхом визначення у санкціях статей (частин статей) Особливої частини КК видів покарань (основних і додаткових), та їх строків чи розмірів, які можуть бути призначені і індивідуалізовані судом щодо особи, яка ним визнається винною у вчиненні діянь, які містять передбачені цими статтями склади злочинів[8, с.23]. Н.А. Орловська зазначає, що диференціація полягає у розробці на рівні закону такої кількості різних кримінально-правових заходів, яка б в найбільшому ступені відповідала спектру варіантів девіантної поведінки та характеристик індивідів, що вступили в конфлікт із кримінальним законом (зокрема, покарання, примусові заходи виховного характеру тощо). Коли ж йдеться про реалізацію конкретної кримінально-правової санкції, слід говорити про індивідуалізацію кримінальної відповідальності. Також авторка висловлює думку, що санкція диференціює в законі ретроспективну кримінальну відповідальність (включаючи її різновиди) і, тим самим, визначає, які саме заходи (їх види та межі) будуть актуалізовані в кожному конкретному випадку і робить висновок, що кримінально-правова санкція є нормативною основою кримінальної відповідальності, а тому з цієї точки зору санкція є засобом диференціації кримінальної відповідальності[167]. Ю.А. Пономаренко зауважує, що диференціація кримінальної відповідальності здійснюється законодавцем в окремих статтях Загальної частини КК, однак більшою мірою вона знаходить свій прояв у санкціях статей Особливої частини. Саме у встановленні різних видів і розмірів покарань у санкціях за окремі склади злочинів найбільш рельєфно і проявляється диференціація відповідальності[186, с.188]. М.І. Хавронюк зазначає, що основними засобами диференціації кримінальної відповідальності є дванадцять видів покарань та санкції статей Особливої частини КК України, в яких передбачається сотні варіантів застосування зазначених дванадцяти видів покарань у різних поєднаннях та пропорціях[244, с.243]. Ю.В. Філей вважає, що

законодавець використовує в чинному кримінальному законодавстві відносно визначені й альтернативні санкції для диференціації відповідальності та індивідуалізації покарання, враховуючи саме особу винного, у протилежному випадку переважали б абсолютно визначені санкції[238, с.9].

Наведені вище аргументи є вагомими, однак недостатньо переконливими задля того аби визнати санкцію статті (або її частини) (або ж узагалі кримінально-правову санкцію) засобом диференціації кримінальної відповідальності. По-перше, не можна забувати, що у кримінальному кодексі законодавець передбачає як засоби диференціації кримінальної відповідальності, так і засоби її індивідуалізації, які необхідно розмежовувати. По-друге, необхідно розрізняти санкцію кримінально-правової норми та санкцію статті кримінального закону.

В юридичній літературі під санкцією кримінальної норми розуміють частину кримінально-правової норми, що має державно-примусовий якісно-кількісний характер і являє собою формально-визначену об'єктивно-суб'єктивну модель меж кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили злочин[96, с.17]. В.Я. Тацій зазначає, що санкцією кримінально-правової норми є частина статті, яка визначає вид і розмір покарання за злочин, зазначений в диспозиції цієї статті[110, с.45]. Ю.В. Філей пропонує визначення кримінально-правової санкції як обов'язкової складової статті (або частини статті) Особливої частини КК України, яка містить у собі модель виду й обсягу покарання, адекватного суспільній небезпечності злочинного діяння[238, с.9].

Із запропонованих науковцями визначень зрозуміло, що досить часто використовуються два терміни: «санкція статті (або частини статті)» і «санкція кримінально-правової норми», які іноді вживаються як тотожні, що є неприпустимо. У цьому випадку видається слушною думка Є.С. Назимко та Ю.С. Коллера, які звертають увагу на те, що поняття «санкція статті (санкція частини статті) Особливої частини КК України» не є тотожним поняттю «кримінально-правова санкція», оскільки, перш за все, характеризує конкретну статтю (частину статті) Особливої частини КК України, яка є невід'ємною складовою закону України про кримінальну відповідальність – тобто КК України.

Поняття ж «кримінально-правова санкція» відноситься до поняття «кримінально-правова норма» кримінального права як галузі права взагалі. Науковці пропонують розуміти під санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини ККУ країни – елемент статті (елемент частини статті) Особливої частини КК України, в якому визначена міра покарання за вчинення злочину, передбаченого диспозицією статті (диспозицією частини статті) Особливої частини КК України[160, с.461]. Та й узагалі дуже вдало взаємозв'язок цих понять подає Ю.В. Баулін, зазначаючи, що санкція кримінально-правової норми включає в себе не тільки відповідну частину статті Особливої частини КК (санкцію статті), а й весь комплекс нормативних приписів щодо покарання, передбачених в Загальній частині КК[17, с.26]. Отже, в загальному, взаємозв'язок цих понять можна виразити так: 1) поняття «санкція статті» є значно вужчим за поняття «санкція кримінально-правової норми»; 2) поняття «санкція статті» відображає лише вид та розмір покарань, що можуть бути застосовані до особи за вчинення конкретного злочину; 3) поняття «кримінально-правова санкція» охоплює в собі не лише приписи Особливої частини (санкцію статті), а й положення про покарання та інші обмеження, передбачені у Загальній частині КК, що можуть реалізовуватись у контексті кримінальної відповідальності.

Цілком зрозуміло, що перш за все кримінально-правові наслідки вчинення злочину відображаються в санкції статті (чи її частини) КК. Адже саме в ній законодавець визначає види та розміри покарань за вчинення злочину. Також саме через передбачене в санкції покарання ми можемо визначити вид злочину та пов'язані із ним кримінально-правові наслідки. Тобто саме завдяки передбаченому в санкції статті покаранню ми визначаємо ступінь тяжкості злочину на підставі положень ст.12 КК України.

Нагадаємо, що суть процесу диференціації кримінальної відповідальності полягає у встановленні різного обсягу кримінальної відповідальності за вчинення одного злочину залежно від наявності певних обставин, які впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки посягання. З цієї позиції неприпустимо визнавати санкцію статті (або її частини) засобом диференціації

кримінальної відповідальності, зокрема й за посягання у сфері економіки. На користь нашої позиції наведемо такі аргументи: *по-перше*, в санкції статті (або її частини) визначаються види та розміри покарання, які можуть бути застосовані в кожному конкретному випадку. Отже, санкція статті (або частини статті) є засобом вираження ступеня суспільної небезпеки злочину, оскільки саме в ній встановлюються кримінально-правові наслідки у виді покарання для суб'єкта злочину, однак сама вона не впливає на ступінь суспільної небезпеки посягання; *по-друге*, здається логічним твердження, що саме в санкції статті (або її частини) відображається результат процесу диференціації кримінальної відповідальності, а тому не може певна обставина одночасно бути і засобом здійснення процесу і його результатом.

Однак попри це неможливо не визнавати, що саме завдяки санкціям статей (чи їх частин) ми можемо найбільш рельєфно спостерігати результат процесу диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки. Адже, саме завдяки санкціям статей (або їх частин) можемо виявляти як саме та чи інша обставина (засіб диференціації) впливає на законодавчу оцінку ступеня суспільної небезпеки злочину і відповідно, який саме обсяг кримінальної відповідальності передбачається за їх вчинення. Однак, це аж ніяк не дає нам право стверджувати, що санкції статей є засобом диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки.

Окрім цього важко погодитись із думкою, що використання в законі відносно визначених та альтернативних санкцій є диференціацією кримінальної відповідальності. В кримінально-правовій літературі зазначено, що санкції забороняючих кримінально-правових норм можуть бути відносно визначеними та альтернативними. Відносно-визначеною є санкція, яка має один вид покарання і вказує на його нижчу і вищу межі, а альтернативною є санкція, в якій міститься вказівка на два або кілька видів основних покарань, з яких суд вибирає лише одне[110, с.49]. Беззаперечно, наявність в кримінальному законі відносно визначених та альтернативних санкцій свідчить про намагання законодавця створити умови для призначення особі найбільш адекватного відповідно до

вчиненого нею діяння покарання. Адже не секрет, що як правило, у статті (чи її частині) передбачається декілька діянь або декілька наслідків, і відповідно, законодавець визначаючи декілька видів основних покарань та встановлюючи їх верхню і нижню межі, намагається створити умови для індивідуалізації кримінальної відповідальності. Адже, як вдало зазначає В.О. Навроцький, на основі кваліфікації скоєного за певною нормою Особливої частини КК відбувається індивідуалізація кримінальної відповідальності в межах санкції цієї статті чи через використання інших інститутів Загальної частини КК[157, с.300]. Отже застосування відносно визначених та альтернативних санкцій аж ніяк не є диференціацією кримінальної відповідальності, однак підвищує авторитет закону і правосуддя, визначає межі судової дискреції та дозволяє індивідуалізувати кримінальну відповідальність.

Також зауважимо, що в ч.4 ст.212 та ч.4 ст.212-1 КК визначаються спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності відповідно за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Однак, як уже зазначалося у попередньому підрозділі, усі види звільнення від кримінальної відповідальності, у тому числі і спеціальні види звільнення, створюють в законі різні наслідки вчинення злочину залежно від тяжкості вчиненого злочину, посткримінальної поведінки винного тощо. Існування у вітчизняному Кримінальному кодексі правових приписів щодо спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності вже дає підставу для висновку, що держава має на меті протидіяти злочинам у сфері економіки не лише шляхом репресивного впливу на таких осіб, а й шляхом їх кримінально-правового заохочення. Таким чином можна стверджувати, що кримінально-правова норма, що містить підстави та умови звільнення є заохочувальною, оскільки стимулює позитивну посткримінальну поведінку особи.

Загалом, стосовно спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності можна зробити такі висновки: 1) інститут звільнення від кримінальної відповідальності передбачений в кримінальному законі для

розмежування випадків, коли настання кримінальної відповідальності є доцільною, а коли без неї можна обійтись; 2) при спеціальному виді звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері економіки не відбувається державний осуд особи, що є обов'язковим елементом кримінальної відповідальності; 3) спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності є кримінально-правовим наслідком вчинення злочину та позитивної посткримінальної поведінки особи, а тому не може бути одночасно обставиною, яка впливає на ступінь суспільної небезпеки злочину. Швидше навпаки, вчинення певного злочину (зокрема, передбаченого ч.1, 2, 3 ст.212 КК та ч.1, 2 ст.212-1 КК) та виконання вимог спеціального виду звільнення свідчить про зменшення ступеня суспільної небезпеки злочину та особи винного; б) всі без винятку види звільнення від кримінальної відповідальності (у тому числі і спеціальні) своїм наслідком мають лише відмову держави від осуду особи і таким чином незастосування до неї жодних кримінально-правових заходів впливу, а тому робимо висновок, що для всіх видів звільнення наслідок однаковий; б) законодавець справді визначає в кримінальному законі різноманітні підстави та умови звільнення, однак це свідчить лише про диференціацію підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності.

Отже, як загальні, так і спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності самостійним засобом диференціації кримінальної відповідальності, зокрема й за злочини у сфері економіки, визнати не можна.

Підсумовуючи даний підрозділ робимо такі висновки:

Диференціація кримінальної відповідальності здійснюється як у Загальній, так і в Особливій частині КК України. Науковці пропонують досить широке коло засобів диференціації кримінальної відповідальності, передбачених в Особливій частині КК України. Однак аналіз кримінального закону засвідчив, що далеко не всі із запропонованих дослідниками є справді засобами диференціації кримінальної відповідальності. Це насамперед пов'язано із тим, що під час конструювання кримінального закону законодавець одночасно здійснює декілька процесів – і криміналізує певні діяння, і пеналізує їх, і розмежовує кримінальну

відповідальність, і диференціює її, і створює передумови для її індивідуалізації, і передбачає альтернативні кримінальній відповідальності кримінально-правові заходи впливу тощо. У зв'язку із цим, важливо розмежовувати усі ці процеси і, відповідно, розрізнати засоби, що використовуються під час кожного із цих процесів.

Загалом, до засобів диференціації кримінальної відповідальності, передбачених в Особливій частині КК, можна віднести привілеюючі, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів і конкретизуючі ознаки спеціальних кримінально-правових норм. Однак є певні особливості диференціації кримінальної відповідальності за злочини у сфері економіки – немає привілейованих складів цих злочинів, тобто не використовується такий засіб диференціації як привілеюючі ознаки складу злочину. Видається, що це і не потрібно, так як законодавець і так передбачив можливість зниження до двох третин максимального розміру або строку найбільш суворого виду покарання за умови наявності в діях винного пом'якшуючих покарання обставин, передбачених п.п.1, 2 ч.1 ст.66 КК.

Попри це, все ж неможливо не відмітити те, що, як правило, законодавець досить часто диференціює кримінальну відповідальність за злочини у сфері економіки за допомогою кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів. Зокрема, це відображається через посилення покарання за кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади злочинів порівняно з покаранням за основний склад злочину. Однак зауважимо, що законодавчу техніку конструювання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки не можна визнати бездоганною, адже одна й та ж ознака не повинна виступати кваліфікуючою в одній статті та особливо кваліфікуючою в іншій, що нерідко трапляється в чинному КК України. Перспективним напрямом у цій сфері є вдосконалення системи кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак та їх впливу на санкції статей (або їх частин). Викладені міркування дають змогу зробити висновки, що більш виважений і продуманий підхід до відбору і формулювання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів

у сфері економіки стане позитивним зрушенням у напрямі вдосконалення якості КК України.

Також неможливо оминати увагою і конкретизуючі ознаки спеціальних кримінально-правових норм, що теж використовуються для диференціації кримінальної відповідальності за злочини у сфері економіки. І хоча їх не так вже й багато, проте неможливо не зауважити, що вони все ж є, і як правило, стосуються або об'єктивної сторони складу злочину (виду діяння чи наслідків), або суб'єкта злочину (загальний чи спеціальний), або того, кому заподіюється шкода тощо. Зауважимо, що якихось особливостей цих конкретизуючих ознак спеціальних норм, які передбачають злочини у сфері економіки немає.

Загалом, можна зробити висновок, що рівень диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки за допомогою засобів диференціації, передбачених в Особливій частині КК України є достатнім. Однак, існують певні проблеми із встановленням взаємозв'язку між впливом обставин, що визначають суть кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки та санкцій статей або їх частин. Можливі шляхи вирішення цієї проблеми більш детально будуть розглянуті у наступному розділі.

Висновки до другого розділу

Підсумовуючи другий розділ, зауважимо, що проблема диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки є частиною проблеми диференціації кримінальної відповідальності. Теоретичні аспекти диференціації кримінальної відповідальності є мало розробленими вітчизняною наукою кримінального права, а тому існує багато спірних та малодосліджених питань, що потребують наукового аналізу. Зокрема, це стосується і визначення змісту поняття «диференціації кримінальної відповідальності», і окреслення кола засобів диференціації кримінальної відповідальності, і виявлення особливостей використання таких засобів для диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки.

Загалом, невизначеність поняття диференціації кримінальної відповідальності та засобів її реалізації поширюється і на невизначеність кола засобів диференціації щодо посягань у сфері економіки. Зокрема, не всі запропоновані науковцями «засоби» є справді засобами диференціації кримінальної відповідальності, адже немає єдиного погляду на вирішення питання щодо співвідношення засобів диференціації кримінальної відповідальності та засобів її індивідуалізації. Окрім цього, дослідження можливості використання засобів диференціації щодо посягань у сфері економіки показало, що в положеннях Загальної та Особливої частин КК існують певні протиріччя, неузгодженості (більш детально про це йшлося у висновках до підрозділів 2.2 та 2.3).

Зауважимо, що оскільки чинний КК має чітко визначену структуру – Загальну та Особливу частини, то найбільш вдалим видається поділ засобів диференціації кримінальної відповідальності на засоби, що передбачені у Загальній та засоби, що передбачені в Особливій частині. Засобами диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки, передбаченими у Загальній частині КК, є: 1) категоризація злочинів; 2) незакінчена злочинна діяльність; 3) неповноліття суб'єкта злочину; 4) обставини, які пом'якшують покарання, передбачені п.п.1, 2 ч.1 ст.66 КК України (якщо вони обидві наявні в діях винного). Натомість аналіз Особливої частини КК України засвідчив, що диференціація кримінальної відповідальності за злочини у сфері економіки здійснюється за допомогою кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів і конкретизуючих ознак спеціальних кримінально-правових норм. Зауважимо, що в Особливій частині КК для диференціації кримінальної відповідальності використовуються ще й привілеюючі ознаки складів злочинів (наприклад, для злочинів проти життя та здоров'я), однак для злочинів у сфері економіки такий засіб диференціації не застосовується.

У загальному, наявний в Кримінальному кодексі набір засобів диференціації кримінальної відповідальності є достатнім, для вдалої її реалізації. Однак, аналіз чинного кримінального закону засвідчив, що при використанні окремих засобів,

передбачених у Загальній та Особливій частинах КК, для диференціації кримінальної відповідальності за злочини у сфері економіки є певні недоліки. Зокрема, це стосується насамперед таких кримінально-правових інститутів як незакінчена злочинна діяльність та обставини, що пом'якшують покарання, передбачених, п.п.1, 2 ч.1 ст.66 КК. У цьому випадку проблема виникає із максимальним строком або розміром найбільш суворого виду покарання – він виходить меншим за мінімальну межу цього ж найсуворішого виду покарання. Найбільш оптимальне вирішення цієї проблеми вбачається у доповненні у ч.2, 3 ст.68 «Призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті» та у ст.69-1 КК «Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання». Про це більш детально йшлося у висновках до підрозділу 2.2.

Також зауважимо, що застосування засобів диференціації кримінальної відповідальності, передбачених в Особливій частині КК, щодо злочинів у сфері економіки, також не бездоганне. Зокрема, це стосується використання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки та законодавчої оцінки сили їх впливу на види та розміри покарання. Більш детально ці проблеми та шляхи їх вирішення будуть розглянуті у третьому розділі.

Так, якщо враховувати положення ч.2 ст.68 КК та ч.3 ст.68 КК (призначення покарання за готування до злочину та за замах на злочин), то виходить, що за окремі злочини у сфері економіки максимальна межа покарання є нижча за мінімальну. Видається, що вирішення цієї проблеми можливе двома шляхами. Перший полягає у внесенні змін до ч.2, 3 ст.68 КК та доповнення її після слів «найбільш суворого виду покарання» виразом «та не може бути нижчою мінімальної межі найбільш суворого виду покарання» із подальшим продовженням тексту цієї статті. Таке словосполучення дасть змогу уникнути колізії, коли максимальна межа покарання виходить меншою, за мінімальну. Другий же спосіб полягає у запровадженні ступеневості усіх видів покарань та можливому за таких умов призначення покарання за готування до злочину – на

два ступеня нижче найбільш суворого виду покарання, а за замах на злочин – на один ступінь. При цьому зауважимо, що ступінь певного виду покарання повинен обмежуватися нижньою та верхньою межами. Видається, що другий спосіб дав би змогу усунути протиріччя між Загальною та Особливою частинами КК, сприяв би систематизації та упорядкуванню санкцій статей Особливої частини КК України. Однак такий спосіб є більш радикальним, а тому потребує довготривалого аналізу та узагальнення усієї системи санкцій Особливої частини КК, а не лише санкцій, передбачених за злочини у сфері економіки.

Також є певні недоліки при визначенні обсягу кримінальної відповідальності за злочини у сфері економіки при наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п.п.1, 2 ч.1 ст.66 КК. За умови виконання всіх вимог, передбачених ст.69-1 КК, максимальний строк або розмір найбільш суворого виду покарання у ч.2 ст.203-2, ч.4 ст.232-1, ч.2 ст.233 КК є нижчим за нижню межу цього покарання. У зв'язку із цим вирішення цієї проблеми вбачається двома способами так само як і для незакінченої злочинної діяльності. Однак на даному етапі розвитку кримінального законодавства більш доцільним є внесення змін до чинного КК та доповнення ст.69-1 КК після слів «найбільш суворого виду покарання» виразом «та не може бути нижчою мінімальною межею найбільш суворого виду покарання» із подальшим продовженням тексту цієї статті.

РОЗДІЛ III
ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИННІ ПОСЯГАННЯ У СФЕРІ
ЕКОНОМІКИ

3.1. Виділення кримінального проступку як перспективний напрям
диференціації кримінальної відповідальності
за злочинні посягання у сфері економіки

Одними із найважливіших завдань реформування кримінальної юстиції України є подальша диференціація кримінальної відповідальності, гуманізація законодавства та декриміналізація значної кількості посягань. У Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженій Указом Президента України № 311/2008 від 8 квітня 2008 року, зазначається, що існуюча система кримінальної юстиції не повною мірою відповідає новим суспільним відносинам, що склалися в Україні, і не забезпечує належного стану правопорядку, ефективного захисту осіб, суспільства та держави від небезпечних посягань на соціальні цінності, права і законні інтереси[100]. У зв'язку із цим виникає потреба у створенні якісно нової моделі кримінальної юстиції в Україні, зокрема й шляхом реформування кримінального законодавства та запровадження інституту кримінального проступку.

Інститут кримінального проступку має глибокі історичні коріння, адже на території України кримінальний проступок був запроваджений з 1845 року, так як в Уложенні про покарання кримінальні та виправні кримінально-карані діяння поділялися на злочини та кримінальні проступки, до яких відносились протиправні посягання на власність, особисту безпеку, честь і гідність особи тощо[198]. Існування кримінального проступку збереглося і в наступних Улогах 1885 та 1903 років. Та й у проєкті Кримінального кодексу 2001 року, що був підготовлений робочою групою під керівництвом професора В.М. Смітєнка, була пропозиція запровадити кримінальний проступок як вид

кримінальних правопорушень поряд із кривдою, провиною та злочином[114, с.12]. Однак, ця ідея так і не отримала своєї законодавчої реалізації.

Останнім часом класифікація злочинів залежно від ступеня тяжкості на злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі є традиційною, але визнається недостатньою. Зокрема, В.О. Навроцький зазначає, що особливої уваги заслуговує запроєктоване в Україні виділення кримінальних проступків як певного різновиду кримінальних правопорушень, що злободенне, з огляду на низку обставин, серед яких: необхідність «розчистити» КК від малозначних посягань, забезпечити застосування більш простої та ефективної процесуальної форми розслідування та судового розгляду відповідної категорії справ[155, с.166]. В.Г. Лукашевич також вважає, що підхід, відповідно до якого усі карані діяння, визначені в чинному кримінальному законі, охоплюються поняттям «злочини», не враховує існування різних за ступенем суспільної небезпеки діянь, вчинення яких, проте, має однаковий для особи юридичний наслідок – судимість, що обмежує можливості гуманізації кримінального законодавства[134, с.182-183]. Зокрема, пропозицію запровадження кримінального проступку підтримують і працівники правоохоронних органів (69 % опитаних респондентів).

Справді, політика гуманізації кримінального законодавства полягає у пом'якшенні кримінальної відповідальності за злочини, які мають порівняно невелику суспільну небезпеку та визначенні більш суворих, співрозмірних характеру та ступеню суспільної небезпеки покарань за більш суспільно небезпечні злочини. Зауважимо, що запровадження кримінального проступку у систему кримінально-протиправних посягань відповідає сучасним тенденціям розвитку кримінального законодавства – і гуманізації кримінальної відповідальності, і подальшій її диференціації. Окрім цього, запровадження кримінального проступку дасть змогу розмежувати відповідальність за справді злочинну поведінку та малозначні посягання. Також це дозволить скоротити обсяг витрати бюджетних коштів на процедуру розслідування справ про кримінальні проступки (провадження за кримінальними проступками матимуть

скорочену форму розслідування) та дасть змогу зосередити увагу правоохоронних органів на розкритті більш небезпечних злочинів.

Отже, запровадження кримінального проступку – це перспективний напрям вдосконалення кримінального законодавства, а тому не дивно, що українські правники все частіше повертаються до думки про необхідність виділення кримінального проступку як окремого виду кримінального правопорушення. І це очевидно, адже така перспектива розвитку кримінального закону відповідає тенденціям розвитку кримінального права провідних європейських держав. Проте, в аспекті досліджуваної теми, зловбоденною є проблема диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки через виділення інституту кримінального проступку. Як уже зазначалося у попередньому розділі, категоризація злочинів є засобом диференціації кримінальної відповідальності, а тому перспектива запровадження кримінального проступку відіграє важливу роль у напрямку поглиблення диференціації кримінальної відповідальності, зокрема й за злочинні посягання у сфері економіки.

Виокремлення кримінального проступку знаходиться у площині міжгалузевої диференціації відповідальності, так як до цієї категорії правопорушень пропонується відносити не лише окремі злочини, а й деякі адміністративні правопорушення. У зв'язку із цим потребує вирішення проблема визначення критерію, за яким те чи інше правопорушення має бути віднесене до категорії кримінальних проступків.

Загалом, відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції основними критеріями поділу кримінальних правопорушень на злочини і проступки мають бути лише такі ознаки, як ступінь небезпеки кримінально-караного діяння для особи, суспільства чи держави й вид кримінально-правових наслідків[100]. В.Г. Лукашевич розділяє позицію законодавця та зазначає, що злочини мають високий ступінь небезпеки та як наслідок – покарання у виді позбавлення волі і обов'язково – судимість, а кримінальні проступки – низький ступінь суспільної небезпеки та покарання, не пов'язані з позбавленням волі та настанням судимості[134, с.183]. Натомість Я.М. Кураш вважає, що наведені

вище критерії не відбивають повною мірою сутності кримінальної відповідальності, нерозривно пов'язаної й закладеної в поняття «кримінальне правопорушення». Виходячи з критеріїв характеру й ступеню суспільної небезпеки діяння і тяжкості суспільно небезпечних наслідків закон установлює покарання. Саме ці критерії й повинні бути вирішальними в поділі кримінальних правопорушень на злочини і кримінальні проступки[126, с.162]. А П.Л.Фріс вважає, що співвідношення «адміністративного проступку», «кримінального проступку» і «злочину» проходить по лінії оцінки ступеня небезпечності наслідків цих деліктів. Для злочинів, це, безсумнівно, суспільна небезпечність, для адмінправопорушень – шкода, а кримінальні проступки повинні охоплювати діяння, наслідки яких мають визначатись як суспільно збиткові, такі, що займають проміжне місце між суспільно небезпечними та шкідливими наслідками. Окрім цього, науковець переконаний, що відмінність між злочином та кримінальним проступком полягає ще й формі вини: злочини – завжди умисні, а проступки – як умисні так і необережні[242, с.77]. Л.П. Скалозуб та І.В. Василичук пропонують свій варіант щодо критеріїв, за якими слід проводити розмежування адміністративних правопорушень, кримінальних проступків та злочинів: - ступінь небезпеки та правові наслідки кримінально караного діяння для особи, суспільства і держави; - практика застосування кримінального та адміністративного законодавства; - міжнародний досвід захисту людини, суспільства і держави від злочинів та проступків[202, с.50]. І.Б. Коліушко та І.П. Голосніченко зазначають, що за ступенем шкідливості слід виділити правопорушення з високим, значним та невисоким рівнем суспільної шкоди. Правопорушення з високим рівнем суспільної шкоди, за наявності деяких інших ознак, вважаються злочинами. Значним рівнем суспільної шкоди доцільно характеризувати кримінальний проступок, а адміністративні проступки можна розглядати як правопорушення з невисоким рівнем суспільної шкоди[45, с.572].

Зважаючи на все вище викладене, робимо висновки, що жоден із запропонованих науковцями критеріїв не дає змоги чітко розмежувати, які ж саме злочини необхідно перевести до категорії кримінальних проступків та які саме

адміністративні правопорушення. Адже у кожному із запропонованих варіантів існують оціночні критерії (ступінь суспільної небезпеки діяння, тяжкість наслідків, високий, значний та невисокий рівень суспільної шкоди тощо), а це призводить до того, що законодавцю необхідно «зсипати» усі злочини та адміністративні правопорушення «докупи» та розпочати заново оцінювати ступінь суспільної шкідливості (чи ступінь суспільної небезпеки) кожного із них. Тоді виникає питання: а як саме законодавець відображає ступінь суспільної небезпеки кожного посягання? Проаналізувавши положення ст.12 КК знаходимо відповідь, що оцінюючи ступінь суспільної небезпеки законодавець визначає найбільш оптимальні, на його думку, види та розміри покарання. Тож і виникає питання: чи доцільно заново проводити усю цю роботу, якщо «левова» її частка уже зроблена у КК України та КУпАП і нам залишається всього лише визначити критерій, за яким злочини слід перевести до кримінальних проступків та відповідно – адміністративні правопорушення?

Зауважимо, що науковці висловлюють різні думки щодо критерію, за яким слід переводити злочини до категорії кримінальних проступків. Зокрема, В.Т. Маляренко переконаний, що до кримінальних проступків слід віднести злочини невеликої тяжкості, тобто ті, за які передбачене позбавлення волі на строк не більше двох років або інше більш м'яке покарання[135]. Таке ж думки притримуються і В.Г. Лукашевич, і П.Л. Фріс[242, с.77; 134, с.183]. А В.О.Навроцький зазначає, що перелік кримінальних проступків слід сформулювати за рахунок діянь, які віднесені до категорії злочинів невеликої тяжкості, але за які не передбачене позбавлення волі та ряду інших злочинів[156]. О.О. Кашкаров притримується думки, що до кримінальних проступків слід віднести депеналізовані злочини невеликої тяжкості та більшість злочинів середньої тяжкості[88, с.239]. Тобто, як бачимо, науковці визначають критерієм віднесення злочинів до категорії кримінальних проступків від злочину та верхню межу покарання у виді позбавлення волі. Попри це, дослідники мають доволі відмінні погляди на те, які ж саме злочини можна перевести до категорії кримінальних

проступків. Задля вирішення цього питання доречно звернутися до досвіду європейських держав.

У праві зарубіжних держав існують переважно дво- або тричленні класифікації злочинних посягань залежно або від тяжкості правопорушення, або, що найчастіше, від виду та розміру передбаченого в кримінальному законі покарання[142, с.242]. Так, у Франції критерієм поділу злочинів і проступків є вид покарань – за злочини – кримінальні, за проступки – виправні (хоча й серед них є тюремне ув'язнення (може бути призначене на строк від шести місяців і до десяти років (ст.131-3 КК Франції)[225]. Відповідно до ч.3 ст.13 КК Іспанії проступками визнаються правопорушення, за які законом передбачено невеликі покарання: а) позбавлення права на керування транспортними засобами на строк від трьох місяців до року; б) позбавлення права на зберігання і носіння зброї на строк від трьох місяців до року; в) штраф у розмірі від п'ятиденного заробітку до двомісячних заробітних плат; г) арешт на строк від одного до шести вихідних днів[223]. Відповідно до § 12 КК Федеративної республіки Німеччини проступками є протиправні діяння, за які передбачене як мінімальне покарання позбавлення волі терміном на один рік або менше або грошовий штраф[224]. Кримінальний кодекс Австрії у § 17 визнає злочинами умисні діяння, які караються довічним ув'язненням або позбавленням волі на певний строк; усі інші злочинні діяння (тобто необережні і такі, які караються більш м'яким покаранням) є проступками[227]. В ст.7 Кримінального кодексу Латвійської республіки передбачено поділ злочинних діянь на злочини та проступки, причому кримінальним проступком вважають діяння, за яке передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років або інше, більш м'яке покарання[228]. Відповідно до ст.10 Кримінального кодексу Литви злочинні діяння поділяються на злочини і проступки. При цьому кримінальним проступком вважають небезпечне і чинним Кодексом заборонене діяння, за вчинення якого передбачено покарання, не пов'язане з позбавленням свободи, за винятком арешту[226].

Отже, відповідно до європейської практики, за вчинення проступку передбачається як покарання у виді позбавлення волі на невеликий строк, так і інші більш м'які покарання. Як видається, застосування альтернативних позбавленню волі покарань за кримінальні проступки не викликають заперечень, а от щодо позбавлення волі виникає питання стосовно строку такого покарання. Видається, що в цьому випадку оптимальним є лише короткострокове позбавлення волі для кримінальних проступків (тривалістю до одного року), в іншому випадку зникає превентивне значення цього виду покарання. Оскільки до ряду кримінальних проступків пропонують перевести злочини невеликої тяжкості (як такі, що не становлять значного ступеня суспільної небезпеки), то й покарання за їх вчинення мають бути виправні та носити переважно превентивний, а не каральний характер. Тобто такі покарання, щоб вважати їх достатніми за заподіяну проступком шкоду та превентивними, тобто такими, щоб у особи більше не виникало бажання вчинити його ще раз. Загалом В.Г. Павленко зазначає, що в Україні рівень повторної злочинності серед осіб, що відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі (у тому числі громадські роботи), не перевищує одного відсотка[175, с.8]. Це дає змогу зробити висновки, що застосування альтернативних позбавленню волі покарань за кримінальні проступки буде більш дієвим методом боротьби з цим видом кримінальних правопорушень. Видається, що позбавлення волі на певний строк більш доречно застосовувати до осіб, які неодноразово вчиняють злочини, задля того, щоб убезпечити суспільство від їх діяльності хоча б на деякий час.

Виходячи із таких міркувань вважаємо, що до категорії кримінальних проступків необхідно перевести злочини невеликої тяжкості (в тому числі і ті, за які на даний момент передбачено покарання у виді позбавлення волі) та окремі злочини середньої тяжкості (якщо враховуючи ступінь суспільної небезпеки злочину можливо замінити покарання у виді позбавлення волі на інші альтернативні види покарань).

Розглянемо більш детально чинний КК та спробуємо визначити, які ж саме передбачені Розділом VII КК «Злочини у сфері господарської діяльності» (за

винятком ст.201 КК) можна віднести до категорії кримінальних проступків. Аналіз цього розділу засвідчив, що в ньому передбачено 22 склади злочинів невеликої тяжкості, за жоден з яких не передбачено покарання у виді позбавлення волі, та 19 складів злочинів середньої тяжкості, з яких лише у двох передбачено як альтернативне покарання у виді позбавлення волі (ч.2 ст.206 КК – позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, ч.1 ст.211 КК – позбавлення волі на строк до чотирьох років), а у всіх інших – переважно покарання у виді штрафу, максимальна межа якого становить десять тисяч НМДГ). Однак, попри це, 13 складів злочинів середньої тяжкості передбачені у других частинах статей, які, як правило, формулюються шляхом додавання до основного складу злочину однієї або декількох кваліфікуючих ознак (за винятком ч.2 ст.209-1 КК та ч.2 ст.232-1 КК, в яких передбачено самостійні (а не кваліфіковані) склади злочинів). Отже, до кримінальних проступків у сфері економіки слід переводити усі злочини невеликої тяжкості, передбачені Розділом VII КК України та ті злочини середньої тяжкості, які не передбачені у других частинах статей (за винятком ч.2 ст.209-1 КК та ч.2 ст.232-1 КК).

Однак, зауважимо, що злочини невеликої тяжкості передбачені у ч.2 ст.212, ч.2 ст.212-1, ч.2 ст.213, ч.2 ст.232-2 КК сформульовані за допомогою таких кваліфікуючих ознак як: «за попередньою змовою групою осіб», «у великих розмірах» (3000 і більше разів перевищують НМДГ) (ч.2 ст.212, ч.2 ст.212-1 КК), «вчинені особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею» (ч.2 ст.213 КК) та «повторно» (ч.2 ст.232-2 КК). Кожна із цих ознак значно підвищує ступінь суспільної небезпеки посягання, та й вказує на небажання особи не вчиняти нових правопорушень. Окрім цього, запровадження кримінального проступку передбачає відсутність наслідку у виді судимості, а такі ознаки як повторно та раніше судимою особою вказують на те, що особа вчиняє певне правопорушення не вперше. Така ж ознака як «у великих розмірах» (у даному випадку у розмірі від 3000 НМДГ) в окремих статтях навіть у меншому кількісному еквіваленті виступає особливо кваліфікуючою ознакою (наприклад, ч.3 ст.199, ч.3 ст.206 КК) та вказує на тяжкий чи особливо тяжкий вид злочину. А

з аналізу статей Розділу VII КК випливає, що ознака «групою осіб за попередньою змовою» є рівноцінною ознаці «повторно», так як досить часто вони використовуються як альтернативні (наприклад ч.2 ст.200, ч.2 ст.203-1, ч.2 ст.206 КК тощо). У зв'язку із цим вважаємо, що для кримінальних проступків неприпустимою є наявність як цих, так і інших кваліфікуючих ознак.

Саме тому вважаємо, що, загалом, до кримінальних проступків можна віднести 26 складів злочинів, передбачених Розділом VII КК України, з яких 18 – злочини невеликої тяжкості та 8 – злочини середньої тяжкості. Зокрема, ці склади передбачені ч.1 ст.200, ч.1 ст.203-1, ч.1 ст.204, ч.1 ст.205, ч.1 ст.206, ч.1, 2 ст.209-1, ч.1 ст.210, ч.1 ст.212, ч.1 ст.212-1, ч.1 ст.213, ч.1 ст.216, ст.219, ч.1 ст.222, ч.1 ст.222-1 КК, ст.223-1, ст.223-2, ч.1 ст.224, ст.227, ч.1 ст.229, ст.231, ст.232, ч.1, 2 ст.232-1, ч.1 ст.232-2 КК, ч.1 ст.233 КК України.

Також зауважимо, що до кримінальних проступків науковці пропонують віднести і окремі адміністративні правопорушення, які мають судову юрисдикцію та не стосуються сфери правового регулювання державного управління[135; 142, с.6; 88, с.183; 216, с.176]. Слушною також є пропозиція В.О. Навроцького, що до кримінальних проступків слід віднести ті діяння, за які зараз передбачена водночас і кримінальна і адміністративна відповідальність[156, с.14]. Загалом, в Главі 12 КУпАП міститься 42 делікти, що віднесені до юрисдикції суду, із яких 34 – можна вважати правопорушеннями у сфері економіки. Справді, співставляючи норми цих двох галузей права, помічаємо, що норми про адміністративні правопорушення досить часто дублюють норми про злочини. Наприклад, у КУпАП містяться статті, зміст яких ідентичний до змісту статей КК України, а відмінність полягає лише у розмірі завданої шкоди (ст.164¹³ КУпАП «Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва» – ст.203¹ КК України; ст.164¹² КУпАП «Порушення законодавства про бюджетну систему України» – ст.210 КК України, ст.163-8 КУпАП «Маніпулювання на фондовому ринку» і ст.222-1 КК тощо). Критерієм розмежування у таких випадках є розмір заподіяної шкоди. Так, між злочинами з однієї сторони та

адміністративними правопорушеннями з іншої, встановлюється великий розрив у розмірі заподіяної шкоди (наприклад 500 і більше НМДГ), що неприпустимо, так як важко сказати, що шкода в розмірі 490 НМДГ є суспільно шкідливою, а шкода в розмірі 500 НМДГ є вже суспільно небезпечною (цей приклад стосується ст.222-1 КК «Маніпулювання на фондовому ринку» і ст.163-8 КУпАП «Маніпулювання на фондовому ринку»). А в окремих випадках узагалі незрозуміло, за яким критерієм має проходити розмежування (наприклад, ст.213 КК «Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом» і ст.164-10 КУпАП «Порушення законодавства, що регулює здійснення операцій з металобрухтом»), адже про розмір шкоди нічого не йдеться, а кримінально-караними є дії, які можна одночасно вважати такими, що підлягають і адміністративній і кримінальній відповідальності.

Окрім цього, важко не помітити, що в КУпАП наявні стягнення кримінально-правового характеру, такі як: адміністративний арешт, виправні та громадські роботи, конфіскація майна тощо (наприклад, конфіскація (ст.164-10 КУпАП «Порушення законодавства, що регулює здійснення операцій з металобрухтом»: – «... з конфіскацією металобрухту, а також грошей, отриманих від його реалізації»). Такі покарання є кримінально-правовими за своїм змістом, оскільки вони передбачені чинним кримінальним законом, а тому застосування їх за адміністративні правопорушення є неприпустимим. Так, О.О. Кашкаров говорить про те, що прийняття закону про кримінальні проступки дасть змогу усунути протиріччя щодо існування одночасно у двох різних галузях права, одного й того ж за сутністю та правовою природою покарання[88, с.239].

Також не можемо не згадати зміни до КК України, внесені згідно із Законами № 270-VI (270-17) від 15.04.2008 р., № 4025-VI (4025-17) від 15.11.2011 р., які сприяли гуманізації кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності, адже багато статей були виключені із КК України та просто перенесені у КУпАП. Після таких змін у в Главі 12 КУпАП «Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницькій діяльності» з'явилися

правопорушення, які за змістом є дуже близькими до окремих складів злочинів у сфері господарської діяльності. Переконані, що саме такі «механічно перенесені злочини» можуть поповнити ряд кримінальних проступків у сфері економіки (а їх 11 «колишніх» злочинів). Щодо цього питання І.П. Голосніченко пише, що ці проступки не є адміністративними, оскільки відносини, що охороняються ними, не мають ніякого відношення до державного управління або місцевого самоврядування. Але це і не злочини, так як вони не становлять великої суспільної небезпеки, а тому виникає запитання, з яким видом правопорушень ми маємо справу у цьому випадку. Саме тому вчений пропонує перевести такі правопорушення до категорії кримінальних проступків[45, с.70]. Отже, в чинному законодавстві є значна кількість злочинів і достатня кількість адміністративних правопорушень із судовою юрисдикцією, які можуть стати основним підґрунтям для виокремлення ряду кримінальних проступків у сфері економіки.

Оскільки підрозділ присвячений проблемам виокремлення кримінального проступку як перспективного напрямку диференціації кримінальної відповідальності, то необхідно більш детально зупинитися саме на проблемах диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, а не лише визначити коло посягань, що слід перевести до категорії кримінального проступку.

Як уже зазначалося, під диференціацією кримінальної відповідальності слід розуміти процес діяльності законодавця, в результаті якого в кримінальному законі встановлюється різний обсяг кримінальної відповідальності залежно від обставин, що впливають на зміну ступеня суспільної небезпеки посягання. Оскільки вважаємо, що запровадження кримінального проступку дозволить поглибити диференціацію кримінальної відповідальності, то необхідно знайти відповіді на такі запитання: 1) запроваджуючи кримінальний проступок необхідно створювати окремий Кодекс про кримінальні проступки, чи можна вирішити цю проблему шляхом внесення змін та доповнень у КК України, КПК України, КУпАП? 2) яка правова природа злочину та кримінального проступку? 3) як відрізнятиметься кримінальна відповідальність за злочини та кримінальні

проступки? 4) чи можуть мати місце кваліфіковані чи особливо кваліфіковані склади кримінальних проступків? 5) чи слід зберігати преюдицію та яке кримінально-правове значення матиме вчинення особою кримінального проступку при притягненні її до кримінальної відповідальності за вчинений злочин?

Розглянемо перше питання. Зауважимо, що існує принаймні два підходи щодо можливого запровадження кримінального проступку: 1) створення окремого Кодексу про кримінальні проступки; 2) доповнення вже існуючого Кримінального кодексу положеннями про кримінальні проступки із відповідним вилученням таких посягань із КУпАП. При цьому зазначимо, що доповнення чинного КК новими положеннями про кримінальні проступки можливе у двох варіантах. Перший із них полягає у тому, щоб склади кримінальних проступків виділялися в окремих частинах статей Особливої частини КК України. Зокрема, саме в такий спосіб відповідальність за кримінальні проступки регламентується в КК ФРН, КК Австрії, КК Італії, КК Франції, КК Іспанії тощо. І саме такий спосіб запровадження кримінального проступку підтримує більшість працівників практичних підрозділів ОВС України (36.4 % опитаних респондентів). Другий варіант полягає у виділенні окремої частини чи книги Особливої частини КК України, присвяченої кримінальним проступкам. Такий варіант поділу злочинних посягань існує у КК Голландії (це впливає із назв Книги 2 «Злочини» і Книги 3 «Проступки» і його підтримують 31.3 % опитаних респондентів).

Так, за створення окремого Кодексу про кримінальні проступки виступають В.Т. Малярєнко[135], В.О. Навроцький[159], П.Л. Фріс[239, с.4]. Натомість В.К. Грищук[49, с.315], П.В. Коробов[103, с.91], автори законопроектів щодо запровадження кримінальних проступків – В.М. Стретович, С.П. Головатий, Д.М. Притика, Е.В. Шишкіна, В.Д. Швець[191, 259] вбачають перспективним лише внесення змін до чинного КК. Зауважимо, що в кожного із науковців є свої аргументи на користь обраної ними позиції.

Зауважимо, що науковці аргументують необхідність створення окремого Кодексу про кримінальні проступки так: 1) саме це передбачено чинним

нормативно-правовим актом – Концепцією реформування кримінальної юстиції України; 2) так легше реалізувати нові для українського права ідеї (про кримінальну відповідальність юридичних осіб, визначення понять, що використовуються в такому кодексі, закріплення правил кваліфікації, встановлення розміру штрафу за принципом обліку ставок денного заробітку і т.д.); 3) буде створено цілісний акт зі своєю Загальною частиною, побудованої не по типу винятків з норм, що стосуються злочинів, а шляхом закріплення правил, що повністю поширюються на проступки; 4) найбільш чітко і ясно буде реалізована ідея диференціації кримінальної відповідальності за злочини та проступки; 5) буде «розчищено» КК від порівняно малозначних посягань, скоротиться його обсяг; 6) простіше здійснити імплементацію міжнародних угод, що передбачають встановлення в національному законодавстві кримінальної відповідальності, а також адміністративних правопорушень у категорію кримінально-караних діянь; 7) простіше обґрунтувати і пояснити специфіку правових наслідків кримінальних проступків, порівняно зі злочинами (відсутність судимості, незастосування позбавлення волі, некараність готування до проступку, а, можливо, і замаху); 8) забезпечення стабільності кола діянь, визнаних проступками; 9) легше доповнювати новими складами кримінальних проступків; 10) з'явиться зовсім свіжий «шматок хліба» для науки[159, с.3-4; 135; 239, с.4]. Однак такий варіант не сприймають працівники ОВС України, адже лише 17 % опитаних вважали прийнятним такий варіант запровадження кримінального проступку.

Натомість на користь доповнення чинного КК України положеннями про відповідальність за кримінальні проступки, висловлювалися такі міркування: 1) таким чином реформування законодавства про кримінальну відповідальність, не передбачатиме виділення ще однієї, самостійної, галузі права, як у випадку кодифікації. Останнє є непотрібним, оскільки об'єкт, предмет, задачі, методи, які можна було б виділити при створенні окремої галузі права (кримінального проступку) будуть співпадати з об'єктом, предметом, задачами, методами кримінального права; 2) процедура внесення змін і доповнень до вищезгаданих

нормативних актів є більш реальною для нашої держави ніж створення ще одного недосконалого проекту закону, який лише збиратиме навколо себе критиків; 3) створення нової підсистеми юридичної відповідальності, шляхом прийняття законодавцем та введенням в дію закону про кримінальні проступки не сприятиме систематизації співвідношення адміністративно-деліктної та кримінальної відповідальності[259, с.2]; 4) з існуванням окремого закону про кримінальні проступки виникнуть складні правові питання. Так, загальні положення можливого Кодексу на 90 % повторюватимуть положення Загальної частини Кримінального кодексу (про суб'єктів діянь, вину, співучасть, повторність і сукупність, обставини, які виключають караність діянь, звільнення від покарання тощо), що не відповідатиме принципу мінімізації нормативного матеріалу; 5) зі створенням окремого Кодексу про кримінальні проступки ускладниться правозастосовна практика, особливо щодо відмежування різних видів караних діянь; 6) у переважній більшості європейських країн різновиди кримінально-караних діянь розміщуються в єдиному кодифікованому акті – Кримінальному кодексі[213, с.5-6]; 7) цим буде підкреслено, що відповідальність за кримінальні проступки – це теж складова кримінальної відповідальності; 8) так легше досягти єдності термінології; 9) можна буде чітко забезпечити диференціацію відповідальності між «простим» видом правопорушення (проступок) і кваліфікованим (злочин); 10) буде існувати взаємне визнання правових наслідків злочинів та проступків (повторність в системі: злочин-проступок, врахування злочину і проступку як елементів продовжуваного посягання)[213, с.4].

Ми також підтримуємо перспективу доповнення чинного КК положеннями про кримінальні проступки, так як вважаємо, що аргументи на користь цього є більш переконливими. Також зауважимо, що за результатами проведеного анкетування працівників ОВС, 68% респондентів висловились за впровадження кримінального проступку шляхом внесення змін і доповнень у КК України та КУпАП. Зважаючи на це, вважаємо, що доцільно доповнити чинний КК України загальними положеннями про кримінальні проступки у Загальній частині, а в Особливій частині склади кримінальних проступків передбачити у перших

частинах статей або ж у окремих статтях відповідного розділу Особливої частини КК України. Цей варіант вирішення проблеми запровадження кримінального проступку є більш прийнятним, адже: 1) за злочин і за кримінальний проступок однаково настає кримінальна відповідальність; 2) таке вирішення цієї проблеми не потребує значної затрати зусиль і часу; 3) таким способом можна уникнути суперечностей положень про кримінальну відповідальність за злочини і проступки; 4) для працівників правозастосовних органів легше буде віднайти склад проступку або склад злочину, адже пошук відбуватиметься в межах єдиного кодифікованого акта; 5) з метою забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності доречно буде передбачити інститут звільнення від кримінальної відповідальності лише за вчинення кримінальних проступків; 6) буде існувати взаємне визнання правових наслідків злочинів та проступків (наприклад при повторності, рецидиві тощо).

Отже, з'ясувалося, що кримінальні проступки слід розмістити у КК, але при цьому залишається недослідженим питання щодо правової природи кримінального проступку. Загальновідомо, що за своєю правовою природою злочин належить до суспільно-небезпечних посягань і характеризується наявністю декількох обов'язкових ознак, однією із яких є заподіяння або створення загрози заподіяння істотної шкоди. При цьому досить спірним є питання щодо визначення правової природи кримінального проступку, адже зважаючи на те, що до категорії цих правопорушень пропонують відносити і окремі злочини, і адміністративні правопорушення, то виникає можливість двоякого трактування їх правової природи: або ж їх слід визнавати суспільно-небезпечними, як і злочини, або ж визнавати суспільно-шкідливими, як адміністративні правопорушення.

Зауважимо, що науковці по різному вирішують це питання. Так, П.В. Коробов вважає, що суспільна небезпека властива як злочинам, так і проступкам. Але рівень її у різних видів правопорушень неоднаковий. Базу для формування категорії кримінальних проступків мають становити діяння, що не становлять великої суспільної небезпеки. На підставі цього науковець робить

висновок, що кримінальні проступки мають невелику суспільну небезпеку, всі інші проступки – малу, а злочини – велику суспільну небезпеку[103, с.92]. М.М. Дмитрук також вважає, що кримінальні проступки є суспільно небезпечними. Однак науковець зосередив увагу на з'ясуванні правової природи кримінального проступку через виділення об'єктивно-суб'єктивних ознак кримінального проступку. Так, науковець вважає, що матеріальні (об'єктивно-суб'єктивні) ознаки кримінального проступку зумовлені поглинанням багатьох складів (дисциплінарних, адміністративних, цивільно-правових) правопорушень складами злочинів. Формальною ознакою кримінального проступку вважає передбачення в санкціях кримінально-правових норм поряд із покаранням заходів громадського впливу та частковість у застосуванні санкцій норм кримінального закону[61, с.7; 62].

Натомість П.Л. Фріс переконаний, що злочини є діяннями, що визначаються з погляду матеріальної ознаки, як суспільно-небезпечні. В цих діяннях суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини, найбільше «антигромадського» ставлення суб'єкту до діяння і його наслідків. Діяння, які будуть охоплюватися законодавством про кримінальні провини, не належатимуть до категорії суспільно-небезпечних, і їхня суб'єктивна сторона не буде характеризуватися виною, а саме провинною, яка стоїть на порядок нижче, ніж вина[239, с.6]. Дещо схожої думки притримуються І.Б. Коліушко та І.П. Голосніченко, адже зазначають, що за ступенем шкідливості слід виділити правопорушення з високим, значним та невисоким рівнем суспільної шкоди. Правопорушення з високим рівнем суспільної шкоди (тобто суспільно небезпечні), незалежно від того, які правовідносини вони порушують, в українському праві, за наявності деяких інших ознак, вважаються злочинами. Значним рівнем суспільної шкоди доцільно характеризувати кримінальний проступок, а адміністративні проступки можна розглядати як правопорушення з невисоким рівнем суспільної шкоди[36, с.572].

Ми вважаємо, що кримінальні проступки все ж є суспільно-небезпечними і аргументів цьому декілька: по перше, і злочини і кримінальні проступки

утворюють сукупність кримінально-протиправних посягань. А виходячи із цього, неможливо, щоб вони мали різну правову природу; по друге, неправильно вважати, що злочини є суспільно шкідливими, так як це суперечить положенням ч.1 ст.11 КК, в якій чітко визначено, що злочини є суспільно небезпечними; по третє, за вчинення кримінального проступку, так як і за вчинення злочину наставатиме кримінальна відповідальність. Такий висновок робимо на підставі ст.373 КПК України (від 19.05.2012 р.) «Види вироків», в якій зазначено, що якщо обвинувачений визнається винним у вчиненні кримінального правопорушення, то постановляється обвинувальний вирок суду[117]. А як відомо, основним елементом кримінальної відповідальності є осуд особи в обвинувальному вирокі суду, і лише додатковими – покарання та судимість. Отже, логічно зробити висновок, що кримінальні проступки, як і злочини є суспільно небезпечними. Однак, злочини і кримінальні проступки не можуть бути однаково суспільно небезпечними, адже в такому разі немає підстав щодо їх виділення як окремого виду правопорушень. Межа між цими видами кримінально-протиправних посягань полягатиме у ступені суспільної небезпеки, яка характеризується сукупністю об'єктивних і суб'єктивних ознак. Мається на увазі, що кримінальні проступки ще не досягатимуть ступеня суспільної небезпеки злочинів, тобто не заподіюватимуть і не зможуть заподіяти істотної шкоди, на відміну від злочинів, які уже є суспільно небезпечними. Окрім цього, оскільки переважна більшість злочинів у сфері економіки є злочинами з матеріальним складом, то відмінність між злочинами та кримінальними проступками полягатиме у розмірі заподіяної шкоди або створенні реальної загрози її заподіяння. Також вважаємо, що і злочини, і кримінальні проступки вчиняються з виною, а не з провинною, однак при цьому злочини можуть бути лише умисними, а проступки – як умисними, так і необережними.

Отже, якщо ступінь суспільної небезпеки злочинів та кримінальних проступків різний, то і кримінальна відповідальність за їх вчинення має відрізнятись. Як уже зазначалося, єдиним обов'язковим елементом кримінальної відповідальності є осуд особи в обвинувальному вирокі суду, всі ж інші елементи

– покарання та судимість слід вважати додатковими факультативними, так як загально визнано, що існує чотири форми реалізації кримінальної відповідальності. У зв'язку із цим робимо висновки, що кримінальна відповідальність за злочини та кримінальні проступки може відрізнятися за такими елементами як види та розміри покарання і наявністю судимості. Відмінність між покараннями за злочини та кримінальні проступки полягає у визначенні конкретних видів та розмірів покарань, що можуть застосовуватися за злочини та відповідно покарань, що можуть застосовуватися за кримінальні проступки. Наприклад, В.Г. Лукашевич вважає, що одним із видів покарання за вчинення злочину має бути позбавлення волі, у тому числі довічне, та, як наслідок, судимість. Натомість вчинення проступків не матиме таких правових наслідків, як позбавлення волі та судимість[134, с.183]. При цьому залишається незрозуміло: а як же бути із іншими видами покарання як от виправні роботи, громадські роботи, арешт, штраф тощо. Вони можуть передбачатися як за злочини так і за кримінальні проступки? Більш чітку відповідь на це питання дають автори законопроекту щодо запровадження інституту кримінальних проступків (В.М. Стретович, С.П. Головатий, Д.М. Притика, Е.В. Шишкіна), оскільки в п.3 пояснювальної записки до законопроекту зазначають, що покараннями за вчинення кримінальних проступків будуть: штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи[213]. А М.М. Дмитрук вважає, що за вчинення кримінальних проступків слід застосовувати такі покарання, як: штраф, громадські роботи, спеціальну конфіскацію, арешт, позбавлення спеціальних прав, обмеження волі, позбавлення волі строком до 2 років[61, с.8].

Сперечатися про те, які ж саме покарання мають передбачатися за вчинення кримінальних проступків можна довго. Але з метою уникнення цього, необхідно розглянути кримінально-правову природу запропонованих для кримінальних проступків покарань. Видається логічним передбачити за кримінальні проступки та злочини різні покарання, оскільки до категорії злочинів будуть віднесені окремі злочини середньої тяжкості (кваліфіковані склади), тяжкі та особливо

тяжкі злочини. У зв'язку із цим вважаємо, що за злочини доречно передбачити як основні покарання, ті, що пов'язані із свободою особи – обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі та як додаткові – штраф, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, загальна конфіскація майна. Відповідно за кримінальні проступки як основні покарання можуть бути призначені штраф, громадські роботи, виправні роботи та арешт (як найбільш суворе покарання) та як додаткові – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Хоча більш детально розгляд цього питання буде проведено у наступному підрозділі.

Також зауважимо, що окрім покарання, інститут кримінальної відповідальності містить ще й такий додатковий елемент як судимість. Усі науковці беззаперечно погоджуються із тим, що за вчинення кримінальних проступків не наставатиме судимість. Ми також підтримуємо цю позицію, але вважаємо, що у такому разі потребує перегляду Розділ XIII КК України «Судимість», так як необхідно чітко встановити взаємозв'язок між видом злочину, видом та розміром покарання за нього і, відповідно, строком погашення чи зняття судимості. Адже, як слушно зазначає В.В. Голіна, особа вважається такою, що має судимість, не взагалі, а конкретну судимість, яка щільно пов'язана з вчиненим особою злочином і призначеним судом покаранням[44, с.18]. Отже, саме за допомогою таких інститутів як покарання та судимість можна розмежувати кримінальну відповідальність за злочини та кримінальні проступки. Що ж стосується основного елементу кримінальної відповідальності – осуду – то можливо лише виразити його ступінь шляхом індивідуалізованого вироком строку та розміру покарання.

Отже, з'ясували, що перш за все диференціація кримінальної відповідальності при поділі кримінальних правопорушень на злочини та проступки полягатиме у визначенні у КК різних видів та розмірів покарання за злочини та кримінальні проступки, і відповідно відсутності судимості за

кримінальні проступки. Попри це залишається нез'ясованою проблема диференціації кримінальної відповідальності шляхом можливості конструювання кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів кримінальних проступків, а також наявності так званої проступкової преюдиції.

Зауважимо, що як уже зазначалося, кваліфіковані (особливо кваліфіковані) складі злочинів конструюються шляхом додавання до основного складу злочину однієї або декількох ознак, які значно підвищують ступінь суспільної небезпеки злочину. Аналогічно, здавалося б, можна конструювати і кваліфіковані складі кримінальних проступків, проте є декілька «але». По-перше, у такому випадку слід погодитися із тим, що і для злочинів, і для кримінальних проступків арсенал кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак буде однаковим. По-друге, відсутність судимості за вчинення кваліфікованих (чи особливо кваліфікованих) складів кримінальних проступків призведе до наявності у таких правопорушників відчуття безкарності. По-третє, в літературі зазначається, що кваліфікуючі ознаки – ознаки складу злочину, які позначають істотну (суттєву) зміну рівня (ступеня) суспільної небезпеки злочину[140, с.305; 91, с.113; 52, с.49]. У такому разі стає неможливо відмежувати злочин від кваліфікованого кримінального проступку, так як ступінь суспільної небезпеки проступку наблизатиметься до ступеня суспільної небезпеки злочину. По-четверте, у такому разі необхідно проводити класифікацію кримінальних проступків залежно від зміни ступеня їх суспільної небезпеки, адже як зазначає Е. Кісілюк, з урахуванням певних кваліфікуючих ознак конструюється більш небезпечний різновид посягання[91, с.113]. А це не передбачається, ані Концепцією реформування кримінальної юстиції, ані законопроектами щодо впровадження кримінального проступку. І нарешті, за такої умови неможливо витримати вимоги, щоб одна і та ж кваліфікуюча ознака мала однакову кратність впливу на обсяг кримінальної відповідальності (певний власний коефіцієнт – про це більш детально йтиметься у наступному підрозділі). Такий висновок робимо на підставі того, що покарання за злочини та кримінальні проступки відрізняються, а обсяг кримінальної відповідальності – це не лише розмір (чи строк) покарання, а й його вид.

Отже, маємо усі підстави стверджувати, що в Кримінальному кодексі повинні передбачатися лише основні склади кримінальних проступків. Проте це не означає, що вчинення такого проступку неможливе наприклад, «у значному чи великому розмірі», «за попередньою змовою групою осіб» чи «повторно». Інша справа, що такі кваліфіковані склади кримінальних проступків будуть вважатися найменш небезпечним видом злочину. У зв'язку із цим підлягає вирішенню питання про встановлення преюдиції та визначенні кримінально-правового значення вчинення особою кримінального проступку при притягненні її до кримінальної відповідальності за вчинений злочин. В.О. Навроцький зазначає, що під злочинами з адміністративною преюдицією звичайно розуміють такі посягання, кримінальна відповідальність за які настає за умови попереднього притягнення цієї ж особи до юридичної відповідальності іншого виду. Таким чином, злочин має місце тоді, коли він утворений повторенням кількох адміністративних чи інших проступків[157, с.240]. В.К. Матвійчук вважає, що інститут адміністративної преюдиції у чинному КК України відсутній. Однак, інколи об'єктивно виправданим є застосування до правопорушників менш суворих заходів державного примусу попереджувального характеру, ніж покарання. Адміністративна преюдиція має право на існування і в чинному КК України, оскільки вона мала б попереджувальний ефект[143, с.366]. О.О. Кашкаров зазначає, що щодо кримінальних проступків преюдиція може мати назву кримінальна преюдиція або проступкова преюдиція, її застосування повинно бути передбачено у Загальній частині КК України. Науковець переконаний, що існування інституту преюдиції є необхідним для якісного застосування законодавства про кримінальну відповідальність та забезпечення правопорядку. Однак, застерігає, що не всі кримінальні проступки, вчинені протягом певного часу повторно, будуть визнаватися злочином, на тій підставі, що не всі проступки будуть мати однакову суспільну небезпечність[88, с.240]. М.М. Дмитрук також вважає, що у разі повторного вчинення кримінального проступку таке діяння може визнаватися злочином згідно з другою частиною

статті КК або містити склад основного злочину, який визнається таким при вчиненні вперше із відповідним покаранням[61, с.8].

Отже, щодо преюдиції можемо зробити такі висновки: 1) повторне вчинення кримінального проступку не завжди визнаватиметься злочином. У зв'язку із цим потребує вирішення питання: чи для всіх кримінальних проступків слід передбачати проступкову преюдицію. Видається, що вирішення питання, чи у всіх випадках преюдиція матиме наслідком притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочин, має вирішуватися щодо кожного конкретного складу кримінального проступку. Адже кожен кримінальний проступок характеризується своїм ступенем суспільної небезпеки (сукупністю суб'єктивних та об'єктивних ознак), а тому ознака повторюваності повинна бути характерною для даного кримінального проступку (лише для умисних) та обумовлювати необхідність застосування до винного більш суворого виду покарання; 2) у даному випадку ознака «повторності» повинна значно змінювати ступінь суспільної небезпеки порівняно з основним складом кримінального проступку, щоб його повторне вчинення вважалось злочином (повинна виникати реальна загроза заподіяння істотної шкоди або реальне її настання); 3) у цьому разі буде явно вираженою диференціація кримінальної відповідальності залежно від наявності в діях особи повторності як ознаки складу злочину; 4) наявність преюдиції справді носитиме превентивний характер, адже за вчинення кримінального проступку не наставатиме судимість, на відміну від злочину; 5) проступкова преюдиція можлива тільки в тому випадку, коли за кримінальний проступок особа вже притягувалась до кримінальної відповідальності; 6) преюдиція має кримінально-правове значення лише протягом певного строку після вчиненого кримінального проступку (одного року).

Підсумовуючи даний підрозділ зауважимо, що недосконалість чинного КК України та КУпАП у сфері встановлення відповідальності за посягання у сфері економіки призводить до неефективності боротьби з економічною злочинністю, до неприпустимого застосування заходів кримінального впливу за вчинення адміністративних правопорушень тощо. Запровадження інституту кримінального

проступку сприятиме звуженню сфери кримінальної репресії та декриміналізації значної кількості діянь, які сьогодні визнаються злочинами, а також вилученню з адміністративно-деліктного законодавства норм кримінально-правового характеру. Саме тому подальша диференціація кримінальної відповідальності та створення кримінального проступку є необхідним для розвитку і захисту економіки в сучасному суспільстві.

Диференціація кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки шляхом запровадження кримінального проступку дозволить законодавчо встановити відповідні ступеню суспільної небезпеки посягання обсяг кримінальної відповідальності – види та розміри (строки) покарання та встановити судимість лише за злочини. Так, за злочинні посягання у сфері економіки слід передбачити: 1) за кримінальні проступки: як основні покарання – штраф, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців та арешт (як найбільш суворе покарання) та як додаткове – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Відповідно, за злочини доречно передбачити як основні покарання – обмеження волі та позбавлення волі на певний строк та як додаткові – штраф, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, загальна конфіскація майна. Але, для тих випадків, коли злочин є фактично «кваліфікованим» складом кримінального проступку основним покаранням може бути штраф – але у розмірі, що відповідає ступеню суспільної небезпеки посягання (тобто з урахуванням кратності впливу кваліфікуючих ознак на розмір покарання). При цьому пропозиції щодо вдосконалення чинного КК у частині запровадження кримінального проступку та визначення видів і розмірів покарань буде відображено у порівняльній таблиці, що розміщена у Додатку Л та загальних висновках до дисертації.

3.2. Перспективи вдосконалення кваліфікуючих ознак як засобу диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки

Беззаперечно, кваліфікуючі ознаки є важливим, потужним, можна сказати найбільш виразним, засобом диференціації кримінальної відповідальності. Однак, аналіз тексту КК України вимушує зробити висновки про нечіткість, непослідовність, неоднозначність використання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак для диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки. Це, насамперед, стосується проблеми єдності використовуваної в кримінальному законі термінології для позначення однакових за змістом кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, проблеми врахування кваліфікуючої ознаки при визначенні ступеня суспільної небезпеки злочину та відповідного його відображення у санкції статті чи її частини, проблеми визначення системи кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак у порядку зростання їхнього впливу на ступінь суспільної небезпеки посягання, проблеми співрозмірності передбачених у санкції статті видів та розмірів покарань ступеню суспільної небезпеки посягання тощо.

У теорії кримінального права кваліфікуючими ознаками визнаються вказані в законі характерні для частини злочинів відповідного виду суттєві обставини, що відображають типову значно змінену, порівняно з основним складом злочину, ступінь суспільної небезпеки вчиненого і особи винного й такі, що впливають на законодавчу оцінку (кваліфікацію) вчиненого та обсяг відповідальності [130, с.230]. Отже, кваліфікуючі ознаки використовуються у КК України як засіб диференціації кримінальної відповідальності для конструювання більш небезпечного виду посягань і, відповідно, для визначення у законі нових (більш суворих) меж караності у порівнянні з тими, які передбачені за вчинення основного складу злочину.

Відзначимо, що за злочини у сфері економіки (Розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності» (за винятком ст.201 КК «Контрабанда»)) законодавець

передбачив *кваліфікуючі ознаки* (Додаток Д Таблиця 3.1 «Кваліфікуючі ознаки») та *особливо кваліфікуючі ознаки* (Додаток Е Таблиця 3.2 «Особливо кваліфікуючі ознаки»). Саме у кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознаках законодавець передбачає ті обставини, які суттєво впливають на зміну ступеня суспільної небезпеки злочинного посягання. Кожна із цих обставин має власний ступінь суспільної небезпеки, проте це не є перешкодою для їх групування у клас кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак. Це свідчить про те, що до певної групи ознак віднесені обставини, що мають приблизно однаковий ступінь суспільної небезпеки. З огляду на це, видається слушною думка Н.О. Гуторової про те, що в межах певної групи злочинів, що завдають шкоди єдиному родовому об'єкту, необхідно використовувати усталені групи (блоки) кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, що однаковою мірою впливають на збільшення кримінального покарання порівняно з тим, що передбачене у частині першій відповідної статті[52, с.50]. Загалом погоджуючись із такою думкою зауважимо, що для конструкції окремих складів злочинів у сфері економіки (наприклад, ч.2, 3 ст.204, ч.2, 3 ст.206 КК тощо) законодавець використовує специфічні, характерні тільки для цих складів кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки. У цьому випадку вважаємо, що якщо є достатні підстави для визнання їх такими, що значно підвищують ступінь суспільної небезпеки та є характерними для даного посягання (тобто конкретну кваліфікуючу ознаку неможливо виразити за допомогою стандартних кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак), то їх слід передбачати як кваліфікуючі ознаки кваліфікованого чи особливо кваліфікованого складу злочину. При цьому, як слушно зазначає Е. Кісілюк, кваліфікуючими можуть виступати лише ті обставини, які прямо стосуються вчиненого та особи винного і стоять у певному зв'язку із вчиненим злочином[91, с.113]. В іншому випадку (коли вказані кваліфікуючі ознаки виступають ознаками іншого самостійного складу злочину) їх використання як кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак складу злочину є неприпустимим, адже такі діяння винного доцільніше кваліфікувати за сукупністю.

Отже, як бачимо, диференціація кримінальної відповідальності за допомогою кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак справа непросте, адже законодавцю необхідно виокремити обставини, що суттєво впливають на ступінь суспільної небезпеки кожного із посягань у сфері економіки, відповідно виділити і погрупувати їх у ряд кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, визначити ступінь суспільної небезпеки кожного кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу злочину та відповідно відобразити його у санкціях частин статей Особливої частини КК України.

Зауважимо, що диференціюючи кримінальну відповідальність за злочинні посягання у сфері економіки, законодавець зобов'язаний дотримуватися певних правил конструювання кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів, так званих правил законодавчої техніки. Однак, аналіз чинного КК дозволяє вказати на цілий ряд недоліків щодо диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки за допомогою кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак.

Один із цих недоліків полягає в тому, що в одних складах злочинів певна обставина визнається кваліфікуючою, а в інших – особливо кваліфікуючою ознакою складу злочину (Додаток Ж Таблиця 3.3 «Співпадаючі кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки»). Виходячи із цього, можна вважати, що одна і та ж обставина в різних складах злочинів по різному впливає на ступінь його суспільної небезпеки. Однак із логічних міркувань не може одна і та ж обставина мати різний ступінь суспільної небезпеки, оскільки зміст її, незалежно від того, який злочин вчинила особа, однаковий (за винятком тих випадків, коли законодавець в одне поняття вкладає різний зміст, але про це йтиметься далі).

Розглянемо, наприклад, таку обставину як *«злочинне діяння вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею»*. Зауважимо, що В.В. Голіна зазначає, що судимість персоніфікована і пов'язана лише з конкретною особою, а обмеження прав і всі несприятливі для особи правові наслідки пов'язані не взагалі з судимістю, а з тим злочином, який вчинила особа і за який була засуджена [44, с.23]. Виходячи із цього, робимо висновки, що ця

обставина характеризує саме суб'єкта злочину, так як вищевказане формулювання цієї кваліфікуючої ознаки стосується саме особи, що вже вчиняла цей злочин та була за нього засуджена із призначеним покаранням. Тобто дана обставина, незалежно від того, який злочин вчинено, свідчить про небажання засудженої особи виправитися і не вчиняти більше злочину. Таким чином робимо висновки, що ця обставина визначає ступінь суспільної небезпеки особи винного, а не злочину, що вже був вчинений. Беззаперечно, початковий (так званий типовий) ступінь суспільної небезпеки кожного злочину різний, а тому їх кваліфіковані за допомогою вищевказаної ознаки склади теж будуть мати різні ступені суспільної небезпеки. Однак при цьому незалежно від того, чи особа займається гральним бізнесом чи ухиляється від сплати податків, ступінь суспільної небезпеки винної особи від цього не змінюється.

Розглянемо більш детально інші співпадаючі кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, такі як велика чи особливо велика матеріальна шкода, чи тяжкі наслідки. Зауважимо, що тут проблема не лише у співпадінні, а й у тому, що одне і те ж поняття має різне змістове навантаження. Так, розглянемо перш за все матеріальну шкоду, що спричиняється внаслідок вчинення злочину та впливає на його кваліфікацію. В межах навіть одного Розділу VII Особливої частини КК один і той же вид шкоди має різний кількісний вимір (Додаток 3 Таблиця 4 «Види та розмір шкоди, заподіяної злочином»).

Тобто виходить, що в одному випадку заподіяння шкоди розміром у 1000 НМДГ буде всього лиш значною шкодою та кваліфікуватиметься за першою частиною (ч.1 ст.212 КК тощо), а в іншому цей же розмір шкоди буде особливо великим розміром шкоди та кваліфікуватиметься за третьою частиною (ч.3 ст.224 КК тощо). Таким чином, у першому випадку матимемо справу з основним складом злочину, а в іншому – з особливо кваліфікованим складом. При цьому ступінь суспільної небезпеки злочину, передбаченого ч.3 ст.224 КК значно перевищує ступінь суспільної небезпеки злочину, передбаченого ч.1 ст.212 КК, так як це очевидно із передбаченого покарання: за ч.1 ст.212 КК – штраф від однієї до двох тисяч НМДГ (злочин невеликої тяжкості), а в ч.3 ст.224 КК –

штраф від десяти до п'ятнадцяти тисяч НМДГ (тяжкий злочин). Отже виходить, що у злочинах з матеріальним складом один і той же вид наслідку – один і той же розмір заподіяної шкоди по різному впливає на ступінь суспільної небезпеки злочину. Проте П.С. Берзін зазначає, що саме наслідки визначають ступінь й характер суспільної небезпечності злочинів у сфері господарської діяльності, що дає змогу законодавцеві криміналізувати (декриміналізувати) діяння і встановлювати за нього відповідні санкції[20, с.7].

Отже, для диференціації кримінальної відповідальності така ситуація є неприпустимою, оскільки один і той же наслідок не може по різному впливати на ступінь суспільної небезпеки посягання, оскільки це зведе нанівець усю працю законодавця. Щоб цього уникнути необхідно, щоб одному кримінально-правовому терміну відповідало одне поняття, адже як слушно зауважує З.А. Тростюк, істотною ознакою кримінально-правового терміна є його однозначність (тобто одному кримінально-правовому поняттю повинен присвоюватися один кримінально-правовий термін, і навпаки різні поняття та категорії повинні позначатися відмінними кримінально-правовими термінами)[221, с.16]. Окрім цього необхідно, щоб законодавець дотримувався певної послідовності при позначенні шкоди: у ч.1 – значна шкода, у ч.2 – велика шкода, у ч.3 – особливо велика шкода. Якщо ж у першій частині передбачено злочин з формальним складом, а в другій – з матеріальним, то послідовність позначення завданої шкоди від значної до особливо великої повинна зберігатись.

Окрім цього видається нелогічно вказувати у частинах статті на істотність завданої шкоди (як от наприклад ч.1, 2 ст.209-1 КК, ст.231 КК, ст.232 КК) і при цьому не роз'яснювати зміст цього поняття. Адже ч.2 ст.11 КК визначає, що «не є злочином дія або бездіяльність ... , яка не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі». З цього положення впливає, що всі посягання, передбачені КК України, заподіюють або можуть заподіяти істотну шкоду, (вид та розмір якої у певних випадках визначається – у злочинах з матеріальним складом, а в інших – ні (у злочинах з формальним складом), бо в іншому випадку посягання не було б злочинним.

Отже, як бачимо, законодавець не дотримується ані однозначності використовуваної в КК термінології, ані послідовності позначення заподіяної шкоди. Вирішення цієї проблеми вбачається шляхом послідовного позначення виду можливої шкоди (значна – велика – особливо велика) у відповідних частинах статті із визначенням кратності зростання конкретного виду шкоди. А ще кращим варіантом видається безпосередня вказівка в диспозиції статті КК України на розмір заподіяної шкоди. Проте у цьому випадку доречним видається збереження певної кратності зростання розміру шкоди у другій та третій частинах статті. Мається на увазі, що розмір шкоди, передбаченої у другій частині статті не може більш ніж у 5 разів перевищувати розмір шкоди, передбаченої у першій частині, а розмір шкоди, передбаченої у третій частині – більш ніж у 10 разів перевищувати розмір шкоди, передбаченої у першій частині статті.

Є підстави вважати, що таким чином вирішується проблема однозначності використовуваної в КК термінології та неможливості зрівняння розмірів передбачених у КК видів шкоди (мається на увазі можливість чітко визначити, що значна шкода – це завжди 100 і б. р. перевищує НМДГ, велика – у 1000 і б. р. перевищує НМДГ, а особливо велика – у 3000 і б. р. перевищує НМДГ). Це неможливо з огляду на те, що для криміналізації одного посягання достатньо вчинення певних дій чи бездіяльності, а для іншого – обов'язкове настання шкоди у певному розмірі. Відповідно до теорії криміналізації необхідно, щоб посягання було суспільно небезпечним. При цьому зазначається, що суспільною небезпекою охоплюється наявність достатньо серйозної матеріальної або моральної шкоди, заподіяваної потерпілим, що впливає на пеналізацію і не є самостійною підставою криміналізації. Однак під час обговорення кожної кримінально-правової новели необхідно вирішувати питання про наявність суспільної небезпеки в конкретному виді діянь[11, с.11]. Отже, вирішення проблеми однозначності кримінально-правової термінології щодо позначення виду та розміру шкоди можливе шляхом безпосередньої вказівки в диспозиції статті КК України на розмір заподіяної шкоди із урахуванням кратності її зростання.

Попри це, проблема неоднозначності термінології загалом при цьому не вирішується. Зауважимо, що законодавець не дуже вдало використовує термін «тяжкі наслідки» для диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки. Адже в його значення вкладає як матеріальну шкоду, так і шкоду здоров'ю або життю людей. Так у коментарі до ч.3 ст.204 КК роз'яснюється, що під «іншими тяжкими наслідками» слід визнавати, зокрема, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або декільком особам, масове захворювання людей[98], хоча Верховний Суд дещо по іншому трактує цей термін: під «іншими тяжкими наслідками» треба розуміти знищення чи пошкодження майна, тварин, флори, фауни, повітря, ґрунту, вод, чим заподіяно шкоду у великих чи особливо великих розмірах[190], а в коментарі до ч.3 ст.206 КК під «іншими тяжкими наслідками» розуміються, зокрема, смерть або спричинення тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, самогубство потерпілого чи близької йому особи, припинення роботи підприємства і вимушене звільнення з роботи багатьох людей тощо[98], а в примітках до ч.2 ст.222-1 КК і ч.3 ст.232-1 КК дається автентичне тлумачення цього поняття та зазначається, що «тяжкими наслідками» вважається шкода, яка у тисячу і більше разів перевищує НМДГ.

Отже, в одних випадках законодавець тлумачить поняття «інші тяжкі наслідки» як певну майнову шкоду, а в інших не роз'яснює нічого. Зауважимо, що Р.І. Лемеха зазначає, що обсяг поняття «інші тяжкі наслідки» залежить від тих понять, що позначають суспільно небезпечні наслідки, в поєднанні з якими воно назване у відповідній диспозиції статті чинного кримінального закону[128, с.225]. А Л.П. Брич вказує на те, що юридична конструкція «інші тяжкі наслідки» позначає меншу шкоду, ніж та, котра позначена терміном, що передує «іншим тяжким наслідкам» у комбінації альтернативних наслідків того чи іншого складу злочину [28, с. 236]. Загалом погоджуючись із вищенаведеними думками науковців зауважимо, що для роз'яснення змісту цього поняття неприпустимо прирівнювати два непорівнювані блага – життя і здоров'я особи та майно чи права на нього. Вважаємо, що всі види матеріальної шкоди повинні охоплюватися

конкретним позначенням розміру шкоди, а з метою скорочення обсягу нормативного матеріалу у кримінальному законі справді можливе використання терміну «інші тяжкі наслідки» для позначення шкоди здоров'ю або життю осіб. При цьому шкода життю чи здоров'ю осіб, позначена терміном «інші тяжкі наслідки» справді повинна позначати шкоду меншу, аніж та, що передбачена в наслідках злочину та передує їм. Зауважимо, що термін «інші тяжкі наслідки» у ч.3 ст.204 КК позначає наслідки, що є менш тяжкими за отруєння людей – тяжкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, або ж масове захворювання людей. Натомість у ч.3 ст.206 КК терміном «інші тяжкі наслідки» позначаються наслідки, що є тяжчими, аніж ті, що вказані у диспозиції статті та передують їм. Такий висновок робимо на підставі того, що у ч.2 цієї статті згадується про насильство, що не є небезпечним для життя і здоров'я, а отже термін «інші тяжкі наслідки» не може позначати таку шкоду життю і здоров'ю особи, так як вона вказана у ч.2 цієї статті як кваліфікуюча ознака. На підставі цього вважаємо, що термін «інші тяжкі наслідки» повинен бути виключеним із диспозиції ч.3 ст.206 КК, а у випадку заподіяння смерті особі такі дії слід кваліфікувати за сукупністю. Що ж стосується використання цього терміну для позначення матеріальної шкоди, то вважаємо, що у ч.2 ст.222-1 КК та ч.3 ст.232-1 КК термін «тяжкі наслідки» необхідно вилучити, а натомість вказати на розмір заподіяння шкоди.

Також проблема неоднозначності термінології стосується і позначення такої кваліфікуючої ознаки як «особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею». Так, така кваліфікуюча ознака вживається у п'ятьох статтях Розділу VII КК: ч.2 ст.203-2 КК – «особою, раніше судимою за зайняття гральним бізнесом», ч.2 ст.204 КК – «особою, яка раніше була *засуджена* за цією статтею» (курсив мій – Л.П.), ч.3 ст.212 КК, ч.3 ст.212-1 КК – «особою, раніше судимою за ухилення від сплати...», ч.2 ст.213 КК – «особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею». Навряд чи можна вкладати у терміни «раніше засуджена» та «раніше судима» інше значення, аніж те, що особа попередньо вже має судимість. Окрім цього, термін «раніше судима» не дає змоги визначити, чи має особа ще не зняту чи непогашену судимість, чи не має. А як відомо, кримінально-правове

значення має лише та судимість, яка не знята та не погашена у встановленому законом порядку. У зв'язку із цим слушною видається думка В.В. Голіни, що у цьому випадку доречно вживати таке словосполучення: “дії, вчинені особою, яка має судимість за злочин, передбачений цією статтею»[44, с.70].

Ще одним яскравим прикладом недосконалості кримінального закону є оригінальний підхід до визначення кваліфікуючої ознаки фіктивного підприємництва (ст.205 КК) – розрізнення розміру великої матеріальної шкоди залежно від суб'єкта потерпілого – чи то держава, банк, кредитна установа, чи фізична особа. Такої градації визначення розміру матеріальної шкоди немає не лише в жодному іншому складі злочинів у сфері господарської діяльності, а й в цілому КК. Така позиція законодавця є незрозумілою з огляду на те, що це суперечить і Конституції України і положенням Закону України «Про власність», що передбачають рівність усіх форм власності в Україні. Зважаючи на це вважаємо за доцільне внести зміни до ст.205 КК України, та виключити диференціацію розміру заподіяної шкоди залежно від суб'єкта потерпілого. Також зауважимо, що завдану злочином шкоду слід визначити таку, що двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Наступним недоліком диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки є непослідовність позначення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак відповідно у кваліфікованих та особливо кваліфікованих складах злочинів. Розглянемо, наприклад, ч.1 і ч.2 ст.199 КК (у першій частині нічого не говориться про розмір заподіяної шкоди, а в ч.2 – вказується велика шкода), те ж саме стосується ч.1 і ч.2 ст.205 КК, ч.1 і ч.2 ст.222 КК, ч.1 і ч.2 ст.233 КК. У ч.1 ст.210 КК відразу вказується на велику шкоду, пропускаючи при цьому значну шкоду, такі ж огріхи є у ст.219 КК, ст.227 КК. В ч.1 ст.232-2 КК йдеться про матеріальну шкоду в значному розмірі, а в ч.2 – про розмір шкоди немає жодної згадки. ч.1-4 ст.232-1 КК також є прикладом недосконалості чинного кримінального закону. Так, у ч.1 і ч.2 цієї статті йдеться про значну шкоду (при цьому у ч.1 і 2 передбачаються різні склади злочинів), у ч.3 – «тяжкі наслідки» (під якими пропонується розглядати

матеріальну шкоду), а в ч.4 – узагалі не згадується про розмір заподіяної шкоди. Розглянемо також ст.224 КК: у ч.1 нічого не згадується про розмір шкоди, а в ч.2 говориться про велику матеріальну шкоду, у ч.3 вказується на можливість вчинення цього злочину організованою групою, а в ч.2 не вказується менш небезпечна форма групи осіб – «за попередньою змовою групою осіб». У ст.212 КК та ст.212-1 КК також є непослідовність у позначенні кваліфікуючих ознак: у ч.2 згадується така обставина як «за попередньою змовою групою осіб», то видається цілком логічно, щоб у ч.3 йшлося про можливість вчинення цього злочину «організованою групою». У кримінально-правовій літературі пропонується кваліфікувати за ч.2 ст.212 КК ухилення від сплати податків, вчинене за попередньою змовою групою осіб, в якій за попередньою домовленістю, досягнутою до початку вчинення злочину, брали участь дві або більше особи, які наділені ознаками суб'єкта цього злочину, як в якості співвиконавців, так і з розподілом ролей[174, с.13]. Зауважимо, що такий підхід є неприйнятним, адже відповідно до теорії кримінально-правової кваліфікації лише більш небезпечна ознака може поглинати менш небезпечну, а не навпаки. Тобто не можна кваліфікувати дії організованої групи так само як групи за попередньою змовою за ч.2 ст.212 КК. Для цього необхідно передбачити «організовану групу» як особливо кваліфікуючу ознаку злочинів, передбачених у ч.3 ст.212 та ч.3 ст.212-1 КК.

Також неможливо не звернути увагу на те, що у злочинах із матеріальним складом досить часто розмір заподіяної шкоди значно перевищує розмір основного покарання у виді штрафу. І хоча положення ст.12 КК дозволяють судді виходити за межі санкції у таких випадках (хоча вважаємо це неприпустимим), проте все одно це не дає належного превентивного впливу на осіб-правопорушників. Зауважимо, що на цей недолік законодавства неодноразово звертали увагу науковці. Зокрема, Н.О. Гуторова зазначає, що нагальним питанням лишається визначення кримінологічно обгрунтованого критерію, за яким обчислюється розмір заподіяної злочинами у сфері господарської діяльності шкоди. Існуючий зараз критерій у вигляді неоподаткованого мінімуму доходів

громадян, розмір якого постійно зростає та є різним щодо диспозицій і санкцій статей Кримінального кодексу України, робить неможливим ефективну кримінально-правову охорону господарських відносин від суспільно небезпечних посягань[52, с.50].

Така ситуація насамперед пов'язана із тим, що для кваліфікації злочинів використовується податкова соціальна пільга, розмір якої дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року (п. 1 Розділу XIX «Прикінцеві положення» Податкового кодексу України), а для визначення розміру штрафу – неоподатковуваний мінімум доходів громадян в розмірі 17 гривень (п.5 Підрозділу 1 Розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України). Відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 2013 рік», прожитковий мінімум для працездатної особи в розрахунку на місяць з 1 січня 2013 року становить 1 147 гривень. Тому, податкова соціальна пільга у 2013 році становить 573 грн. 50 коп. Таким чином, між неоподатковуваним мінімумом доходів громадян та соціальною податковою пільгою на цей рік встановлюється розрив у 33 рази. Така ситуація аж ніяк не сприяє боротьбі із злочинністю у сфері економіки, так як нерідко розмір заподіяної шкоди та розмір штрафу за злочин визначені в однаковому кількісному еквіваленті (наприклад, у ч.2 ст.212 КК розмір шкоди – в 3000 і більше разів перевищують НМДГ, а розмір штрафу – від двох до трьох тисяч НМДГ). Тобто виходить, що шкоду заподіяно у розмірі 1720500 грн., а максимально можлива сума штрафу за цей злочин – 51000 грн. Очевидно, що сума завданих збитків явно перевищує суму покарання у виді штрафу у 33 рази (!). Звідси напрашується висновок, що необхідно змінювати і критерії визначення розмірів заподіяної шкоди та розмірів штрафів, і саму систему конструювання санкцій статей (так як очевидно, що розмір заподіяної злочином шкоди не може дорівнювати розміру штрафу – штраф має перевищувати розмір заподіяної шкоди (про це неодноразово зазначали працівники правоохоронних органів, так як 67 % опитаних вважають за

доцільне посилити кримінальну відповідальність за злочинні посягання у сфері економіки).

У зв'язку із цим робимо висновки, що критерієм для визначення і розміру шкоди, і розміру штрафів повинна бути соціальна податкова пільга (із передбаченим в законі механізмом її нарахування), а от санкції повинні конструюватися дещо інакше. У цьому випадку цілком логічним видається визначення покарання у виді штрафу у певній кратності до розміру заподіяної шкоди (наприклад, у двократному розмірі). Саме тоді можна буде говорити про ефективність кримінально-правової охорони (але про це більш детально йтиметься у наступному підрозділі).

Нарешті, недоліком чинного КК при диференціації кримінальної відповідальності є те, що одна і та ж кваліфікуюча чи особливо кваліфікуюча ознака не має однаково кратної сили впливу на обсяг покарання, передбаченого в санкції статті (санкції частини статті). Так, Ю.В. Баулін зазначає, що нерідко одні й ті ж самі кваліфікуючі ознаки (наприклад, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, спеціальний рецидив, повторність тощо) безпідставно отримують в різних складах злочинів неоднакову законодавчу диференціацію кримінальної відповідальності (вид та розмір покарання в санкціях статей)[14, с.10]. Справді, встановлюючи юридичні підстави кримінальної відповідальності законодавець формулює основні склади злочинів і цим самим розмежує кримінальну відповідальність (визначаючи різні види та розміри покарань за суміжні злочини). Процес же диференціації кримінальної відповідальності полягає у встановленні різного обсягу кримінальної відповідальності за один і той же вид злочину залежно від наявності обставин, що впливають на законодавчу оцінку зміни ступеня суспільної небезпеки. У зв'язку із цим необхідно, щоб в межах хоча б Розділу VII, а в ідеалі – і всього кримінального закону, одна і та ж обставина мала однакову силу впливу на певний вид покарання.

Аналіз статей Розділу VII КК свідчить про недотримання вищевказаної вимоги законодавцем. Наведемо приклади щодо кратності збільшення нижньої і

верхньої меж основних покарань за формулою: коефіцієнт (к) = нижня межа покарання кваліфікованого складу злочину / нижня межа основного складу злочину; коефіцієнт ¹ (к¹) = верхня межа покарання кваліфікованого складу злочину / верхня межа основного складу злочину (для кваліфікуючих ознак) і формулою: коефіцієнт ⁰ (к⁰) = нижня межа покарання особливо кваліфікованого складу злочину / нижня межа основного складу злочину; коефіцієнт ² (к²) = верхня межа покарання особливо кваліфікованого складу злочину / верхня межа основного складу злочину (для особливо кваліфікуючих ознак). Дані коефіцієнти відображені у Додатку К, що вміщує Таблицю 5 «Коефіцієнти, що визначають кратність впливу кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак на межі покарання». З проведених розрахунків стає очевидним, що межі коефіцієнту «к» варіюються від 1.67 до 6, коефіцієнта «к¹» – від 1.43 до 5, коефіцієнта «к⁰» – від 2.67 до 20, а «к²» – від 1.71 до 16.67. Такий великий розрив між мінімальним та максимальним значенням коефіцієнта свідчать про те, що законодавець визначає види та розміри покарань за злочинні посягання у сфері економіки не відповідно до певних закономірностей чи правил, а лише виходячи із власного суб'єктивного переконання. Таку ситуацію необхідно виправляти і відповідно переглянути систему санкцій статей Розділу VII КК України.

Зауважимо, що в цих підрахунках не відображено силу впливу кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак у злочинах, передбачених ст.206 КК (оскільки у першій частині передбачено лише штраф, а в другій та третій – штраф або позбавлення волі), ст.210 КК (оскільки у першій частині передбачено декілька альтернативних покарань: штраф, виправні роботи, обмеження волі, а в другій частині – обмеження волі та позбавлення волі), ст.211 КК (оскільки у першій частині передбачено декілька альтернативних покарань: штраф, виправні роботи, позбавлення волі, а в другій частині – лише позбавлення волі), ст.232-1 КК (оскільки в першій і другій частині передбачено суміжні склади злочинів, а в третій та четвертій частині – їх кваліфіковані склади).

Окрім цього не визначались коефіцієнти для таких кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак як «значна, велика та особливо велика шкода», так як законодавець вкладає у ці терміни різне числове значення.

Зважаючи на наведені вище коефіцієнти збільшення верхніх та нижніх меж покарань залежно від наявності кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак злочинів робимо висновки, що в чинному кримінальному законі одна і та ж ознака має різну кратність впливу на види та розміри покарань у різних злочинах. Щоб цього уникнути, потрібно чітко виділити дві групи обставин: 1) ті, які слід вважати кваліфікуючими ознаками складу злочину та 2) ті, які є особливо кваліфікуючими ознаками складу злочину. До кваліфікуючих ознак слід віднести: «повторно» або «особою, раніше судимою за вчинення злочину, передбаченого цією статтею», «за попередньою змовою групою осіб», та шкоду, яка є відповідно до чинного КК значною або великою, а до особливо кваліфікуючих: «організованою групою», шкоду, яка є відповідно до чинного КК великою або особливо великою, «тяжкі наслідки», «службовою особою з використанням службового становища». Зауважимо, що ми підтримуємо позицію В.В. Голіни, що законодавець передбачає два види повторності, одним із яких є спеціальний рецидив. Попри це, зауважує науковець, в деяких випадках термін «повторність» конструктивно не придатний для створення диспозиції деяких норм, оскільки злочин повторно може вчинити лише особа, яка була раніше засуджена за такий самий злочин або злочин носить триваючий чи продовжуваний характер[44, с.69-71].

Відповідно для кожної групи цих обставин визначити свої коефіцієнти збільшення нижньої та верхньої меж покарань. Виходячи із наведених вище коефіцієнтів, *для кваліфікуючих ознак*: а) для покарання у виді штрафу – $k=2$, $k^1=2$ (за винятком злочинів з матеріальним складом, в яких зазначається розмір завданої шкоди – розмір штрафу повинен встановлюватися у розмірі, що не перевищує 2-х кратного розміру заподіяної шкоди), для всіх інших видів покарання – $k=1.67$, $k^1=1.5$; *для особливо кваліфікуючих ознак*: а) для покарання у виді штрафу – $k^0=10$, $k^2=7.5$ (за винятком злочинів з матеріальним складом, в

яких зазначається розмір завданої шкоди – розмір штрафу повинен встановлюватися у розмірі, що не перевищує 2-х кратного розміру заподіяної шкоди); б) для всіх інших видів покарань – $k^0=2.67$, $k^2=1.71$. Дотримання законодавцем цих коефіцієнтів збільшення нижньої та верхньої меж покарань у кваліфікованих та особливо кваліфікованих складах злочинів дозволить говорити про високий рівень законодавчої техніки Кримінального кодексу та дотримання найважливішого правила диференціації кримінальної відповідальності – що одна і та ж обставина має однакову силу впливу для усіх злочинів у сфері економіки.

Ще одним помітним недоліком диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки є використання термінологічних зворотів, за допомогою яких формулюються другі та треті частини статей. Так, більшість третіх частин статей Розділу VII КК визначається як: «діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони...», а в другій частині вказується на «діяння, передбачені частиною першою, якщо ...». Видається недоречно у третій частині говорити про діяння, передбачені частинами другою або першою, оскільки: 1) друга частина включає в себе діяння, передбачені частиною першою та кваліфікуючі ознаки, а частина третя – діяння, передбачені частиною першою та особливо кваліфікуючі ознаки. Винятком є випадки, коли у другій частині передбачаються діяння, відмінні від тих, що передбачені першою частиною, тобто коли перша і друга частини називають суміжні склади злочинів (наприклад, ч.1 і ч.2 ст.209-1 КК, ч.1 і ч.2 ст.232-1 КК тощо); 2) за такого формулювання виходить, що діяння можуть бути одночасно вчинені у великому та особливо великому розмірі, або за попередньою змовою групою осіб та організованою групою, що є неможливо, оскільки ці обставини взаємовиключають одна одну.

У цьому випадку винятком є вказівка у другій частині на обставину, що не має пари у зростанні ступеня суспільної небезпеки: «повторно», «особою, раніше судимою за вчинення злочину, передбаченого цією статтею» тощо. У такому разі діяння особи повинні кваліфікуватися за відповідними частинами статті КК України. В.О. Навроцький зазначає, що більш тяжка кваліфікуюча ознака

поглинає менш тяжку; при конкуренції декількох частин статті, які передбачають кваліфікуючі обставини, повинна застосовуватися та частина, яка передбачає найбільш небезпечні ознаки з числа наявних в даному конкретному випадку[157, с.290]. Звідси робимо висновки, що за наявності в діях особи складу злочину, передбаченого частинами другою та третьою однієї статті, то її діяння кваліфікуватимуть за частиною третьою, так як вона поглинає частину другу цієї ж статті. Окрім цього, логічно, що особа не може одночасно завдати і велику і особливо велику шкоду. Що ж стосується наявності різнорідних ознак в різних частинах статті (наприклад: повторно і організованою групою), то навіть за умови, що особа вчиняє цей злочин повторно і є учасником організованої групи, то її дії кваліфікуватимуться за частиною третьою на підставі вище наведеного правила. Зважаючи на це, вважаємо, що треті частини статей, які передбачають особливо кваліфіковані склади злочинів, слід позначати термінологічним зворотом «діяння, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони...(перелік особливо кваліфікуючих ознак складу злочину)»

Підсумовуючи даний підрозділ, робимо такі висновки:

1) кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) ознаки є потужним засобом диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, однак їх неоднозначність, несистемність та непослідовність використання не дозволяють вдало здійснювати диференціацію відповідальності;

2) кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) ознаки повинні позначатися термінами, що мають в законі єдине значення. З цією метою необхідно замінити поняття «значна шкода», «велика шкода», «особливо велика шкода» та вказати розміри відповідної шкоди безпосередньо у диспозиціях статей Особливої частини КК України. Що ж стосується поняття «тяжкі наслідки», то видається цілком логічним помістити його у так званий термінологічний розділ Загальної частини КК (про що наголошувала у своїй праці З.А. Тростюк) та вказати, що це поняття може позначати лише шкоду, меншу, аніж та, що передує їй у диспозиції статті;

3) усі обставини, що впливають на ступінь суспільної небезпеки злочину, повинні бути об'єднані у дві групи: кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки. До кваліфікуючих ознак мають бути віднесені: «повторно» або «особою, раніше судимою, за вчинення злочину, передбаченого цією статтею», відповідні розміри шкоди, що є у чинному КК «значною або великою шкодою» (залежно від виду складів злочину, передбаченого цією статтею), «за попередньою змовою групою осіб», а до особливо кваліфікуючих: «організованою групою», відповідні розміри шкоди, що є у чинному КК «великою або особливо великою шкодою», «службовою особою з використанням службового становища», «тяжкі наслідки»;

4) ознаки, що входять у кожен із цих двох груп мають приблизно однакову силу впливу на ступінь суспільної небезпеки злочину, а тому законодавець зобов'язаний визначивши види та розміри покарання за основний склад злочину, встановлювати види та розміри покарання за кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади з урахуванням певного коефіцієнта зростання верхньої та нижньої межі певного покарання.

5) формулюючи кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади злочинів законодавець зобов'язаний дотримуватися певної послідовності при позначенні кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, що є парними по зростанню ступеня суспільної небезпеки. Це насамперед стосується видів матеріальної шкоди (значна – велика – особливо велика), виду групи осіб (за попередньою змовою групою осіб – організованою групою).

3.3. Значення санкції статті (санкції частини статті) для диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки

Як вже зазначалося у попередніх підрозділах, суть диференціації кримінальної відповідальності полягає у встановленні різного обсягу кримінальної відповідальності за вчинення одного злочину залежно від наявності в обставин, що змінюють ступінь суспільної небезпеки злочину. Зважаючи на це, можемо впевнено сказати, що найбільш рельєфно диференціацію кримінальної

відповідальності можемо спостерігати в Особливій частині КК України – де передбачаються конкретні склади злочинів та встановлюються конкретні види та розміри покарань за їх вчинення. І хоча санкція статті (або її частини) не є засобом диференціації кримінальної відповідальності, однак саме вона дає можливість визначити ступінь суспільної небезпеки вчиненого, вид злочину і відповідно інші кримінально-правові наслідки його вчинення. Саме тому, виважений та продуманий підхід до побудови системи санкцій є необхідною умовою вдосконалення кримінального закону та застосування до осіб, що вчиняють злочини у сфері економіки справедливої міри кримінальної відповідальності.

О.О. Книженко зазначає, що законодавець, встановлюючи відповідну санкцію, повинен визначати такі її межі, щоб суддя мав певний простір у виборі заходів кримінально-правового впливу, однак таким чином, щоб це не породжувало суб'єктивізму. Тому при порушенні питання встановлення санкцій у кримінальному праві неодмінно постає необхідність у з'ясуванні диференціації відповідальності, значення якої полягає у виявленні специфічних особливостей цього виду законотворчої діяльності, в з'ясуванні видів, підстав і засобів законодавчого поділу юридичної відповідальності, у з'ясуванні її впливу на процес конструювання санкцій. Встановлення санкцій не може здійснюватися поза межами диференціації відповідальності[92, с.243; 93, с.18]. Таким чином, маємо усі підстави сказати, що процес конструювання санкцій та процес пеналізації злочинів є невід'ємною частиною процесу диференціації кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки.

Дослідження санкцій статей Розділу VII Особливої частини КК свідчить про те, що за злочини у сфері економіки законодавець передбачає різноманітні покарання: від штрафу розміром від 100 НМДГ (ч.1 ст.210 КК, ч.1 ст.211 КК) до 50000 НМДГ (ч.2 ст.203-2 КК) і до позбавлення волі строком від 1 року (ч.1 ст.211 КК) до 15 років (ч.3 ст.209 КК). Такий широкий спектр покарань від найм'якшого до найсуворішого, дає можливість не лише диференціювати кримінальну відповідальність за злочинні посягання у сфері економіки, а й в

подальшому створює умови для її індивідуалізації. У зв'язку із цим дуже важливо, щоб законодавець, диференціюючи кримінальну відповідальність, дотримувався певних правил конструювання санкцій статей (або їх частин). На жаль, аналіз чинного Кримінального кодексу дає підстави зробити висновки, що його положення, принаймні щодо злочинів у сфері економіки, є недосконалими, а при конструюванні санкцій не витримані принцип диференціації кримінальної відповідальності, принцип співрозмірності покарання ступеню суспільної небезпеки посягання, принцип справедливості тощо.

Відзначимо, що нещодавно (а саме з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 р.) відбулися зміни у Розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» КК України – виключено окремі статті, доповнено новими статтями, внесено зміни до санкцій статей тощо. Однак наскільки вдало законодавець змінив нормативні приписи спробуємо розібратись у цьому підрозділі.

Як уже зазначалося, процес диференціації кримінальної відповідальності та процес пеналізації – взаємопов'язані між собою. Зміна видів та розмірів покарання відбувається в межах процесу пеналізації, однак і диференціація кримінальної відповідальності безпосередньо залежить від визначених видів та розмірів покарань у санкціях статей (чи їх частин), а тому їх зміна має відбуватись із дотриманням принципу справедливості, співрозмірності, диференціації кримінальної відповідальності тощо. Задля того, щоб диференціація кримінальної відповідальності за посягання у сфері економіки була вдалою, необхідно щоб при конструюванні санкцій статей (або їх частин) дотримувались певні вимоги:

1) побудова санкцій статей Особливої частини КК України повинна здійснюватись з урахуванням встановлених у статтях Загальної частини розмірів (особливо максимальних) видів покарань[186, с.189]. У цілому можемо сказати, що цей принцип витриманий при побудові санкцій статей (або їх частин) за злочинні посягання у сфері економіки, адже за жоден злочин у сфері економіки не

встановлено покарання у розмірах, що перевищують верхню або нижню межу покарань, зазначених у Загальній частині КК.

Однак, положення ч.2 ст.53 КК викликають, щонайменше, здивування: в цій статті законодавець дозволив суду призначати штраф, граничний розмір якого може виходити за межі, передбачені санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, мотивуючи це тим, що штраф не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином. Очевидно, що такі положення кримінального закону суперечать вищевказаній вимозі до конструювання санкцій статей та дають суду право на власний розсуд визначати розмір покарання не в певних межах, встановлених законом, а на власний розсуд. З цього приводу виникає думка, що законодавець намагається просто компенсувати таким чином величезний розрив між неоподатковуваним мінімумом доходів громадян (17 грн.), який покладений в основу нарахування штрафу, та податковою соціальною пільгою (на 2013 рік вона становить 573.5 грн.(!), яка використовується при визначенні завданої злочином шкоди. Зважаючи на це робимо висновки, що необхідно визначити критерій нарахування завданої шкоди (нехай це і буде мінімальна соціальна податкова пільга) та встановити розмір штрафу у певному кратному до цієї шкоди розмірі (така система нарахування штрафів діє у КК Туреччини[247, с.20]). Це буде і стимулювати законослухняну поведінку, і буде вагомим джерелом наповнення бюджету держави.

Розглянемо можливість реалізації такої ідеї у чинному КК. Зауважимо, що для розрахунку розміру штрафу та розміру завданої шкоди буде покладено єдину одиницю – податкову соціальну пільгу (573.5 грн.). Взнявши за основу таку одиницю, а вона зростає з кожним роком відповідно до рівня суспільного життя, неможливо буде сказати, що КК не відповідає реаліям сьогодення. Візьмемо до прикладу ст.203-1 КК. У ч.1 цієї статті говориться про дії, вчинені у значних розмірах – тобто такі, що у 20 і більше разів перевищують НМДГ, а штраф – від трьох тисяч до п'яти тисяч НМДГ. У гривневому розрахунку ці суми становитимуть: для кваліфікації злочину – від 11470 грн. до 57350 грн., а штрафу – від 51000 грн. до 85000 грн. Якщо проаналізувати ці суми, то виходить, що за

мінімально завдану шкоду (11470 грн.) розмір мінімально можливого штрафу перевищує її у майже 5 разів (51000 грн.), а розмір максимально можливий розмір штрафу (85000 грн.) за максимально можливий розмір шкоди (57350 грн.) лише у 1.5 рази. Щоб цього уникнути і дотримуватися принципу справедливості та співрозмірності покарання завданій злочином шкоди необхідно за визначити штраф, що у два рази перевищує розмір завданої шкоди, тобто штраф у розмірі від 40 до 200 НМДГ (при цьому під НМДГ слід розуміти податкову соціальну пільгу на певний рік). Однак, кратність зростання розміру штрафу не для всіх випадків має бути однаковою.

Так, як уже зазначалося у попередніх підрозділах, у чинний кримінальний закон пропонується внести зміни щодо запровадження кримінального проступку. У зв'язку із цим видається доцільним розмежувати розміри штрафу за злочини та кримінальні проступки. Так, за кримінальні проступки можна встановлювати двократне збільшення розміру штрафу порівняно із розміром заподіяної шкоди. Що ж стосується штрафу за злочини, то зауважимо, що злочини поділятимуться на три категорії: нетяжкі злочини, тяжкі злочини і особливо тяжкі злочини. Залежно від того, за який злочин передбачено штраф і різнитиметься кратність його зростання. Так, штраф може передбачатись як додаткове покарання за усі види злочинів і в цьому випадку його розмір не повинен перевищувати двократного розміру заподіяної шкоди. Якщо ж штраф передбачено як основне покарання за нетяжкі злочини (тобто так звані кваліфіковані склади кримінальних проступків), то розмір штрафу повинен встановлюватися у трикратному розмірі до розміру заподіяної шкоди. Кратність зростання розміру штрафу можна пояснити наступним чином: 1) двократне збільшення – якщо розмір штрафу дорівнюватиме розміру заподіяної шкоди, то це буде лише відшкодування завданих злочином збитків (так як це передбачено для цивільно-правового регулювання суспільних відносин). Саме тому такий варіант розрахунку розміру штрафу є оптимальним – 1-а частина розміру штрафу – це розмір заподіяної шкоди, а друга частина – розмір «кари» за вчинене посягання; 2) трикратне збільшення – це те ж саме, що і в першому випадку, але ще додатково

компенсація за те, що штраф передбачено як основне покарання за нетяжкий злочин. Адже зауважимо, що, як правило, покараннями за злочини буде обмеження волі, позбавлення волі на певний строк або довічне позбавлення волі;

2) необхідність диференціації кримінальної відповідальності з урахуванням ступеня суспільної небезпеки певного злочину вимагає від законодавця встановлювати певний вид покарання не просто в межах, визначених у статті Загальної частини КК, а з розумним звуженням цих меж[186, с.189]. Тобто, конструюючи санкції статей (або їх частин) законодавець зобов'язаний встановлювати такі межі (розміри) покарань – не надто широкі та не надто вузькі, щоб це водночас відповідало принципу диференціації кримінальної відповідальності і давало змогу суду індивідуалізувати кримінальну відповідальність. С.І. Дементьєв висловлює негативну оцінку щодо великого розриву між максимальною та мінімальною межами покарання у виді позбавлення волі і вважає, що розрив між ними не повинен перевищувати 3-5 років[57, с.142]. Це правило повинно стосуватись не лише позбавлення волі, а й усіх без винятку покарань. Аналіз кримінального закону свідчить, що законодавець не дотримується цього правила, адже в ньому існує розрив між верхньою та нижньою межами: для позбавлення волі – від двох років (ч.2 ст.206 КК) до семи років (ч.3 ст.209 КК), для штрафу – від двохсот НМДГ (ч.1 ст.210 КК) до тридцяти тисяч НМДГ (ч.1 ст.203-2 КК). Такий величезний (!) розрив у тридцять тисяч НМДГ дає змогу суддям зловживати своєю владою, адже у ч.1 ст.203-2 КК «Зайняття гральним бізнесом» немає жодної згадки про розмір заподіяної шкоди. Окрім цього, відповідно до нової редакції ст.12 КК України виходить, що злочин, передбачений цією статтею є особливо тяжким, і за злочин цієї ж тяжкості передбачено покарання у виді позбавлення волі строком понад 10 років або довічне позбавлення волі. При мінімальних підрахунках щодо можливої заміни штрафу позбавленням волі (зауважте найм'якшого із усіх 12 видів покарань – найсуворішим), передбаченої у ч.5 ст.53 КК (один день позбавлення волі за вісім НМДГ), то виходить, що мінімальна межа покарання у виді позбавлення волі за цей злочин може становити 3.42 роки, а максимальна –

13.7 років, хоча у цій частині для цього особливо тяжкого злочину передбачена заміна штрафу на позбавлення волі строком від 10 до 12 років. Такі цифри нашоухують на думку, що зміни до КК мають бути науково обгрунтованими, добре виваженими та системними, адже неможливим є такий суттєвий розрив між верхньою та нижньою межами покарання та й узагалі непримустимим заміна найм'якшого покарання – найсуворішим. Такої практики немає у жодній правовій соціальній державі;

3) при диференціації кримінальної відповідальності мінімальна межа санкції частини статті, що встановлює покарання, не повинна заходити за максимальну межу покарання, встановленого за менш небезпечне діяння[237, с.242]. Інакше кажучи, нижня межа покарання, передбаченого у другій частині статті, повинна бути більшою хоча б на одиницю за верхню межу санкції частини першої цієї ж статті, або дорівнювати їй. Однак, аналіз чинного КК свідчить про протилежне. Так, наприклад, у ч.2 ст.199 КК – верхня межа покарання у виді позбавлення волі – 10 років, а нижня межа позбавлення волі у ч.3 ст.199 КК – 8 років, то виходить, що за тяжчий злочин можна покарати так само як за менш тяжкий. Така ж ситуація і з ч.2 ст.209 КК – позбавлення волі на строк від 7 до 12 років, а ч.3 цієї ж статті – від 8 до 15 років; ст.210 КК (у частині передбаченого покарання у виді обмеження волі): ч.1 ст.210 КК – обмеження волі до 3 років, а ч.2 цієї статті – обмеження волі на строк від двох до п'яти років; ст.211 КК (у частині передбаченого покарання у виді позбавлення волі: ч.1 ст.211 КК – позбавлення волі на строк до 4 років, а ч.2 цієї статті – позбавлення волі на строк від 2 до 6 років. Така практика є неправильною, а тому необхідні зміни в санкції цих статей;

4) мінімальна межа покарання, встановленого за більш небезпечне діяння, повинна бути верхньою межею покарання за менш небезпечне діяння. Однак таке правило не витримане законодавцем. Розглянемо, наприклад, ч.2 та ч.3 ст.212 КК: у ч.2 цієї статті передбачено штраф від двох до трьох тисяч НМДГ, а в ч.3 – штраф від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти тисяч НМДГ. Виходить, що мінімальна межа покарання за більш небезпечне посягання у 5 разів перевищує верхню межу покарання за менш небезпечне посягання (це при тому, що розмір можливої

шкоди за ч.3 ст.212 КК – 5000 і більше разів перевищують НМДГ, а за ч.2 – 3000 і більше разів перевищують НМДГ, тобто розмір заподіяної шкоди за ч.3 у 1.67 разів перевищує розмір шкоди, заподіяної за ч.2 цієї ж статті). Таку ж ситуацію можна спостерігати і з ч.2, 3 ст.212-1, ч.1, 2 ст.216, ч.1, 2, 3 ст.224, ч.1, 2 ст.229, ч.1, 2 ст.232-1 КК. Усе це ще раз свідчить про те, що одні і ті ж кваліфікуючі ознаки складів злочинів мають доволі відмінний вплив на ступінь суспільної небезпеки посягання і, відповідно, на види та розміри покарань. Усе це свідчить про необхідність системних змін як у систему кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, так і у систему санкцій за посягання у сфері економіки;

5) з метою диференціації кримінальної відповідальності та для забезпечення її індивідуалізації необхідно щоб санкції були альтернативними. Для цього треба передбачити в них хоча б два основних покарання, або хоча б одне основне, а інше – таке, що може бути як основним, так і додатковим (але в даному випадку повинне бути передбачене як основне покарання). В іншому випадку (за наявності одного основного та одного додаткового покарання) ми можемо говорити про безальтернативність санкцій. Зауважимо, що з усіх можливих дванадцяти видів покарань, передбачених у ст.51 КК України, за злочини у сфері економіки законодавець використовує переважно лише два: штраф і позбавлення волі. При цьому зауважимо, що за цей вид посягань законодавець не використовує штраф як додаткове покарання, а лише вказує його як основне, хоча за своїм правовим статусом воно може бути як основним, так і додатковим. Підтвердженням цьому є аналіз кримінального закону, на підставі якого робимо висновки, що у переважній більшості випадків законодавець визначає за злочинні посягання у сфері економіки покарання у виді: 1) *штрафу* (ч.1, 2 ст.200 КК, ч.1, 2 ст.203-1 КК, ч.1, 2 ст.203-2 КК, ч.1, 2 ст.204 КК, ч.2 ст.213 КК, ч.1, 2 ст.216 КК, ч.1, 2 ст.229 КК, ст.231 КК, ч.1, 2 ст.233 КК), 2) *штрафу із позбавленням права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю* (ч.1, 2 ст.209-1 КК, ч.1, 2, 3 ст.212 КК, ч.1, 2, 3 ст.212-1 КК, ст.219 КК, ч.1, 2 ст.222 КК, ч.1, 2 ст.222-1 КК, ст.223-1 КК, ст.223-2 КК, ч.1, 2, 3 ст.224 КК, ст.227 КК, ч.3 ст.229 КК, ст.232 КК,

ч.1, 2, 3, 4 ст.232-1 КК, ч.1, 2 ст.232-2 КК), 3) позбавлення волі на певний строк (ч.1, 2, 3 ст.199 КК, ч.1, 2 ст.201 КК, ч.3 ст.204 КК.), 4) позбавлення волі на певний строк із позбавленням права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю (ч.1, 2, 3 ст.209 КК, ч.2 ст.211 КК).

Виходячи з цього, назвати санкції усіх статей (або їх частин) за злочини у сфері економіки альтернативними неможливо. Справді альтернативними можна вважати санкції ч.1 ст.210 КК (в ній передбачено штраф, виправні роботи, обмеження волі та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), ч.2 ст.210 КК (обмеження волі, позбавлення волі та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), ч.1 ст.211 КК (штраф, виправні роботи, обмеження волі, позбавлення волі та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), ч.1 ст.213 КК (штраф і громадські роботи). Отже, конструюючи санкції статей (або їх частин) законодавець зобов'язаний використовувати всі можливі основні та додаткові покарання для диференціації кримінальної відповідальності, а не лише штраф;

б) система покарань становить собою не просто перелік окремих видів покарань, розташованих у певній послідовності, а й володіє певними інтегративними ознаками, що пов'язують між собою окремі види покарань, то ці властивості також повинні враховуватися законодавцем при диференціації кримінальної відповідальності в санкціях статей Особливої частини КК. Диференціюючи кримінальну відповідальність у санкціях статей Особливої частини КК, законодавець має враховувати співвідношення ступенів суворості окремих видів покарань[186, с.190]. Для дотримання принципу диференціації кримінальної відповідальності необхідно, щоб в санкціях статей (або їх частин) передбачались як альтернативні ті види покарань, що мають приблизно однаковий ступінь суворості. Зокрема, основні види покарання можна умовно поділити на дві групи: 1) покарання, не пов'язані з обмеженням чи позбавленням волі – штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для

військовослужбовців; 2) покарання, пов'язані з обмеженням чи позбавленням волі – арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. Тобто, як правило, у санкціях статей (або їх частин) Особливої частини КК України повинні поєднуватися альтернативні покарання однієї групи. Однак, недотримання цього правила можемо спостерігати у санкціях ч.2 та ч.3 ст.206 КК, де існує поєднання найсуворішого та найм'якшого покарання – штрафу і позбавлення волі. При цьому вони поєднуються за допомогою сполучника «або», що означає їх використання законодавцем як альтернативних, а це є неприпустимо.

Також відзначимо, що в системі покарань серед додаткових, передбачених у ст.51 КК, є конфіскація майна. Видається, що оскільки злочини у сфері економіки – це перш за все посягання, які спричиняють істотну матеріальну шкоду, то і покарання за ці злочини повинні бути переважно майнового характеру, або хоча б додаткові покарання були майновими. Так, за злочини у сфері економіки законодавець досить часто передбачає спеціальну конфіскацію (ч.1, 2 ст.203-1 КК, ч.1, 2 ст.203-2 КК, ч.1, 2, 3 ст.204 КК, ч.2 ст.216 КК, ч.1, 2, 3 ст.229 КК), іноді і загальну і спеціальну (ч.1, 2, 3 ст.209 КК) і зрідка загальну конфіскацію (ч.3 ст.199 КК, ч.3 ст.212 КК, ч.3 ст.212-1 КК, ч.2 ст.233 КК). Зауважимо, що сам законодавець розмежовує загальну та спеціальну конфіскації (наприклад, ч.2 ст.209 КК: ...караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна). Окрім цього, серед покарань, передбачених у ст.52 КК України зазначено покарання «конфіскація майна», а не «конфіскація предметів чи знарядь злочину». Тобто виходить, що спеціальна конфіскація, передбачена в санкції статті (або її частинах) є не покаранням, а чимось іншим. М.В. Бурдін та О.К. Марін переконують, що спеціальна конфіскація має кримінально-процесуальну природу, а тому пропонують вилучити її з КК України[32,с. 45; 137, с. 95–97]. Справді, у п.9 ст.100 КПК України «Зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про них» зазначено, що питання про долю

речових доказів і документів, які були надані суду, вирішується судом при ухваленні судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. При цьому гроші, цінності та інше майно, які належать обвинуваченому і були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, конфіскуються[117]. Звідси робимо висновки, що спеціальна конфіскація є кримінально-процесуальним заходом примусу та є не покаранням для особи, а єдино можливим способом забезпечення доказів по кримінальній справі (наприклад, конфіскація підроблених грошей (ст.199 КК) чи конфіскація товарів, промаркованих підробленими марками чи голографічними захисними елементами (ст.216 КК) тощо), а тому визнавати її покаранням та передбачати у санкції статті немає сенсу. Попри це зауважимо, що на відміну від спеціальної, загальна конфіскація майна особи – є кримінальним покаранням і реалізується в межах кримінальної відповідальності. Відмінність між цими видами конфіскації ще й полягає у тому, що загальна конфіскація застосовуватиметься завжди на підставі обвинувального вироку суду, а спеціальна – на підставі судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження (тобто спеціальна конфіскація можлива і при звільненні особи від кримінальної відповідальності, і при закритті кримінальної справи за відсутністю складу злочину тощо). З огляду на те, що кримінальні правопорушення поділятимуться на злочини і кримінальні проступки необхідно, щоб загальна конфіскація передбачалась лише за злочини;

7) за злочини, які посягають одночасно на два і більше об'єкти, санкція повинна бути передбачена не менша, ніж за злочин з посяганням на один об'єкт[237, с.240]. Справді, якщо порівнювати два злочинні посягання, одне з яких окрім основного посягає ще й на додатковий об'єкт, то відповідно до принципу диференціації кримінальної відповідальності, повинно каратися суворіше, аніж те, що посягає лише на один основний об'єкт. Розглянемо, наприклад, ч.3 ст.204 КК «Незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких

товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків»: у даному випадку передбачений злочин посяє не лише на встановлений порядок виготовлення та збуту підакцизних товарів, а ще й на здоров'я або життя людей, тобто посягає на два об'єкти. Відповідно, види та розміри покарання за цей злочин не можуть бути м'якшими, аніж за відповідний злочин проти життя і здоров'я людини. А взагалі санкція за такий «складений» злочин повинна визначатись шляхом або повного складання покарань за кожен із цих одиничних злочинів, або шляхом поглинання більш суворого менш суворим. Звідси випливає, що покарання, яке передбачено за цей злочин, повинне враховувати покарання за незаконне виготовлення та збут підакцизних товарів та за заподіяння шкоди здоров'ю або життю людини. У ч.1, 2 ст.204 КК передбачено покарання у виді штрафу розміром від однієї до десяти тисяч НМДГ, а в ч.3 ст.204 КК – покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. Зауважимо, що найбільш небезпечним іншим тяжким наслідком є необережне вбивство, передбачене ст.119 КК, найсуворіше покарання за яке є позбавлення волі строком від п'яти до восьми років. Оскільки цей злочин охоплює і незаконні дії з підакцизними товарами і посягання на життя і здоров'я, то покарання за його вчинення повинне охоплювати такі його види та межі, щоб це дало змогу і диференціювати кримінальну відповідальність і індивідуалізувати її. Звідси випливає, що оптимальний розрив між верхньою на нижньою межею покарання має складати 3-5 років, то видається, що законодавець визначив межі позбавлення волі якраз оптимально, однак наявність ще хоча б одного додаткового покарання у виді штрафу (при цьому суворішого, аніж передбаченого у ч.2 цієї ж статті) розміром від десяти до п'ятнадцяти тисяч НМДГ відповідало б ступеню суспільної небезпеки злочину і принципу диференціації кримінальної відповідальності. Адже, як слушно зауважує О.П. Горох, якщо санкція кримінально-правової норми передбачає одне основне покарання, то у разі зміни ступеня суспільної небезпеки у бік його підвищення санкція норми повинна передбачати одне більш суворе основне покарання, або крім такого самого основного покарання, ще й додаткове покарання[46, с.96];

8) санкція спеціальної кримінально-правової норми повинна відрізнятись від санкції загальної норми: в сторону посилення покарання (якщо конкретизуюча ознака підвищує ступінь суспільної небезпеки злочину) або пом'якшення (якщо відповідно така ознака його понижує). Стосовно конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм О.П.Горох сформулював цілий ряд правил, які очевидно, повинні стосуватися і санкцій за злочинні посягання у сфері економіки: 1. якщо конкретизуюча ознака спеціальної кримінально-правової норми змінює ступінь суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення, то: 1) санкція такої норми повинна бути суворішою, порівняно із санкцією загальної норми. Це можливо або шляхом встановлення більш суворого основного покарання, або підвищення мінімальної та максимальної меж основного покарання, або визначенням окрім основного додаткового покарання[4, с.95-96].

Аналіз санкцій статей (санкцій частин статей), передбачених Розділом VII Особливої частини КК України (за винятком ст.201 КК) засвідчив, що законодавець не завжди дотримується вищезазначеного правила. Розглянемо, наприклад, ст.222 КК, яка передбачає спеціальну по відношенню до ст.190 КК кримінально-правову норму. Головними критеріями розмежування злочинів, передбачених ст. 222 і ст. 190 КК, є спрямованість умислу та момент його виникнення. У разі шахрайства з фінансовими ресурсами умисел винного спрямований на тимчасове отримання кредитних коштів з наступним, можливо, несвоєчасним їх поверненням. У разі шахрайства винна особа укладає кредитний договір лише для того, щоб приховати злочинний характер своїх дій, спрямованих на безоплатне заволодіння назавжди чужим майном. Проаналізувавши злочинні посягання, передбачені статтями 190 КК «Шахрайство» – «Заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживанням довірою...» та ст. 222 КК «Шахрайство з фінансовими ресурсами» – «Надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, ...з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності», розуміємо, що ступінь суспільної небезпеки посягання, передбаченого ст.190 КК є вищим за ступінь суспільної небезпеки

злочинного посягання, передбаченого ст.222 КК України. В першому випадку має місце заволодіння майном, а в другому – подання неправдивої інформації з метою отримання певної матеріальної допомоги. На підставі цього робимо висновки, що покарання, передбачені за ст.190 КК, мають бути суворіші, аніж за ст.222 КК. Однак положення кримінального закону свідчать про протилежне. Так, хоча і за ч.1 ст.190 КК покарання передбачено більш суворі види покарань (від штрафу розміром до п'ятдесяти НМДГ до обмеження волі на строк до трьох років), однак за ч.1 ст.222 КК хоч і передбачено покарання лише у виді штрафу, однак його розмір значно перевищує розмір штрафу за ст.190 КК: «...карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч НМДГ», а це у шістдесят разів більше. То виходить, що за спеціальною нормою, яка передбачає легше за ступенем суспільної небезпеки посягання може бути призначено покарання такого ж виду як і за загальною нормою, однак в значно більших розмірах. Попри це, на практиці, суд, як правило, посилаючись на ст.69 КК України, призначає значно нижче покарання, аніж передбачено в санкції статті. Наприклад, суддя Радехівського районного суду Львівської області Крет А.І., розглянувши у відкритому судовому засіданні в залі суду в м. Радехові справу про обвинувачення особи у підробці декларації про доходи та майновий стан осіб, які звернулися за призначенням житлової субсидії, отримала житлову субсидію на суму 1295 грн., чим спричинила державі шкоду на вищезазначену суму. Враховуючи положення ст.69 КК України суд призначив покарання за ч.1 ст.222 КК України, у вигляді штрафу в розмірі 1000 грн. з позбавленням права обіймати керівні посади пов'язані з обігом товарно-матеріальних цінностей та посади пов'язані з матеріальною відповідальністю строком на 1 рік. Зважаючи на те, що такі рішення суду не поодинокі, робимо висновки, що або санкція даної статті надто сувора, або ж є недолік у формулюванні диспозиції цієї статті (цей варіант більш прийнятний, адже, як видається, суб'єкт цього злочину має бути спеціальний – суб'єкт підприємницької діяльності або ж службова особа суб'єкта господарської діяльності, а після внесених змін до цього розділу на підставі Закону України № 3795-VI (3795-17) від 22.09.2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих

актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» суб'єкт даного злочину став загальний). Таким чином, робимо висновки, що проблема конструювання положень кримінального закону, як диспозицій, так і санкцій є надзвичайно актуальною, а тому законодавцю слід дуже виважено підходити до формулювання положень кримінального закону.

Підсумовуючи даний підрозділ зазначимо, що санкція статті (або її частини) хоча і не є засобом диференціації кримінальної відповідальності, однак якби не було б санкцій, ми б не змогли говорити про диференціацію кримінальної відповідальності. Адже саме завдяки санкціям статей (або їх частин) найбільш рельєфно проявляється диференціація кримінальної відповідальності. Оскільки санкція є важливим інструментом у руках законодавця, то до неї висуваються певні вимоги: 1) вона повинна відповідати ступеню суспільної небезпеки злочинного посягання; 2) вона має бути узгодженою з санкціями за інші близькі за видом та характером злочини; 3) вона повинна містити такі види та межі покарань, щоб це водночас не порушувало принципу диференціації кримінальної відповідальності та створювало можливість індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Висновки до третього розділу

Підсумовуючи даний розділ відзначимо, що із прийняттям КК України 2001 року правотворча діяльність у сфері кримінально-правового регулювання не припинилась, адже відбуваються постійні зміни до кримінального закону. Про це свідчить прийняття нового КПК України та відповідно Закону України № 4652-VI (4652-17) від 13.04.2012 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Безпосередньо ж зміни, що стосуються злочинів у сфері економіки, були внесені у КК на підставі Закону України № 4025-VI (4025-17) від 15.11.2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». Така

законотворча практика свідчить про намагання законодавця вдосконалити чинний кримінальний закон, привести його у відповідність до вимог суспільства. Однак, не завжди така діяльність сприяє удосконаленню кримінального закону. Навряд чи можна цілком позитивно оцінювати внесені до КК зміни на підставі вищевказаних законів. Це насамперед стосується ст.12 КК «Класифікація злочинів», в якій пропонується визначати тяжкість злочину на підставі максимальної межі найсуворішого та найм'якшого покарань – позбавлення волі і штрафу. Також навряд чи зовсім вдалим можна визнати механічне перенесення окремих злочинів із Розділу VII КК до КУпАП. Адже окремі злочини у сфері економіки просто вилучені із КК і автоматично перенесені у КУпАП. Навряд чи можна сказати, що зайняття забороненими видами господарської діяльності, ухилення від повернення виручки в іноземній валюті або примушування до антиконкурентних узгоджених дій (а це відповідно до ч.1 ст.228 КК – злочин середньої тяжкості) раптом втратили свою суспільну небезпеку. Отже, навіть попри такі зміни, не можна стверджувати, що КК України став досконалішим.

Окрім цього, зміни не були спрямовані на вдосконалення системи використання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки. Такий висновок робимо на підставі того, що нерідко одна кваліфікуюча ознака має різну кратність впливу на види та розміри покарань, досить часто законодавець непослідовний у позначенні парних кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, законодавець використовує неоднозначну термінологію тощо.

Також вдосконалення потребує система санкцій за ці види злочинів, адже нерідко верхня межа менш небезпечного злочину заходить за нижню межу більш небезпечного злочину, санкції є переважно безальтернативними, оскільки в них передбачається, як правило, один основний вид покарання, не завше види, строки чи розміри покарання, що передбачені у санкціях статей (санкціях частин статей) відповідають ступеню суспільної небезпеки злочинного посягання тощо. Усе це свідчить про недосконалість диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки за допомогою такого потужного засобу як

кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складу злочину та потребу у вдосконаленні чинного кримінального закону.

Перспективним також є створення інституту кримінального проступку, завдяки якому можлива декриміналізація злочинів невеликої тяжкості і окремих злочинів середньої тяжкості та переведення окремих адміністративних проступків, що мають судову юрисдикцію та за своїм змістом не є управлінськими. Запровадження кримінального проступку дасть змогу і гуманізувати кримінальну відповідальність за окремі посягання, так як за них передбачатимуться покарання, не пов'язані з позбавленням чи обмеженням волі (за винятком арешту) та не наставатиме судимість. Тобто, найсуворішим покаранням за кримінальні проступки має бути арешт – короткочасне позбавлення волі, однак переважати повинні альтернативні покарання, такі як штраф, громадські роботи, виправні роботи, а як додаткові – позбавлення спеціальних прав. Натомість за злочини, що поділятимуться на три категорії: менш тяжкі, тяжкі та особливо тяжкі, мають передбачатися, як правило, покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк. Однак виняток із цього правила все ж є: оскільки кваліфікованих складів кримінальних проступків бути не може, то за окремі менш тяжкі злочини, які будуть утворені шляхом додавання до складу кримінального проступку кваліфікуючих ознак, може передбачатися як основне покарання у виді штрафу. Додатковими ж покараннями за злочини слід визнавати позбавлення спеціальних прав, штраф та конфіскацію майна.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження проблем диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки дало підстави зробити висновок, що ця тема є беззаперечно актуальною. Виважені підходи законодавця до конструювання положень кримінального закону забезпечують дотримання принципу справедливості у сфері призначення покарання співрозмірного ступеню суспільної небезпеки злочинного посягання.

У дисертації зроблено висновок, що побудова положень сучасного кримінального закону неможлива без диференціації кримінальної відповідальності. Встановлено, що кримінальна відповідальність за злочинні посягання у сфері економіки диференціювалась ще в історичних джерелах кримінального права. При цьому засобами такої диференціації виступали вид та розмір кримінально-правових наслідків, вид співучасті та вид співучасників, незакінчена злочинна діяльність тощо.

У дисертації доведено, що вирішення проблем диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки полягає у виокремленні ряду засобів диференціації та визначенні їх впливу на обсяг кримінальної відповідальності. Відзначено, що в результаті цього процесу законодавець має змогу обмежити судову дискрецію та виразити свою оцінку щодо впливу певної обставини на обсяг кримінальної відповідальності.

На жаль, законодавчу техніку конструювання положень кримінального закону щодо диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки не можна визнати бездоганною, а тому в цьому дисертаційному дослідженні сформульовано окремі положення, висновки та пропозиції щодо вдосконалення положень чинного КК, які можуть бути використані розробці законопроектів про внесення змін та доповнень до кримінального закону.

Для розвитку теорії кримінального права, подальших наукових досліджень та для навчального процесу, зокрема при вивченні кримінального права України, мають значення такі отримані в дисертації результати:

1. Вирішення проблем диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки неможливе без з'ясування змісту та обсягу поняття «злочинного посягання у сфері економіки». Обґрунтовується доцільність використання названого терміну для позначення групи злочинів, що посягають на порядок здійснення господарської діяльності. З'ясування цих положень є необхідним для визначення ряду злочинів щодо яких здійснювався аналіз чинного КК та уточнення понятійного апарату науки кримінального права.

2. Для досягнення поставленої мети цього дисертаційного дослідження, визначено істотні ознаки диференціації кримінальної відповідальності: суб'єктом диференціації кримінальної відповідальності є виключно законодавець; об'єктом диференціації є кримінальна відповідальність; суть процесу диференціації полягає у встановленні різних за видом та обсягом обмежень прав і свобод суб'єкта злочину залежно від обставин, що впливають на зміну ступеня суспільної небезпеки злочину; у часовому вимірі диференціації кримінальної відповідальності передують криміналізація та пеналізація; диференціація кримінальної відповідальності реалізується за допомогою певного набору засобів, що містяться як у Загальній, так і в Особливій частині КК України. На підставі цього запропоновано визначення поняття диференціації кримінальної відповідальності.

3. Сформульовано ряд вимог, яким повинні відповідати обставини, що претендують на визнання їх засобами диференціації кримінальної відповідальності. З огляду на це, визначено ряд засобів диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки, що передбачені у чинному КК України, а саме: категоризація злочинних посягань; незакінчена злочинна діяльність; неповноліття суб'єкта злочинного посягання; обставини, що пом'якшують покарання, передбачені п.п.1, 2 ч.1 ст.66 КК України (з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину,

добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, надання медичної або іншої допомоги потерпілому безосередньо після вчинення злочину); кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів у сфері економіки; конкретизуючі ознаки спеціальних кримінально-правових норм.

4. Проведено класифікацію засобів диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки за наступними критеріями: місцем використання засобу диференціації; приналежністю певної обставини до однієї із структурних елементів складу злочину; видом впливу обставини на законодавчу оцінку ступеня суспільної небезпеки посягання; характером правової природи. На підставі цього зроблений висновок, що в кримінальному законі передбачені як засоби диференціації кримінальної відповідальності, так і засоби її індивідуалізації, які слід чітко розмежовувати.

5. Встановлено, що при використанні окремих засобів диференціації кримінальної відповідальності, передбачених у Загальній частині КК України щодо злочинних посягань у сфері економіки, виникають труднощі із визначенням мінімальної та максимальної межі основного виду покарання, передбаченого санкцією статті (або санкцією частини статті) кримінального закону (це стосується незакінченої злочинної діяльності та обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п.п.1, 2 ч.1 ст. 66 КК України).

6. Досліджено вплив обставин, що мають значення кваліфікуючих (або особливо кваліфікуючих) ознак складів злочинів у сфері економіки на санкції статей (або санкції частин статей) Особливої частини КК України. На підставі цього констатовано, що необхідно чітко визначити дві групи обставин: кваліфікуючі ознаки та особливо кваліфікуючі ознаки. Відповідно до цього поділу, кожна ознака, що входить до однієї групи повинна мати однакову силу впливу на кратність зміни обсягу покарання. Доведено необхідність поступового позначення у відповідних частинах статей парних кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері економіки.

7. Обґрунтовано, що для диференціації кримінальної відповідальності необхідно, щоб законодавець передбачав у санкціях статей (або санкціях частин

статей) як альтернативні ті види покарань, що мають приблизно однаковий ступінь суворості. Зокрема, основні види покарань умовно можна поділити на дві групи: 1) покарання, що не пов'язані із обмеженням чи позбавленням волі та 2) покарання, що пов'язані із обмеженням чи позбавленням волі.

Доведено, що в основі визначення розмірів заподіяної шкоди або створення загрози її заподіяння та визначення розмірів покарання у виді штрафу має бути єдина одиниця виміру – соціальна мінімальна податкова пільга.

8. На підставі Концепції реформування кримінальної юстиції України підтримано пропозицію щодо запровадження інституту кримінального проступку шляхом доповнення чинного КК України відповідними положеннями. У зв'язку із цим до категорії кримінальних проступків пропонується відносити злочини невеликої тяжкості, за які не передбачено покарання у виді позбавлення волі (виключенням є арешт), окремі злочини середньої тяжкості та адміністративні проступки, що мають судову юрисдикцію та за своєю суттю не є управлінськими. Таким чином усі злочинні посягання, що передбачені КК України поділятимуться на злочини та кримінальні проступки. Злочини у свою чергу поділятимуться на менш тяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

9. Для підвищення якості кримінального закону щодо диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки запропоновано внести зміни і доповнення до таких положень КК України:

9.1. У ч.ч.2, 3 ст.68 КК та доповнення їх після слів *«найбільш суворого виду покарання»* виразом *«та не може бути нижчою мінімальної межі найбільш суворого виду покарання»* із подальшим продовженням тексту цієї статті. Таке словосполучення дасть змогу уникнути колізії, коли максимальна межа покарання виходить меншою, за мінімальну.

Також необхідно внести доповнення до ст.69-1 КК після слів *«найбільш суворого виду покарання»* виразом *«та не може бути нижчою мінімальної межі найбільш суворого виду покарання»* із подальшим продовженням тексту цієї статті.

9.2. Виключити ст.201 КК «Контрабанда» із Розділу VII КК України та включити її відповідно до Розділу V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» у частині контрабанди культурних цінностей та до Розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» у частині контрабанди отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

9.3. Внести зміни і доповнення до статей Розділу VII КК України. Запропоновані редакції статей наведено у Додатку «Л» до роботи (щодо внесення змін у формулювання диспозицій статей та внесення змін і доповнень до санкцій статей (санкцій частин статей) Розділу VII Особливої частини КК України.

Таким чином, проведене дисертаційне дослідження дало змогу запропонувати можливий шлях вирішення проблем диференціації кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки та стане поштовхом для подальших наукових досліджень у сфері розробки теоретичних положень диференціації кримінальної відповідальності в науці кримінального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко. О. В. Диференціація кримінальної відповідальності за діяння, вчинені в стані сильного душевного хвилювання // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (м. Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 6 – 9.
2. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Авраменко. – Л., 2008. – 19 с.
3. Агузаров Т. К. Уровни дифференциации ответственности за преступления против порядка управления по уложению о наказанных уголовных и исправительных // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (м. Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С.10 – 13.
4. Адміністративно-деліктне законодавство: Зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / автор-упорядник О.А. Банчук. – К.: Книги для бізнесу, 2007. – 912 с.
5. Ажнюк М. О. Основи економічної теорії: навч. посіб. / М. О. Ажнюк, О. С. Передрій. – К.: Знання, 2008. – 368 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://pidruchniki.ws/15800119/politekonomiya/ekonomichna_sistema_suspilstva_sut_struktura_tipi_ekonomichnih_sistem#461
6. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Криминология: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2002. – 295 с.
7. Амирова Д. К. Наказание и его назначение за преступления в сфере экономики : автореферат дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.08 / Казан. гос. ун-т им. В.И. Ульянова-Ленина. – Казань, 2004. – 25 с.
8. Андрушко П. П. Поняття та види диференціації кримінальної відповідальності // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності»: Міжнародний симпозиум 11–12 вересня 2009 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 18 – 25.
9. Антонов И. М. Пенализация преступлений, причиняющих вред здоровью: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» /. – Владивосток: Дальневост. гос. ун-т, 2004. – 22с.
10. Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. – Х.: Право, 2000. – 128 с.
11. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Д.О. Балобанова. – О., 2007. – 17 с.

12. Балобанова Д. О. Формирование института уголовных проступков // Юридичний вісник України. – №33 (18-24 серпня). – 2012. – с.5.
13. Балобанова Д. О. Щодо деяких аспектів гуманізації відповідальності за господарські злочини // Правове життя сучасної України: мат-ли Міжн. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Т. 2 / Відп. за випуск д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О.: Фенікс, 2012. – С.215 – 217.
14. Баулін Ю. В. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності // Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: матеріали наук.-практ. конференції / Ред.кол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.: вид-во «Кроссруд», 2006. – С. 6 – 11.
15. Баулін Ю. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2 (33) – 3 (34). – С.626 – 633.
16. Баулін Ю. В. Кримінальна відповідальність, яка підлягає диференціації // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум (м. Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 25-31.
17. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.
18. Башнянин Г. І. Генеза ринкової економіки (політекономія, макроекономіка, мікроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси банку, інвестиції, біржова діяльність): терміни, поняття, персоналії) /За ред. д.е.н., проф. Г.І. Башнянина і В.С. Іфтемінчука. – К.: Магнолія плюс, 2004. – 688с.
19. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення: Монографія / П.С. Берзін. – К.: Дакор, 2009. – 733 с.
20. Берзін П. С. Наслідки у складах злочинів у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2007. – 392 с.
21. Берзін П. С. Суспільна небезпечність діяння: загальна характеристика // Альманах кримінального права: збірник статей. Вип.1 / Відповід. ред. П.П. Андрушко, П.С. Берзін. – К.: Правова єдність, 2009. – С.108 – 151.
22. Беляєв О. О., Бебело А. С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 328 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу^А <http://studentbooks.com.ua/content/view/264/50/1/2/>
23. Білоус В. Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект): дис ... доктора юрид. наук: 12.00.07 / Білоус Віктор Тарасович. –Х., 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studrada.com.ua/content/23-види-злочинів-у-сфері-економіки-та-нормативно-правове-регулювання-боротьби-з-ними>.

24. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. І.Франка, 2008. – 380с.
25. Бойко А. М. Про поняття та основні ознаки економічної злочинності // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2008. – № 4. – С. 33 – 40.
26. Бойко А. М. Теоретичні концепції сутності економічної злочинності у вітчизняній кримінології // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Вип. 427 : правознавство. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 106 – 109.
27. Борисов В. И. Проблемы технико-юридического конструирования норм об ответственности за преступления в сфере экономической деятельности // Конституционные основы уголовного права: Материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, по священного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: ТК Велби, 2006. – С. 83 – 85.
28. Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: Зміст спільних ознак / Л.П. Брич // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. – Львів, 2010. – Вип. 50. – С. 230 – 243.
29. Бурбело О. А., Полтавчук С. Б. Сутність та особливості економічної злочинності // Актуальні проблеми протидії економічній злочинності, тінізації та корупції в умовах формування ринкової економіки в Україні: матеріали між нар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 30 вересня 2005 р.) / Упоряд. І. О. Ревак, О. І. Руда. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006 – С. 59 – 62.
30. Бурдін В. М. До питання про поняття кримінальної відповідальності за КК України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 9 (47). – С. 64 – 73.
31. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.М. Бурдін. – К., 2002. – 19 с.
32. Бурдін В. М. Санкції окремих статей Особливої частини КК України потребують змін //Життя і право. – 2004. – № 4. – С. 44 – 51.
33. Бучко М. Б. Сучасна корислива економічна злочинність та заходи її попередження: автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.Б. Бучко. – Харків: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2002. – 22 с.
34. Васильевский А. В. Дифференциация уголовной ответственности и наказания в Общей части уголовного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Васильевский Александр Валентинович. – Ярославль, 2000. – 219 с.
35. Вереша Р. Поняття та підстава кримінальної відповідальності // Право України. – 2006. – № 12. – С. 97 – 103.

36. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Видавничий Дім "Ін-Юре", 2002. – 668 с.
37. Висновок Головного науково-експертного управління від 05.10.2011 р. на Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності 9221 від 27.09.2011 р.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=41271
38. Возьний В. І. Особливості кваліфікації злочинів при конкуренції кримінально-правових норм (на прикладі ст.129 КК України та ч.1 ст.345 КК України) // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 130 – 133 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11vvikku.pdf>
39. Волженкин Б. В. Преступления в сфере экономической деятельности (экономические преступления). – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 641с.
40. Волобуєв А. Ф. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів // Форум права. – 2006 – № 1. – С.16 – 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-1/06vafrez.pdf>
41. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства / С.Б. Гавриш.— Х.: Основа, 1994.— 640с.
42. Гаухман Л. Д., Максимов С. В. Преступления в сфере экономической деятельности. – М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1998. – 296 с.
43. Гладунський В. Н. Логіка: для студентів вищих навчальних закладів: підручник / В.Н. Гладунський. – Львів: Афіша, 2005. – 318 с.
44. Голіна В. В. Судимість: монографія / В.В. Голіна; Інститут вивчення проблем злочинності АПН України. – Харків: Харків юридичний, 2006. – 383 с.
45. Голосніченко І. П. Адміністративне законодавство – нові підходи до кодифікації // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск: у двох частинах. – 2008. - № 6. – Ч.1. – С. 69 – 74.
46. Горох О. П. Проблеми конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм // Наукові записки НаУКМА: зб. наук. праць. – 2009. – Т.90. – С.94 – 98 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/law/2009_90/26_gorokh_op.pdf
47. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – 20 с.
48. Гриниха І. Регламентация відповідальності виконавця та співвиконавця злочину в історії вітчизняного кримінального законодавства. – [Електронний

- ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlnu_yu/2009_49/index.html
49. Грищук В. К. Деякі сучасні проблеми удосконалення Кримінального кодексу України // Університетські наукові записки, 2007. – № 2 (22). – С. 312 – 318.
 50. Грищук В. К. Поняття диференціації кримінальної відповідальності // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (м. Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 66 – 72.
 51. Грошевий Ю. М. Судовий розгляд кримінальних справ, пов'язаних з економічними злочинами // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 15-16 грудня 1998 р.) – Харків: Харк. центр вивч. організ. злочинності, 1999. – С. 159 – 161.
 52. Гуторова Н. О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності // Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: матер. наук.-практ. конференції / Ред. кол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.: вид-во «Кроссруд», 2006. – С.47 – 50.
 53. Гуцалова К. Кримінологічне визначення поняття та ознак економічної злочинності: проблемні питання. / Юридичний журнал. – 2004. – №11(29). – с.113 – 115. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=1488>
 54. Дагель П. С. Проблемы советской уголовной политики. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1982. – 123 с.
 55. Даньшин І. М. До питання про кримінологічне поняття економічної злочинності // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 15-16 грудня 1998 р.). – Харків: Харк. центр вивч. організ. злочинності, 1999. – С.66 – 71.
 56. Дементьева Е. Е. Проблемы борьбы с экономической преступностью в зарубежных странах: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Е.Е. Дементьева. – М., 1996. – 23 с.
 57. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / С. И. Дементьев. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1986. – 157 с.
 58. Демидова Л. М. Криміналізація заподіяння майнової шкоди: поняття, підстави та їх види // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2009. – Вип.18. – С.53-65.
 59. Дзюба Ю. П. Видовий об'єкт злочину та його значення для диференціації кримінальної відповідальності // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (м. Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 72 – 74.

60. Дорош Л. В. Теоретико-прикладні проблеми якості кримінального законодавства України // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2009. – Вип.18. – С.15 – 41.
61. Дмитрук М. М. Категорія проступку у кримінально-правовій доктрині. – автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». – Одеса.: Націон. ун-т «Одеська юридична Академія», 2012. – 16 с.
62. Дмитрук М. М. Правова природа кримінального проступку. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-prensa.com/article-1284.html>
63. Дудніков А. Л. Криміналістична система злочинів у сфері економіки // Проблеми законності. – 2009. – Вип.101. – С. 194 – 201.
64. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика :Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – 923 с.
65. Дудоров О. О. Кримінальне переслідування податкових злочинів (за законодавством Федеративної республіки Німеччини) // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 3. – С.45 – 51.
66. Дудоров О. О. Проблеми диференціації кримінальної відповідальності за злочинні порушення податкового законодавства // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (м. Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьВДУВС, 2009. – С. 75 – 86.
67. Дудоров О. О. Про поняття кримінальної відповідальності // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2007. – № 4. – С. 148 – 161.
68. Дудоров О., Письменський Є. Звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування: порівняльно-правова характеристика // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – Вип. 3. – С.46 – 52.
69. Егоров В. С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. – М., 2002. – 279 с.
70. Енциклопедія: бізнесмена, економіста, менеджера / За ред. Р. Дяківа. – К. : Міжнародна економічна фундація, 2000. – 654 с.
71. Ємельянов В. П. Визначення об'єкта злочину у кримінально-правовій науці: дискусійні питання // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2009. – № 2. – С. 125 – 135.
72. Ємельянов В. П., Никифорчин І. О. – Проблеми уніфікації кримінально-правових норм, спрямованих на боротьбу зі злочинами у сфері економіки // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 15-16 грудня 1998 р.). – Харків: Харк. центр вивч. організ. злочинності, 1999. – С.56 – 59.
73. Жеребкін В. Є. Логіка: Підручник для юрид. вузів і фак. – Х.: Основа, 1995. – 256 с.

74. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: автореф. Дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Житний. – Х., 2003. – 20 с.
75. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К., 2007. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.
76. Золотарьов А. І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.І. Золотарьов. – К., 2008. – 23 с.
77. Іванов В. М. Історія держави і права України: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2002. – Ч. I. – 264 с.
78. Іванов В. М. Історія держави і права України: навчальний посібник / В.М. Іванов. – К.: Атіка, 2007. – 727 с.
79. Іванюк Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т.І. Іванюк. – К., 2006. – 15 с.
80. Історія держави і права України :Академічний курс: [підр. для студ. юрид. вуз.]: У 2-х т. /Акад. правов. наук України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; [За ред. В. Я. Тація та ін.]. – К.: Вид. Дім "Ін Юре", 2000. – Т.1 646 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.net/beta3/html/1/7637/7655/> <http://vuzlib.net/beta3/html/1/7637/7638/> <http://vuzlib.net/beta3/html/1/7637/7673/>
81. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми. – Х., 2003. – 352 с.
82. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: – автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Харків, 2004. – 22 с.
83. Кальман О. Г. Економічна злочинність і суміжні з нею поняття // Проблеми законності. – 2002. – Вип..55. – С. 133 – 141.
84. Каплин М. Н. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против жизни и здоровья: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право» / М.Н. Каплин. – Екатеринбург, 2003. – 22 с.
85. Каплин М. Н. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против жизни и здоровья: дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Каплин Михаил Николаевич. – Ярославль, 2003. – 187 с.
86. Каплин М. Н. Сущность дифференциации уголовной ответственности // Юридические записки Ярославского государственного университета им.

- П.Г. Демидова / Под ред. В.Н. Каршатова, Л.Л. Кругликова, В.В. Бутнева; Ярослав. Гос. Ун-т. – Ярославль, 2001. – Вып.5. – С.172 – 182.
87. Карпінський Б. А. Фінанси: термінологічний словник / Б.А. Карпінський, Т.Б. Шира. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2007. – 608с.
88. Кашкаров О. О. Передумови реформування Кримінального кодексу України та створення законодавства про кримінальні проступки / О.О. Кашкаров // Форум права. – 009. – № 1. – С. 236 – 241 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09koopkr.pdf>.
89. Кваша О. О. Диференціація кримінальної відповідальності учасників організованих груп і злочинних організацій // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 110 – 114.
90. Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. – М.: Наука, 1974. – 230 с.
91. Кісілюк Е. Юридична природа кваліфікуючих ознак складу злочину // Юридична Україна. – 2008. – № 12. – С. 112 – 116.
92. Книженко О. О. Санкції у кримінальному праві. – Монографія / О.О. Книженко. – Х.: ФОП Ніконова В.Б., 2011. – 334 с.
93. Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». – Харків, 2012. – 36 с.
94. Козак О. С. Звільнення від кримінальної відповідальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.С. Козак. Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
95. Козаченко О. В. Теоретичне визначення поняття та меж застосування кримінально-правових заходів // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С.238-242.
96. Козлов А. П. Уголовно-правовые санкции (проблемы построения, классификации и измерения) : монография / А.П. Козлов. – Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1989. – 176 с.
97. Коліушко І. Б., Банчук О. А. Запровадження інституту кримінального проступку як необхідна складова реформи кримінальної юстиції в Україні // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення». – 2007. – Ч.1. – С. 189 – 194.
98. Коментар до Кримінального кодексу України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/201.php> (<http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/203.php>).
99. Конституція України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

100. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України № 311/2008 від 8 квітня 2008 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.
101. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М.: Академия МВД СССР, 1980. – 248 с.
102. Коржанський М. Й. Уголовний закон України (наукова модель). – Дніпропетровськ: Юрид. акад. МВС України, 2004. – 200 с.
103. Коробов П. В. Уголовный проступок: «за» и «против» // Правоведение. – 1990. – № 5. – С. 90 – 96.
104. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. – 267 с.
105. Корчагин А. Г. Экономические преступления: Политико-правовые аспекты / А.Г. Корчагин, А.М. Иванов, А.В. Щербаков. – Владивосток: изд-во ДВГУ, 1999. – 286 с.
106. Кравчук С. Прийняття і реалізація концепції боротьби зі злочинністю у сфері економіки – шлях до припинення економічної злочинності // Право України. – 2010. – № 7. – С. 151 – 156.
107. Красницький І. В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І.В. Красницький. – Л., 2005. – 18 с.
108. Красницький І. В. Спеціальні норми в чинному КК України: окремі питання застосування // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум (Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 134 – 137.
109. Кривоченко Л. Н. К дискуссии об уголовном проступке // Проблемы социалистической законности. Республиканский межведомственный научный сборник. – Харьков: изд-во «Вища школа», 1982. – Вып.9. – С.105 – 110.
110. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 480 с.
111. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько, О.О. Дудоров та ін.; За ред. М.І. Мельника, В.А. Климента. – 5-те вид., переробл. та допов. – К.: Атіка, 2009. – 408 с.
112. Кримінальне право України: Заг. ч.: Підручник / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
113. Кримінальний кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

114. Кримінальний кодекс України : [проект] / авт. кол.; голова – д-р юрид. наук, проф. В. М. Смітєнко // Іменем Закону. – 1997. – № 20 (4946). – 16 трав.
115. Кримінальний кодекс Української РСР. – К.: Держ. Вид-во політ. Літ-ри УРСР. – 1961. – 135 с.
116. Кримінальний кодекс УСРР в ред. 1927 року / 3-тє офіц. видання. – Х.: Юрид. вид-во Наркомюсту УСРР, 1927. – 109 с.
117. Кримінальний процесуальний кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
118. Кругликов Л. Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Кругликов Л. Л., Васильевский А. В. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 298с.
119. Кругликов Л. Л. Квалифицирующие обстоятельства: понятие, виды, влияние на квалификацию преступлений: учеб. пособие / Л.Л. Кругликов, В. Н. Савинов; Ярослав. Гос. ун-т. – Ярославль, 1989. – 382 с.
120. Кругликов Л. Л. Экономические преступления: понятие, виды, вопросы дифференциации ответственности // Налоговые и иные экономические преступления: сб. науч. статей. Вып. 1 / Под ред. Л.Л. Кругликова; Ярославский гос. ун-т. – Ярославль, 2000. – С. 3 – 17.
121. Кругликов Л. Л. Экономические преступления: (вопросы дифференциации и индивидуализации ответственности и наказания): Учеб. пособие [для студ. вузов, обучающихся по спец. 021100 "Юриспруденция"] / Кругликов Л. Л., Дулатбеков Н. О. – Ярославль, 2001. – 159 с.
122. Кругликов Л. Л. О понятии и видах дифференциации ответственности // Дифференциация ответственности и вопросы юридической техники в уголовном праве и процессе: сб. науч. статей / Под ред. Л.Л. Кругликова; Яросл. гос. ун-т. Ярославль, 2001. – С.3 – 11.
123. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве (вопросы теории): Монография. – Воронеж: изд-во Воронежского университета, 1985. – 162 с.
124. Кузнецова Н. Ф. Кодификация норм о хозяйственных преступлениях // Вестник Московского университета. – Серия 11: Право. – 1993. – № 4. – С.12 – 21.
125. Кузнецова Н. Ф. Понятие преступления и виды преступлений // Курс уголовного права в 5-ти т. / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. – М., 2002. – Т.1. Учение о преступлении. – 403 с.
126. Кураш Я. М. Окремі питання обґрунтування кримінально-правової відповідальності у світлі реформування кримінальної юстиції в Україні // Проблеми законності. – 2009. – Вип..101. – С. 154-164.
127. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву :теоретические проблемы / О. Э. Лейст. – М.: Издательство Московского университета, 1981. – 240 с.

128. Лемеха Р. І. Особливості конкретизації тяжких наслідків щодо окремих складів злочинів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2(2). – С.223 – 232.
129. Лепісевич П. М. Державно-правовий устрій України в імперську добу. Навч. посібник / П.М. Лепісевич, І.Я. Терлюк. – Львів: Край, 2005. – 127 с.
130. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 400 с.
131. Литвак О. М. Злочинність її причини та профілактика. – К.: Україна, 1997. – 167 с.
132. Лопашенко Н. А. Преступления в сфере экономической деятельности: понятие система, проблемы квалификации и наказания: Монография. – Саратов: Изд-во Саратовской гос. акад. права, 1997. – 256 с.
133. Лопашенко Н. А. Уголовная политика / Н.А. Лопашенко. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 608 с.
134. Лукашевич В. Г. Проблеми розбудови кримінального судочинства в контексті нової концепції реформування кримінальної юстиції України // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – №1. – С. 180 – 185.
135. Маляренко В. Т. Україні й до сьогодні зберігається тоталітарне уявлення про суд... // //Юридичний Вісник України. – 2008.11.01. – № 44. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/CA3B02CDDA3FC71CC22575130026000E>
136. Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ж.В. Мандриченко. – О., 2007. – 17 с.
137. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. Монографія. – К.: Атіка, 2003. – 224 с.
138. Марін О. К. Конкуренція кримінально-правових норм: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.К. Марін – К., 2002. – 20 с.
139. Марін О. К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції, (Львів, 9-10 лютого 2006 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – С. 366 – 369.
140. Мармура О. З. Поняття ознак, що кваліфікують злочин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів, 2011. – № 2. – С.297-306.
141. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ. юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів. – К. : А.С.К., 2001. – 347с.

142. Матвеева Л. Г. Кримінальний проступок в англосаксонській і романо-германській правових сім'ях // Порівняльно-правові дослідження. – 2007. - № 1-2. – С.241-244.
143. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / Матвійчук Валерій Костянтинович. – К., 2008. – 469 с.
144. Матусовський Г. А. Проблеми формування методики розслідування економічних злочинів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uapravo.com.ua/doc-443-Problemi-formuvannya-metodiki-rozsliduvannya-ekonomichnih-zlochiv>
145. Мельник М., Навроцький В. Злочин без покарання // Право України. – 2004. – № 7. – С. 150 – 152.
146. Мельник Н. И. Проблемы определения преступности деяния в процессе его криминализации // Соотношение преступлений и иных правонарушений: современные проблемы: материалы IV междунар. научно-практ. конф., посвящ. 250-летию образования МГУ им. М.В.Ломоносова и сост. на юрид. ф-те МГУ им. М.В.Ломоносова (Москва, 27-28 мая 2004 г.) / Московский гос. ун-т им. М.В.Ломоносова. Юридический факультет / В.С. Комиссаров (отв.ред.) – М.: ЛексЭст, 2005. – С. 370 – 375.
147. Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: Монографія. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – 225 с.
148. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. – Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. – 132 с.
149. Мирошніченко Н. А. Кримінальні правопорушення та малозначність діяння // Актуальні проблеми держави та права. – О.: Юрид. література, 2012. – Вип. 65. – 549-553.
150. Мірошніченко С., Титаренко О. Підстави та принципи криміналізації суспільно небезпечних діянь // Вісник прокуратури. – 2008. – № 3 (81). – С.51 – 57.
151. Музиченько П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. / П.П. Музиченко. – [6-те вид., перероб. і доп.] – К.: Знання, 2007. – 471 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12191121/pravo/kriminalne_zakonodavstvo_rosijska_imperiya та http://pidruchniki.ws/13840812/pravo/zemelne_pravo_radyanska_vlada#455.
152. Наден О. В. Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. – Х.: Право, 2003. – 224 с.
153. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Наден. – Х., 2003. – 20 с.

154. Навроцький В. О. Господарські злочини: лекції для студентів юридичного факультету / Вячеслав Навроцький; Міністерство освіти України, Львівський державний університет ім. Івана Франка, Юридичний факультет, Кафедра кримінального права та процесу. Львів, 1997. – 60 с.
155. Навроцький В. О. Диференціація кримінальної відповідальності: забаганка законодавця чи необхідність // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум, (м. Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С.164 – 170.
156. Навроцький В. О. Кримінальний кодекс 2001 р.: підсумки та очікування // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (7–8 квіт. 2006 р., Львів). – Львів, 2006. – Ч.1. – С.5 – 15.
157. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навчальний посібник / В.О. Навроцький; [наук. ред. В.С. Ковальський]. – Київ: Юрінком Інтер, 2009. – 511 с.
158. Навроцький В. О. Роль кримінально-правових засобів у протидії негативним проявам у сфері економіки // Актуальні проблеми протидії економічній злочинності, тінізації та корупції в умовах формування ринкової економіки в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 30 вересня 2005 р.) / Упоряд. І.О. Ревак, О.І. Руда. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006 – С. 6 – 10.
159. Навроцкий В. А. Уголовный проступок в Украине: цель введения и способы реализации // Категория «цель» в уголовном, уголовно-исполнительном праве и криминологии: Материалы IV российского конгресса уголовного права (28-29 мая 2009 г., г. Москва). – М.: Проспект, 2009. – С.726 – 729.
160. Назимко Є. С. Поняття санкцій статей (санкцій частин статей) Особливої частини Кримінального кодексу України / Є. С. Назимко, Ю. С. Коллер // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 461 – 464 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09neckku.pdf>
161. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А.М. Бойко [та ін.]; [ред. М.І. Мельник, М.І. Хавронюк]. – 6-те вид., переробл. та доп. – К.: Юридична думка, 2009. – 1236 с.
162. Ніколаєнко Т. Б. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / Т.Б. Ніколаєнко. – К., 2008. – 20 с.
163. Новий тлумачний словник української мови в 4-ох т. / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: вид-во «АКОНІТ», 2001. – Т.1. – 910 с.
164. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х томах. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: вид-во АКОНІТ, 2001. – Т. 2. – 911 с.
165. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х томах. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: вид-во АКОНІТ, 2001. – Т. 4. – 941 с.

166. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления: методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – М.: НОРМА, 2001. – 160 с.
167. Орловська Н. А. Кримінально-правова санкція та кримінальна відповідальність: концептуальні питання співвідношення // Матеріали інтернет-конференції «Актуальные проблемы уголовного законодательства Украины и практики его применения», (jurlugansk, 24.02.2010). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurlugansk.ucoz.org/publ/5-1-0-26>.
168. Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм :засади та принципи формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. А. Орловська. – Одеса, 2012. – 40 с.
169. Ортынский В. Л. Вопросы разграничения отдельных преступлений и иных правонарушений в сфере экономической деятельности // Соотношение преступлений и иных правонарушений: современные проблемы: материалы IVМеждународ. науч-практ. конф., посвящ. 250-летию образования Моск. Гос. ун-та им. М. В. Ломоносова и состоявшейся на юрид. Фак. МГУ им. М. В. Ломоносова 27-28 мая 2004 г. – М.: ЛексЭст, 2005 – С. 448 – 456.
170. Ортынский В. Л. Наказуемость преступлений в сфере экономической деятельности // Российское уголовное право: традиции, современность, будущее: Материалы научной конференции, посвященной памяти профессора М. Д. Шаргородского / Под ред. проф. Н. М. Кропачева; проф. Б. В. Волженкина. – СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2005 – С. 220 – 224.
171. Ортинський В. Л., Марін О. К. Диференціація та уніфікація – два основні вектори розвитку кримінального законодавства // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 3-5.
172. Основи економічної теорії: Навчальний посібник для студентів неекономічних спеціальностей вищих навчальних закладів III - IV рівнів акредитації / А. У. Уразов, І. В. Саух, П. В. Маслак Житомир, 2004. – с. 314.
173. Основи економічної теорії: Підручник / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х.: Право, 2008. – 448 с.
174. Останін В. О. Кваліфікація ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Останін. – К., 2004. – 22 с.
175. Павленко В. Г. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика громадських робіт як виду покарання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Г. Павленко. – К., 2006. – 20 с.
176. Падох Я. Нарис історії українського карного права / Падох Я. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – 128 с.

177. Панов М. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2/3. – с.54 – 67.
178. Панченко П. Н. Преступления, посягающие на экономическую систему СССР // Проблемы борьбы с преступлениями в сферы экономики: межвузовский сборник научных трудов. – К., 1990. – С. 88 – 96.
179. Панченко П. Н. Советская уголовная политика. Общетеоретическая концепция борьбы с преступностью: ее становление и предмет. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1988. – 198 с.
180. Пилипенко Н. В. Поняття та ознаки економічного злочину // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2009. – № 1. – С. 60 – 66.
181. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права: Кн. 1: О преступлении. – Х.: Харьков юрид., 2001. – 289 с.
182. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А.А. Пионтковский. – М.: Госюриздат, 1961. – 664 с.
183. Письменський Є. О. Співвідношення інститутів судимості та кримінальної відповідальності // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми: Матеріали міжнародної наукової конференції, (м. Донецьк, 18 листопада 2006 року). – Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС, 2006. – С.261 – 264.
184. Податковий кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
185. Полный курс уголовного права: в 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. – Т.III: Преступления в сфере экономики. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008 – 786с.
186. Пономаренко Ю. А. Значення системи покарань для диференціації кримінальної відповідальності в санкціях статей Особливої частини КК України // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (м. Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 188 – 190.
187. Пономаренко Ю. А. Місце пеналізації злочинів у кримінально-правовій політиці держави // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми: Матеріали міжнародної наукової конференції, (м. Донецьк, 17-18 листопада 2006 року). – Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС, 2006. – С.330 – 335.
188. Пономаренко Ю. А. Поняття кримінальної відповідальності. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pz/2009_102/102_19.pdf
189. Пономаренко Ю. А. Поняття пеналізації злочинів // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х.: Кросс-роуд, 2009. – Вип.17. – С.71 – 84.

190. Постанова Пленуму Верховного суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03>.
191. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків №10126 від 28.02.2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42706.
192. Рарог А. И. Недостатки дифференциации ответственности в российском уголовном праве // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (м. Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С.198 – 201.
193. Ремизов М. В. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против интересов публичной службы (Гл. 30 УК РФ): дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Ремизов Максим Валерьевич. – Ярославль, 2004. – 177 с.
194. Ремизов М. В. Основание дифференциации уголовной ответственности при освобождении взятодателей от ответственности согласно примечанию к ст. 291 УК РФ // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://defence-line.ru/useruploads/files/publik.pdf>
195. Рогов И. И. Проблемы борьбы с экономической преступностью (уголовно-правовое и криминологическое исследование): дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / Рогов Игорь Иванович. – Алма-Ата, 1991. – 495 с.
196. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т.1. Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. лит., 1984. – 432 с.
197. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т.3. Акты Земських соборов. – М.: Юрид. лит., 1985. – 512 с.
198. Российское законодательство X-XX веков: в 9-ти т. / [Ответственный ред. тома докт. юрид. наук, проф. О.И. Чистяков]. – М.: Юрид. Лит., 1988 – Т.6. Законодательство первой половины XX века. – 1988. – 432 с.
199. Российское законодательство X-XX веков: в 9-ти т. / [Ответственный ред. тома докт. юрид. наук, проф. О.И. Чистяков]. – М.: Юрид. Лит., 1988 – Т.8. Законодательство первой половины XX века. – 1988. – 432 с.
200. Российское уголовное право: Курс лекций. Т.2. Наказание / Под ред. проф. А.И. Коробеева. Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1999. – 500 с.
201. Селецький С. І. Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. посібник. – К.: Центр правової літ-ри, 2007. – 264 с.
202. Скалозуб Л. П., Василичук В. І. Протидія економічним злочинам: засади реформування інституту адміністративної відповідальності в Україні // Право і суспільство. – 2009. - № 3. – С.50 – 54.
203. Словник іншомовних слів: близько 10000 слів / уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута; ред. Є.І. Мазніченко; Національний ун-т ім. Т. Шевченка,

- Український мовно-інформаційний фонд НАН України. – К.: Наукова думка, 2000. – 662 с.
204. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970—1980). – В 11-ти т. – Т.4. – 1973. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/kryterij> / <http://sum.in.ua/s/klasyfikacija> / <http://sum.in.ua/s/kateghorija>
205. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970—1980). – В 11-ти т. – Т.8. – С.306. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/prostupok>.
206. Словник синонімів української мови: у 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Голова щук та ін. – К.: Наукова думка, 2001. – Т.2. – 960 с.
207. Соборное Уложение 1649 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/SOBORNOE_ULozHENIE.html?page=0,97#part-1176.
208. Стан та структура злочинності в Україні 2007-2012 р.р.) (статистичні дані МВС України) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130>
209. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. / [ред. С. Ківалов, П. Музиченко, А. Паньков]. – Одеса: Юридична література, 2002. – Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – 2002. – 464 с.
210. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>.
211. Статут Великого князівства Литовського 1588 года / Подг. О.Лицкевич. – Мн., 2002-2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>.
212. Стебельський П. Австрійське карне право. Після викладу проф. П. Стебельського. – 1902/1903. – Львів: Накладом «Кружка правників» в «Акад. Громаді», 1903. – 419 с.
213. Стретович В. М. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» №10126 від 28.02.2012 р. / Стретович В.М., Головатий С.П., Притика Д.М., Шишкіна Е.В. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42706.
214. Сундеева Н. Н. Учетотягчающих обстоятельств при назначении наказания: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Сундеева Наталья Николаевна. – Ростов н/Д, 2005. – 173 с.
215. Сучасна економіка: навч. посібник для студ. некон. спец. вищих навч. закл. / П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін. – К.: Вища школа, 2005. – 326 с. // Електронний ресурс – Режим доступу. – <http://library.if.ua/book/64/4613.html>
216. Сущенко В. М. Судово-правова реформа і проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні в контексті розбудови правової держави //

- Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили: Серія Політологія. – 2008. – № 41. – С.173 – 177.
217. Тарарухін С. А. Криміналізація // Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т.3.: К-М. – С. 282.
218. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Таций. – Х.: Вища школа, 1988. – 198 с.
219. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник. – Л.: Ліга-Прес, 2007. – 92 с.
220. Тлумачний словник української мови. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovyk.net>
221. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: Монографія. – К.: Атіка, 2003. – 144 с.
222. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления // Право і безпека. – 2002. – №1. – С. 81-87.
223. Уголовный кодекс Испании 1995 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247923>.
224. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242733>.
225. Уголовный кодекс Франции. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018>.
226. Уголовный кодекс Литовской Республики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877>
227. Уголовный кодекс Австрии: Принят 29 января 1974г.:Вступил в силу с 1 января 1975г.:С изм. и доп. на 1 мая 2003г. / Ассоциация "Юридический центр" / С.Ф. Милуков (науч.ред.и вступ.ст.), Л.С. Вихрова (пер.с нем.)Эрнст Ойген Фабрици (предисл.). — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — 350с.
228. Уголовный кодекс Латвийской Республики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424>
229. Ужва Л. О. Кримінальний проступок: спроба міжгалузевого аналізу // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 3. – С. 210 – 215.
230. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года // Российское законодательство X-XX веков. Т.6. Законодательство первой половины XIX века. – М.: Юрид. Лит. – 1988. – 432 с.
231. Універсальний словник економічних термінів: Навч. посібник / За ред. В.Е. Коломойцева. – К.:«Вид-во «Молодь», 2000. – 384 с.
232. Федоренко В. Г. Політична економія: Підручник / В.Г. Федоренко, О.М. Діденко, М.М. Руженський, О.Ф. Уткін / За наук. ред. д.е.н., проф. В.Г. Федоренка. – К.: Алерта, 2008. – 487 с.
233. Федоренко В. В. Проблеми обліку економічних злочинів та шляхи їх вирішення // Актуальні проблеми протидії економічній злочинності, тонізації та корупції в умовах формування ринкової економіки в Україні: матеріали

- міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 30 вересня 2005 р.) / Упоряд. І.О. Ревак, О.І. Руда. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006 – С. 124 – 148.
234. Федорчук І. М. Врахування обставин, які обтяжують покарання при диференціації кримінальної відповідальності // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум, (м. Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С.232 – 236.
235. Феоктистов В. М. Преступления в сфере экономики и проблемы установления наказаний имущественного характера за их совершение // Соотношение преступлений и иных правонарушений: современные проблемы: материалы IV междунар. науч-практ. конф., посвящ. 250-летию образования Моск. Гос. ун-та им. М.В. Ломоносова и состоявшейся на юрид. Фак. МГУ им. М.В Ломоносова, (г. Москва, 27-28 мая 2004 г.). – М.: ЛексЭст, 2005 – С. 601-606.
236. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. Ильичев Л.Ф., Федосеев П.Н. и др.]. – М.: Советская энциклопедия, 1983. — 836 с.
237. Філей Ю. В. Вплив принципу диференціації кримінальної відповідальності на побудову кримінально-правових санкцій // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум (Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 240 – 243.
238. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю.В. Філей. – Л., 2006. – 18 с.
239. Фріс П. Л. До розуміння змісту політики у сфері боротьби зі злочинністю та основних напрямів кримінально-правової політики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurlugansk.ucoz.org/publ/5-1-0-37>.
240. Фріс П. Л. Кримінальне право України: Підручник: Загальна частина. – К.: Атіка, 2004. – 488 с.
241. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2005. – 331 с.
242. Фріс П. Л. Обговорення Концепції кримінального проступку // Юридичний радник. – 2007. – № 4 (18). – С.76 – 78.
243. Фріс П. Л., Медицький І. Б. Ознаки та склад кримінального проступку // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць . Донецьк. – 2007. – №2. – С. 166 – 171.
244. Хавронюк М. І. Диференціація кримінальної відповідальності або чи не очікує Україну соціальна катастрофа? // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум (м. Львів, 11–12 вересня 2009 року). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 243 – 248.

245. Хавронюк М. І. Диференціація кримінальної відповідальності чи кримінальна безвідповідальність. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakonoproekt.org.ua/diferentsiatsiya-kriminalnoji-vidpovidalnosti-chi-kriminaljna-bezvidpovidaljnistj.aspx>.
246. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1049 с.
247. Хавронюк М. І. Особливості визначення санкцій у кримінальних законах європейських держав // Вісник Луганської академії внутрішніх прсав МВС імені 10-річчя незалежності України. – 2005. – № 2. – С.13 – 22.
248. Хавронюк М. І., Хавронюк А. М. Відповідальність за правопорушення у сфері господарської діяльності. У чому ж полягає гуманізація? // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., (м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.). – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 529 – 534.
249. Хлистова Н. Б. Заохочення суспільно-корисної мотивації кримінально-правові та кримінологічні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н.Б. Хлистова. – К., 2008. – 21 с.
250. Хозяйственное право: учеб. / [В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др.; под ред. В.К. Мамутова]. – К.: Юринком Интер, 2002. – 912 с.
251. Хорошилов С. А. Дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности за налоговые преступления: дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Хорошилов Сергей Александрович. – Челябинск, 2007. – 251 с.
252. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А.С. Чайковський (кер.), О.А. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов, Г.І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
253. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т.: навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти /за ред. В.Д. Гончаренка; Академія правових наук України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – К.: Ін Юре, 2000. – Т.1. З найдавніших часів до початку ХХ ст. – 2000. – 472 с.
254. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т.: навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти /за ред. В.Д. Гончаренка; Академія правових наук України, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – К.: Ін Юре, 2000. – Т.2. Лютий 1917 р. – 1996 р. – 2000. – 726 с.
255. Чугуников І. І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – О.: Одес. нац. юрид. акад., 2001. – 20 с.
256. Чупрова Е. В. Ответственность за экономические преступления по уголовному праву Англии : автореферат дис.на соискание науч. степени канд.

- юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Е.В. Чупрова. Москва, 2005. – 30 с.
257. Чупрова О. Н. Дифференциация ответственности в уголовном праве стран континентальной Европы и России. – дисс... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Чупрова Оксана Николаевна. – 2008. – 238с.
258. Шаповалова О. А. Проблеми диференціації юридичної відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності на кримінальну та адміністративну // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозиум (Львів, 11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 271-274.
259. Швець В. Д. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків” № 10146 від 03.03.2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42733.
260. Ширшов А. А. Уголовная ответственность: проблемы понятия и дифференциации. – дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Ширшов Алексей Александрович. – Владивосток, 2004. – 202 с.
261. Шостко О. Ю. Деякі питання забезпечення протидії організованій злочинності у проекті КПК України // Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 17. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/2007/17text/g17_12.htm
262. Яковлев А. М. Социология экономической преступности / Яковлев А.М. – М.: Наука, 1988. – 256 с.
263. Яни П. С. Экономические и служебные преступления. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 208 с.
264. Яценко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Яценко Андрій Миколайович. – К., 2006. – 221 с.
265. Яценко А. М. Класифікація злочинів: деякі аспекти законодавчої регламентації / А. М. Яценко // Юридична наука. – 2011. – № 1 (1). – С. 139 – 144.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

На кафедрі кримінального права і криминології Львівського державного університету внутрішніх справ виконується дисертаційне дослідження на тему «Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки». Під час написання цієї роботи виникла низка дискусійних питань, вирішення яких неможливо без з'ясування думки працівників практичних підрозділів ОВС та науковців. Це й обумовлює необхідність проведення анкетування з цієї проблематики.

Анкетування є анонімним.

Відомості про учасника анкетування:

Посада _____

Стаж роботи за спеціальністю _____

1. Як Ви вважаєте, що повинно переважати у сучасному кримінальному законодавстві: диференціація кримінальної відповідальності (тобто чітке визначення виду та меж кримінально-правових наслідків залежно від наявності обставин, що впливають на зміну ступеня суспільної небезпеки злочину) чи індивідуалізація кримінальної відповідальності (коли законодавець визначає в законі обставини, що впливають на зміну ступеня суспільної небезпеки злочину, однак при цьому надає суду можливість на власний розсуд визначати види та межі таких кримінально-правових наслідків)?

1. Має переважати диференціація кримінальної відповідальності.

2. Має переважати індивідуалізація кримінальної відповідальності.

3. Ваш варіант _____.

2. Які злочини, на Вашу думку, слід відносити до злочинів у сфері економіки?

1. Лише злочини у сфері господарської діяльності.

2. Злочини у сфері господарської діяльності та злочини проти власності.

3. Злочини у сфері господарської діяльності, злочини проти власності, окремі злочини у сфері службової діяльності.

4. Ваш варіант _____.

3. Як Ви оцінюєте суворість покарань, передбачених за злочинні посягання у сфері економіки у чинному кримінальному законі?

1. Покарання за цю категорію злочинів є надто суворими.

2. Покарання за цю категорію злочинів є надто м'якими.

3. Покарання за цю категорію злочинів є адекватними ступеню їх суспільної небезпеки.

4. Ваш варіант _____.

4. Як Ви ставитесь до прийнятого Закону України № 4025-VI від 15.11.2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за првпорушення у сфері господарської діяльності», відповідно до якого виключена кримінальна відповідальність за ряд злочинних посягань у сфері економіки?

_____.

5. На Вашу думку, кримінальну відповідальність за злочинні посягання у сфері економіки слід посилювати чи пом'якшувати?

1. Кримінальну відповідальність за цю категорію злочинів треба посилювати.
2. Кримінальну відповідальність за цю категорію злочинів треба пом'якшувати.
3. Ваш варіант _____.

6. Якщо Ви вважаєте доречним посилити кримінальну відповідальність (встановити суворіші кримінально-правові наслідки), то вкажіть будь-ласка, за які саме злочинні посягання у сфері економіки?

_____.

7. Які посягання у сфері економіки доцільно декриміналізувати (виключити з КК статті (або їх частини))?

_____.

8. Якщо Ви підтримуєте декриміналізацію (п. 7), то як слід вирішити питання про правову регламентацію відповідних діянь?

1. Перевести такі посягання до категорії кримінальних проступків (виділення яких планується як різновиду кримінальних правопорушень).
2. Перевести такі посягання до сфери адміністративних деліктів.
3. Перевести такі посягання до категорії цивільних або господарських правопорушень.
4. Ваш варіант _____.

9. Чи підтримуєте Ви запропонований законодавцем поділ усіх кримінально-караних діянь на злочини та кримінальні проступки?

1. Так.
2. Ні.

10. Як, на Вашу думку, має бути зреалізована ідея запровадження кримінального проступку?

1. Доцільно створити Кодекс про кримінальні проступки.
2. Варто доповнити чинний КК положеннями про кримінальні проступки, який матиме після цього таку структуру: Загальна частина, Особлива частина: Книга 1: Злочини і Книга 2: кримінальні проступки.
3. Варто доповнити чинний КК статтями про кримінальні проступки із збереженням його звичного поділу на Загальну та Особливу частини. Однак при цьому в Особливій частині відповідальність за кримінальні проступки передбачити у перших частинах статей.
4. Ваш варіант _____.

11. За яким критерієм слід відносити кримінальні правопорушення до категорії кримінальних проступків у сфері економіки?

1. За максимальною верхньою межею покарання у виді позбавлення волі.
2. За розміром шкоди, яка може бути завдана в результаті злочинного посягання (вкажіть розмір такої шкоди _____).
3. За ступенем суспільної небезпеки злочинного посягання.
4. Ваш варіант _____.

12. Чи вважаєте Ви за доцільне чітко визначити в Загальній частині КК України перелік кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак та вказати їх вплив на зростання ступеня суспільної небезпеки кримінально-караного діяння?

1. Так.
2. Ні.
3. Ваш варіант _____.

Щиро дякую за участь в анкетуванні!

Додаток Б

Результати проведеного анкетування працівників ОВС та науковців

№ питання та варіанти відповіді		Загальна кількість опитаних респондентів	Кількість відповідей	Відсоткове співвідношення	Примітки
1.	1.	150	91	60.6%	<i>* позначені ті варіанти відповіді, які одночасно виділені при відповіді на певне питання, а кількість таких зірочок вказує на кількість таких анкет</i>
	2.		53	35.3%	
	3.		6	4%	
2.	1.		60*	40.4%	
	2.		19	13.1%	
	3.		66	44.4%	
	4.		6*	3%	
3.	1.		29*	19.2%	
	2.		53	35.4%	
	3.		63	42.4%	
	4.		6*	4%	
4.	+		51	34.3%	
	+/--		13	8.1%	
	--		86	57.6%	
5.	1.		100	66.7%	
	2.		28*	19.2%	
	3.		23*	15.2%	
6.			Статті: 199, 201, 203-1, 204, 209		
7.			Статті: 203, 204, 205, 209		
8.	1.		74	49.5%	
	2.		30	20.2%	
	3.		25	17.2%	
	4.		21	13.1%	
9.	1.		103	68.7%	
	2.		47	31.3%	
10.	1.		25	17.2%	
	2.		47	31.3%	
	3.		54	36.4%	
	4.	24	15.2%		
11.	1.	38***	25.3%		
	2.	25***	19.2%		
	3.	71	47.5%		
	4.	16	11.1%		
12.	1.	103	68.7%		
	2.	47	31.3%		
	3.	--			

Додаток В

Таблиця 1.2

Порівняльна статистика МВС України за 2007-2012 роки

Злочинні посягання	Рік					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Злочини у сфері господарської діяльності	9029	8638	8174	8601	9956	7196
Фіктивне підприємництво	376	453	460	521	550	323
Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом	363	382	342	336	346	266
Порушення законодавства про бюджетну систему	61	48	27	39	-	-
Нецільове використання бюджетних коштів	-	-	-	-	40	16
Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом	1793	1846	1149	1764	2067	2268
Шахрайство з фінансовими ресурсами	697	538	531	547	353	215
Незаконна приватизація державного, комунального майна	89	62	45	26	33	21
Незаконні дій щодо приватизаційних паперів	1	-	23	4	3	-
Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання	33	34	44	56	43	-
Виявлені злочини економічної спрямованості	40769	38607	36634	-	-	-
Злочини економічної спрямованості, що вчинені на пріоритетних напрямках						
1) у сфері приватизації	2762	2373	2473	-	-	-
2) із земельними відносинами	1526	1571	1683	-	-	-
3) у сфері зовнішньоекономічної діяльності	1323	656	539	-	-	-
4) у сфері банківської діяльності	3183	3294	3300	-	-	-
5) у банках	1534	1547	1531	-	-	-
6) у паливно-енергетичному комплексі	2942	1887	1635	-	-	-
7) у агропромисловому комплексі	3624	2534	2213	-	-	-
8) пов'язані із використанням бюджетних коштів	7566	6354	7264	-	-	-
9) у сфері високих технологій	636	691	707	-	-	-
Організована злочинність						

Економічної спрямованості	152	141	142	-	-	-
Легалізація доходів, отриманих злочинних шляхом			64	45	60	76
Шахрайство з фінансовими ресурсами			2	22	17	3

Додаток Д

Таблиця 3.2.1

Кваліфікуючі ознаки

№ п/п	Назва кваліфікуючої ознаки	Статті КК України, в яких передбачено кваліфікуючу ознаку
1.	<i>повторно</i>	ч.2 ст.199, ч.2 ст.200, ч.2 ст.203-1, ч.2 ст.205, ч.2 ст.206, ч.2 ст.209, ч.2 ст.210, ч.2 ст.211, ч.2 ст.216, ч.2 ст.222, ч.2 ст.222-1, ч.2 ст.224, ч.2 ст.229, ч.3 ст.232-1, ч.2 ст.232-2 КК
2.	<i>вчинений особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею</i>	ч.2 ст.203-2, ч.2 ст.204, ч.2 ст.213 КК
3.	<i>використання обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів</i>	ч.2 ст.204 КК
4.	<i>за попередньою змовою групою осіб</i>	ч.2 ст.199, ч.2 ст.200, ч.2 ст.203-1, ч.2 ст.206 ч.2 ст.209, ч.2 ст.210, ч.2 ст.212, ч.2 ст.212-1, ч.2 ст.216, ч.2 ст.222-1, ч.2 ст.229, ч.3 ст.232-1, ч.2 ст.233 КК
5.	<i>прибуток в значному розмірі, або уникнення значних збитків, або заподіяло значну шкоду</i>	ч.2 ст.232-1 КК
6.	<i>у великому розмірі</i>	ч.2 ст.199, ч.2 ст.203-1 ч.2 ст.209, ч.2 ст.212, ч.2 ст.212-1, ч.2 ст.229, ч.2 ст.233 КК
7.	<i>заподіяли велику матеріальну шкоду</i>	ч.2 ст.205, ч.2 ст.222, ч.2 ст.224 КК
8.	<i>в особливо великому розмірі</i>	ч.2 ст.210, ч.2 ст.211 КК
9.	<i>з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень</i>	ч.2 ст.206 КК
10.	<i>або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я</i>	ч.2 ст.206 КК

11.	<i>або з пошкодженням або знищенням майна</i>	ч.2 ст.206 КК
12.	<i>якщо вони спричинили тяжкі наслідки</i>	ч.2 ст.222-1, ч.3 ст.232-1 КК

Додаток Е

Таблиця 3.2.2

Особливо кваліфікуючі ознаки

№ п/п	Назва особливо кваліфікуючої ознаки	Статті, в яких передбачено особливо кваліфікуючу ознаку
1.	<i>організованою групою</i>	ч.3 ст.199, ч.3 ст.206 ч.3 ст.209, ч.3 ст.224, ч.3 ст.229, ч.4 ст.232-1 КК;
2.	<i>в особливо великому розмірі</i>	ч.3 ст.199 ч.3 ст.209, ч.3 ст.212, ч.2 ст.212-1, ч.3 ст.229 КК
3.	<i>або завдали особливо великої матеріальної шкоди</i>	ч.3 ст.224 КК
4.	<i>або якщо це заподіяло велику шкоду</i>	ч.3 ст.206 КК
5.	<i>вчинений особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (... єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування...)</i>	ч.3 ст.212, ч.2 ст.212-1 КК
6.	<i>службовою особою з використанням службового становища</i>	ч.3 ст.206, ч.3 ст.229 КК;
7.	<i>якщо це призвело до отруєння людей</i>	ч.3 ст.204 КК;
8.	<i>поєднані з насильством, небезпечним для життя і здоров'я</i>	ч.3 ст.206 КК;
9.	<i>спричинення інших тяжких наслідків</i>	ч.3 ст.204, ч.3 ст.206 КК;
10.	<i>незаконне виготовлення підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей</i>	ч.3 ст.204 КК

Додаток Ж

Таблиця 3.2.3

«Співпадаючі кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки»

№ п/п	Назва обставини	Статті, в яких обставина передбачена як кваліфікуюча ознака	Статті, в яких обставина передбачена як особливо кваліфікуюча ознака
1.	<i>злочинне діяння вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею</i>	ч.2 ст.203-2, ч.2 ст.204, ч.2 ст.213 КК	ч.3 ст.212, ч.3 ст.212-1 КК
2.	<i>вчинення злочинного діяння у великому розмірі або заподіяли велику матеріальну шкоду</i>	ч.2 ст.199, ч.2 ст.203-1, ч.2 ст.209, ч.2 ст.212, ч.2 ст.212-1, ч.2 ст.229, ч.2 ст.233 КК, ч.2 ст.205, ч.2 ст.222, ч.2 ст.224 КК	ч.3 ст.206 КК
3.	<i>в особливо великому розмірі</i>	ч.2 ст.210, ч.2 ст.211 КК	ч.3 ст.199, ч.3 ст.209, ч.3 ст.212, ч.2 ст.212-1, ч.3 ст.229, ч.3 ст.224 КК
4.	<i>інші тяжкі наслідки</i>	ч.2 ст.222-1, ч.3 ст.232-1 КК	ч.3 ст.204, ч.3 ст.206 КК

Додаток З

Таблиця 3.2.4

«Види та розмір заподіяної шкоди»

№ п/п	Вид завданої шкоди	Розмір вказаної шкоди	Статті, в яких це передбачено
1.	Значна шкода	20 і б. НМДГ	ч.1 ст.203-1 КК, ст.223-1 КК, ч.1 ст.229 КК,
		500 і б. НМДГ	ч.1 ст.222-1 КК, ч.1, 2 ст.232-1 КК, ч.1 ст.232-2 КК,

		1000 і б. НМДГ	ч.1 ст.212 КК, ч.1 ст.212-1 КК;
2.	Велика шкода	100 і б. НМДГ	ч.2 ст.203-1 КК
		200 і б. НМДГ	ч.2 ст.199 КК, ч.2 ст.229 КК
		200 або 1000 і б. НМДГ	ч.2 ст.205 КК
		300 і б. НМДГ	ч.2 ст.224 КК
		500 і б. НМДГ	ч.3 ст.206 КК, ст.227 КК
		1000 і б. НМДГ	ч.1 ст.210 КК, ч.1 ст.211 КК, ч.2 ст.233 КК
		3000 і б. НМДГ	ч.2 ст.212 КК, ч.2 ст.212-1 КК
		6000 і б. НМДГ	ч.2 ст.209 КК
3.	Особливо велика шкода	400 і б. НМДГ	ч.3 ст.199 КК
		500 і б. НМДГ	ст.219 КК, ч.2 ст.222 КК
		1000 і б. НМДГ	ч.3 ст.224 КК, ч.3 ст.229 КК
		3000 і б. НМДГ	ч.2 ст.210 КК, ч.2 ст.211 КК
		5000 і б. НМДГ	ч.3 ст.212 КК, ч.3 ст.212-1 КК
		18000 і б. НМДГ	ч.3 ст.209 КК

Додаток К

Таблиця 3.2.5

«Коефіцієнти, що визначають кратність впливу кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак на межі покарання»

№ п/п	Назва кваліфікуючої або особливо кваліфікуючої ознаки	Вид основного покарання	Стаття КК	Коефіцієнти кваліфікуючих ознак		Коефіцієнти особливо кваліфікуючих ознак	
				к	к ¹	к ⁰	к ²
1.	Повторно	Позбавлення волі	199 КК	1.67	1.43		
			209 КК	2.33	2		
		Штраф	200 КК, 203-1 КК, 222-1 КК	1.67	2		
			232-2 КК	2	1.5		

			222 КК,	3	3.33		
			224 КК, 229 КК	3	5		
			205 КК	6	2.5		
			216 КК	6	5		
2.	За попередньою змовою групою осіб	Позбавлення волі	199 КК	1.67	1.43		
			209 КК	2.33	2		
		Штраф	200 КК, 203-1 КК, 222-1 КК	1.67	2		
			212 КК	2	1.5		
			212-1 КК	3	2		
			229 КК	3	5		
			233 КК	5	3.5		
			216 КК	6	5		
3.	Особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею	Штраф	204 КК	3	5		
			213 КК	3	1.33		
			203-2 КК	4	1.25		
			212 КК			15	12.5
			212-1 КК			20	16.67
4.	Організованою групою	Позбавлення волі	199 КК			2.67	1.71
			209 КК			2.67	2.5
		Штраф	224 КК, 229 КК			10	7.5
5.	Службовою особою з використанням службового становища	Штраф	229 КК			10	7.5

Додаток Л

Таблиця 3.3

Пропозиції щодо редакції статей Розділу VII КК України

№ п/п	Стаття КК	Редакція статті (або її частини) зі змінами у чинному КК	Розмір шкоди за чинним /зі змінами КК України	Коефіцієнт впливу КО та ОКО на розмір покарання	Вид злочину за чинним КК	Вид КП зі змінами у чинному КК
1.		Стаття 199 Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї				
	ч.1	1. Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту, а також збут підробленої національної валюти України у виді банкнот чи металеві монети, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї - караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.			Тяжкий злочин	Менш тяжкий злочин
	ч.2	2. Ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб чи у розмірі, що перевищує двісті НМДГ, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.	200 і б. р. НМДГ	к=1.67 к ₁ =1.5	Тяжкий злочин	Тяжкий злочин
	ч.3	3. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені організованою групою чи в розмірі, що перевищує чотириста НМДГ, - караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з конфіскацією майна	400 і б. р. НМДГ	к ₀ =2.67 к ₂ =2.5	Особливо тяжкий злочин	Особливо тяжкий злочин
2.		Стаття 200. Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення				
	ч.1	1. Підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, а так само придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ чи платіжних карток або їх використання чи збут -			Злочин середньої тяжкості	Проступок

		карається штрафом <i>від ста до ста п'ятдесяти</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.				
	ч.2	2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, - караються штрафом від <i>двохсот до трьохсот</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.		к=2 к ₁ =2	Злочин середньої тяжкості	Менш тяжкий злочин
3.	Стаття 203-1. Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва					
	ч.1	1. Незаконне виробництво, експорт, імпорт, зберігання, реалізація та переміщення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, якщо ці дії вчинені у <i>розмірах, що перевищують двадцять НМДГ</i> , - караються штрафом від <i>ста до ста п'ятдесяти</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з <i>позбавленням права обіймати певні посади або займатися пенвою діяльністю на строк до трьох років</i> .	20 і б. р. НМДГ		Злочин середньої тяжкості	Проступок
	ч.2	2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або вчинені у <i>розмірах, що перевищують сто НМДГ</i> , - караються штрафом від <i>двохсот до трьохсот</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з <i>позбавленням права обіймати певні посади або займатися пенвою діяльністю на строк до трьох років</i> .	100 і б. р. НМДГ	к=2 к ₁ =2	Злочин середньої тяжкості	Менш тяжкий злочин
4.	Стаття 203-2. Зайняття гральним бізнесом					
	ч.1	1. Зайняття гральним бізнесом - карається <i>позбавленням волі строком від п'яти до десяти років з конфіскацією майна</i> .			Особливо тяжкий злочин	Тяжкий злочин

ч.2	<p>2. Ті самі дії, якщо вони були вчинені особою, яка має судимість за зайняття гральним бізнесом, -</p> <p>караються позбавленням волі строком від десяти до дванадцяти років з конфіскацією майна.</p>		<p>к=1.67 к₁=1.5</p>	<p>Особливо тяжкий злочин</p>	<p>Особливо тяжкий злочин</p>
5.	Стаття 204. Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів				
ч.1	<p>1. Незаконне придбання з метою збуту або зберігання з цією метою, а також збут чи транспортування з метою збуту незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, -</p> <p>караються штрафом від тридцяти до шістдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися пенвою діяльністю на строк до трьох років.</p>			<p>Злочин невеликої тяжкості</p>	<p>Проступок</p>
ч.2	<p>2. Незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або вчинене особою, яка має судимість за злочин, передбачений цією статтею, -</p> <p>карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися пенвою діяльністю на строк до трьох років.</p>		<p>к=2 к₁=2, але вони не враховуються через атиповість кваліфікуючих ознак</p>	<p>Злочин середньої тяжкості</p>	<p>Менш тяжкий злочин</p>
ч.3	<p>3. Незаконне виготовлення підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків, -</p> <p>карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з</p>			<p>Тяжкий злочин</p>	<p>Тяжкий злочин</p>

		<i>конфіскацією майна.</i>				
6.	Стаття 205. Фіктивне підприємництво					
ч.1	1. Створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона, - карається штрафом від <i>п'ятнадцяти до шістдесяти</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.				Злочин невеликої тяжкості	Проступок
ч.2	2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або <i>заподіяли шкоду</i> державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам у <i>розмірі, що перевищує двісті НМДГ</i> , - караються штрафом від <i>ста двадцяти до чотирьохсот</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.	200 і б. р. НМДГ і 1000 і б. р. НМДГ / 200 і б. р. НМДГ	к=2 к ₁ =2, але розмір штрафу має бути не менше двократного розміру завданої шкоди	Злочин середньої тяжкості	Менш тяжкий злочин	
7.	Стаття 206. Протидія законній господарській діяльності					
ч.1	1. Протидія законній господарській діяльності, тобто протиправна вимога припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднана з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення їхнього майна за відсутності ознак вимагання, - караються штрафом від <i>тридцяти до дев'яноста</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.				Злочин невеликої тяжкості	Проступок
ч.2	2. Ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або		к=2 к ₁ =2,	Злочин середнь	Менш тяжкий	

	з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна, - караються штрафом від <i>дев'яноста до ста вісімдесяти</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян <i>або обмеженням волі строком від трьох до п'яти років</i> або позбавленням волі на той самий строк.		$k=1.67$ $k_1=1.5$	ої тяжкост і	злочин
ч.3	3. Протидія законній господарській діяльності, вчинена організованою групою, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднана з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я, або така, що заподіяла <i>шкоду у розмірі, що перевищує п'ятсот НМДГ</i> , - караються <i>позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з штрафом до однієї тисячі</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.	500 і б. р. НМДГ	$k_0=2.67$ $k_2=2.5$	Тяжкий злочин	Тяжкий злочин
8.	Стаття 209. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом				
ч.1	1. Вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення <i>злочину, що передував легалізації (відмиванню) доходів</i> , а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення <i>злочину, що передував легалізації (відмиванню) доходів</i> , - караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років з			Тяжкий злочин	Тяжкий злочин

	конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна.				
ч.2	2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або <i>у розмірі, що перевищує шість тисяч НМДГ, -</i> караються позбавленням волі на строк від <i>шести до дев'яти</i> років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна.	6000 і б. р. НМДГ	$k=1.67$ $k_1=1.5$	Особливо тяжкий злочин	Тяжкий злочин
ч.3	3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або в розмірі, <i>що перевищує вісімнадцять тисяч НМДГ, -</i> караються позбавленням волі на строк від <i>дев'яти</i> до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна.	18000 і б. р. НМДГ	$k_0=2.67$ $k_2=2.5$	Особливо тяжкий злочин	Особливо тяжкий злочин
9.	Стаття 209-1. Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму				
ч.1	1. Умисне неподання, несвоєчасне подання або подання недостовірної інформації про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу, спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади із спеціальним статусом з питань фінансового моніторингу (<i>виключити: якщо такі діяння заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським</i>			Злочин невеликої тяжкості	Проступок

	<p><i>інтересам або інтересам окремих юридичних осіб), -</i></p> <p>караються штрафом від <i>тридцяти до шістдесяти</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.</p>				
ч.2	<p>2. Розголошення у будь-якому вигляді інформації, яка відповідно до закону надається спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади із спеціальним статусом з питань фінансового моніторингу, особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю (<i>виключити: якщо такі дії заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб), -</i></p> <p>карається штрафом від <i>дев'яноста до ста п'ятдесяти</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.</p>			Злочин середньої тяжкості	Проступок
10	Стаття 210. Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням				
ч.1	<p>1. Нецільове використання бюджетних коштів службовою особою, а так само здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч Бюджетному кодексу України (2456-17) чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік, якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у розмірі, <i>що перевищує тисячу НМДГ, -</i></p>	1000 і б. р. НМДГ		Злочин невеликої тяжкості	Проступок

		караються штрафом від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.				
	ч.2	2. Ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у розмірі, що перевищує три тисячі НМДГ, - караються штрафом у розмірі до шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	3000 і б. р. НМДГ		Тяжкий злочин	Менш тяжкий злочин
11	Стаття 211. Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону					
	ч.1	1. Видання службовою особою нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону, якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у розмірі, що перевищує тисячу НМДГ, - карається штрафом у розмірі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	1000 і б. р. НМДГ		Злочин середньої тяжкості	Менш тяжкий злочин
	ч.2	2. Ті самі дії, вчинені повторно, або якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у розмірі, що перевищує три тисячі НМДГ, - караються позбавленням волі на	3000 і б. р. НМДГ	к=1.67 к ₁ =1.5	Тяжкий злочин	

		строк від чотирьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.				
12	Стаття 212. Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)					
ч.1	1. Умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у розмірі, <i>що перевищує тисячу НМДГ</i> , - карається штрафом у розмірі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	1000 і б. р. НМДГ		Злочин невеликої тяжкості	Проступок	
ч.2	2. Ті самі діяння, <i>вчинені повторно</i> , або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у розмірі, <i>що перевищує три тисячі НМДГ</i> , - караються штрафом у розмірі до шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	3000 і б. р. НМДГ	к=2 к ₁ =2	Злочин невеликої тяжкості	Менш тяжкий злочин	
ч.3	3. Діяння, <i>передбачені частиною першою цієї статті, вчинені організованою групою</i> , або якщо вони призвели до фактичного	5000 і б. р. НМДГ		Тяжкий злочин	Тяжкий злочин	

	<p>ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в розмірі, <i>що перевищує п'ять тисяч НМДГ</i>, -</p> <p>караються <i>позбавленням волі строком від п'яти до десяти років з штрафом у розмірі від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.</i></p>				
ч.4	<p>4. Особа, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою або другою (<i>якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах</i>) цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).</p>				
13	Стаття 212-1. Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування				
ч.1	<p>1. Умисне ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або особою, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана його сплачувати, якщо таке діяння призвело до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів у розмірі, <i>що перевищує тисячу НМДГ</i>, -</p>	1000 і б. р. НМДГ		Злочин невеликої тяжкості	Проступок

	<p>карається штрафом у розмірі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.</p>				
ч.2	<p>2. Ті самі діяння, вчинені <i>повторно</i>, або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів у розмірі, що перевищує три тисячі НМДГ, -</p> <p>караються штрафом у розмірі до шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.</p>	3000 і б. р. НМДГ	к=2 к ₁ =2	Злочин невеликої тяжкості	Менш тяжкий злочин
ч.3	<p>3. Діяння, передбачені частинами <i>першою цієї статті</i>, вчинені організованою групою, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів у розмірі, що перевищує п'ять тисяч НМДГ, -</p> <p>караються позбавленням волі строком від п'яти до десяти років з штрафом у розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або з конфіскацією майна.</p>	5000 і б. р. НМДГ		Тяжкий злочин	Тяжкий злочин
ч.4	<p>4. Особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частинами <i>першою або другою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів у великих розмірах) цієї статті</i>, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила єдиний внесок на загальнообов'язкове</p>				

		державне соціальне страхування чи страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування їх несвоєчасною сплатою (штрафні санкції, пеня).				
14	Стаття 213. Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом					
	ч.1	1. Здійснення операцій з брухтом кольорових і чорних металів без державної реєстрації або без спеціального дозволу (ліцензії), одержання якого передбачено законодавством, або надання приміщень та споруд для розташування незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту, організація незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту - караються штрафом <i>від п'ятнадцяти до п'ятдесяти</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян <i>або громадськими роботами від ста до двохсот годин з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом</i>			Злочин невеликої тяжкості	Проступок
	ч.2	2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони вчинені <i>повторно, або за попередньою змовою групою осіб особою, (виключити: раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею), -</i> караються штрафом від <i>п'ятдесяти до ста</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян <i>з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом.</i>		к=2 к ₁ =2	Злочин невеликої тяжкості	Менш тяжкий злочин
15	Стаття 216. Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок					
	ч.1	1. Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору або			Злочин невеликої тяжкості	Проступок

		контрольних марок для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних чи голографічних захисних елементів - караються штрафом від <i>п'ятнадцяти до п'ятдесяти</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.			i	
	ч.2	2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, - караються штрафом від <i>п'ятдесяти до ста</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з <i>конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом</i> .		к=2 к ₁ =2	Злочин середньої тяжкості i	Менш тяжкий злочин
16	Стаття 219. Доведення до банкрутства					
		Доведення до банкрутства, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення громадянином - засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало матеріальної шкоди державі чи кредитору у розмірі, <i>що перевищує п'ятсот НМДГ</i> , - карається штрафом від <i>п'ятисот до тисячі</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	500 і б. р. НМДГ		Злочин невеликої тяжкості i	Проступок
17	Стаття 222. Шахрайство з фінансовими ресурсами					
	ч.1	1. Надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання			Злочин невеликої тяжкості i	Проступок

	субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності - карається штрафом від <i>тридцяти до ста</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.				
ч.2	2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або завдали шкоди у розмірі, <i>що перевищує п'ятсот НМДГ</i> , - караються штрафом <i>у розмірі до однієї тисячі</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	500 і б. р. НМДГ	к=2 к ₁ =2	Злочин середньої тяжкості	Менш тяжкий злочин
18	Стаття 222-1. Маніпулювання на фондовому ринку				
ч.1	1. Умисні дії службової особи учасника фондового ринку, що мають ознаки маніпулювання на фондовій біржі, встановлені відповідно до закону щодо державного регулювання ринку цінних паперів, що призвели до отримання професійним учасником фондового ринку або фізичною особою чи третіми особами прибутку у розмірі, <i>що перевищує п'ятсот НМДГ</i> , або уникнення такими особами збитків у <i>цьому ж розмірі</i> , або якщо це заподіяло шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб у <i>цьому ж розмірі</i> , - караються штрафом <i>у розмірі до однієї тисячі</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	500 і б. р. НМДГ		Злочин середньої тяжкості	Проступок
ч.2	2. Ті самі дії, вчинені повторно або за	Тяжкі	к=2	Злочин	Менш

		попередньою змовою групою осіб, або якщо вони спричинили <i>шкоду у розмірі, що перевищує тисячу НМДГ</i> , - караються штрафом <i>у розмірі до двох тисяч</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	наслідк и – 1000 і б. р. НМДГ	к ₁ =2	середнь ої тяжкост і	тяжкий злочин
19	Стаття 223-1. Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів					
		1. Внесення уповноваженою особою в документи, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, завідомо неправдивих відомостей, якщо це заподіяло матеріальну шкоду інвесторові в цінні папери у розмірі, <i>що перевищує двадцять НМДГ</i> , - карається штрафом <i>у розмірі до сорока</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з (<i>замість або</i>) позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	20 і б. р. НМДГ		Злочин невелик ої тяжкост і	Проступ ок
20	Стаття 223-2. Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів					
		1. Невнесення службовою особою емітента чи професійного учасника фондового ринку змін або внесення завідомо недостовірних змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів або до системи депозитарного обліку, а так само інше порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів, якщо воно призвело до втрати системи реєстру (її частини), - караються штрафом <i>від ста до ста п'ятдесяти</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.			Злочин середнь ої тяжкост і	Проступ ок
21	Стаття 224. Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів					
	ч.1	1. Виготовлення з метою збуту, збут чи			Злочин	Проступ

	використання іншим чином підроблених недержавних цінних паперів - караються штрафом від <i>тридцяти до шістдесяти</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.			невелик ої тяжкост і	ок
ч.2	2. <i>Ті самі дії</i> , якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони завдали шкоди у розмірі, що перевищує <i>триста НМДГ</i> , - караються штрафом до <i>шестисот</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	300 і б. р. НМДГ	к=2 к ₁ =2	Злочин середнь ої тяжкост і	Менш тяжкий злочин
ч.3	3. Дії, передбачені частинами першою (виключити: або другою) цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою або якщо вони завдали шкоди у розмірі, що перевищує <i>тисячу НМДГ</i> , - караються <i>позбавленням волі строком від п'яти до восьми років позбавлення волі з штрафом у розмірі однієї тисячі</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	1000 і б. р. НМДГ		Тяжкий злочин	Тяжкий злочин
22	Стаття 227. Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції				
	Умисне введення в обіг (випуск на ринок України) небезпечної продукції, тобто такої продукції, що не відповідає вимогам щодо безпечності продукції, встановленим нормативно-правовими актами, якщо такі дії вчинені у розміраі, що перевищує <i>п'ятсот НМДГ</i> , -	500 і б. р. НМДГ		Злочин невелик ої тяжкост і	Проступ ок

		караються штрафом у розмірі до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.				
23	Стаття 229. Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару					
ч.1	1. Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у розмірі, що перевищує двадцять НМДГ, - караються штрафом від двадцяти до шістдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом	20 і б. р. НМДГ			Злочин невеликої тяжкості	Проступок
ч.2	2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди у розмірі, що перевищує сто НМДГ, - караються штрафом у розмірі від шістдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом.	200 і б. р. НМДГ / 100 і б. р. НМДГ	к=2 к ₁ =2		Злочин середньої тяжкості	Менш тяжкий злочин
ч.3	3. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальної шкоди в розмірі, що перевищує двісті НМДГ, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або	1000 і б. р. НМДГ / 200	к ₀ =10 к ₂ =7.5		Тяжкий злочин	Тяжкий злочин

		без такого та з <i>конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом.</i>				
24	Стаття 231. Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю					
		Умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, <i>(виключити: якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності,)</i> - караються штрафом від <i>ста до двохсот сорока</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.			Злочин середньої тяжкості	Менш тяжкий злочин
25	Стаття 232. Розголошення комерційної або банківської таємниці					
		Умисне розголошення комерційної або банківської таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів, <i>якщо це завдало шкоди суб'єкту господарської діяльності, -</i> карається штрафом від <i>тридцяти до ста</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.			Злочин невеликої тяжкості	Проступок
26	Стаття 232-1. Незаконне використання інсайдерської інформації					
	ч.1	1. Умисне незаконне розголошення, передача або надання доступу до інсайдерської інформації, а так само надання з використанням такої інформації рекомендацій стосовно придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), якщо це призвело до отримання особою, яка вчинила зазначені дії, чи третіми особами необґрунтованого прибутку в розмірі, <i>що перевищує</i>	500 і б. р. НМДГ		Злочин невеликої тяжкості	Проступок

	<p><i>п'ятсот НМДГ</i>, або уникнення учасником фондового ринку чи третіми особами збитків <i>у цьому ж розмірі</i>, або якщо це заподіяло шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб <i>у цьому ж розмірі</i>, -</p> <p>караються штрафом <i>від п'ятисот до однієї тисячі</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.</p>				
ч.2	<p>2. Вчинення з використанням інсайдерської інформації на власну користь або на користь інших осіб правочинів, спрямованих на придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), яких стосується інсайдерська інформація, якщо це призвело до отримання особою, яка вчинила зазначені дії, чи третіми особами необґрунтованого прибутку в розмірі, <i>що перевищує п'ятсот НМДГ</i>, або уникнення учасником фондового ринку чи третіми особами збитків <i>у цьому ж розмірі</i>, або якщо це заподіяло шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб <i>у цьому ж розмірі</i>, -</p> <p>караються штрафом <i>від однієї тисячі до двох тисяч</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.</p>	500 і б. р. НМДГ		Злочин середньої тяжкості	Проступок
ч.3	<p>3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо <i>внаслідок таких дій завдано шкоду у розмірі, що</i></p>	Тяжкі наслідки – 1000 і б. р. НМДГ	к=2 к ₁ =2	Злочин середньої тяжкості	Менш тяжкий злочин

		<i>перевищує тисячу НМДГ -</i>				
		карається штрафом від <i>двох тисяч до чотирьох тисяч</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.				
ч.4	4. Дії, передбачені частинами <i>першою або другою цієї статті</i> , якщо вони вчинені організованою групою, або якщо <i>внаслідок таких дій завдано шкоду в розмірі, що перевищує три тисячі НМДГ -</i>	<i>3000 і б. р. НМДГ</i>		Злочин середньої тяжкості	Тяжкий злочин	
		караються <i>позбавленням волі строком від п'яти до восьми років з штрафом у розмірі шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</i> або з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.				
27	Стаття 232-2. Приховування інформації про діяльність емітента					
ч.1	1. Ненадання службовою особою емітента інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) на його письмовий запит інформації про діяльність емітента в межах, передбачених законом, або надання йому недостовірної інформації, якщо це заподіяло інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) матеріальну шкоду в розмірі, <i>що перевищує п'ятсот НМДГ -</i>	<i>500 і б. р. НМДГ</i>		Злочин невеликої тяжкості	Проступок	
		караються штрафом <i>від п'ятисот до однієї тисячі</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.				
ч.2	2. Ті самі діяння, вчинені повторно, <i>або якщо це заподіяло інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру)</i>	<i>1000 і б. р. НМДГ</i>	к=2 к ₁ =2	Злочин невеликої тяжкості	Менш тяжкий злочин	

	<p><i>матеріальну шкоду у розмірі, що перевищує тисячу НМДГ -</i></p> <p>караються штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.</p>			тяжкості	
28	Стаття 233. Незаконна приватизація державного, комунального майна				
ч.1	<p>1. Приватизація державного, комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом, або використання підроблених приватизаційних документів, а також сама приватизація майна, яке не підлягає приватизації згідно з законом, або приватизація неправомочною особою -</p> <p>караються штрафом від <i>ста п'ятдесяти до трьохсот</i> неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.</p>			Злочин середньої тяжкості	Проступок
ч.2	<p>2. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, <i>вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб</i>, або якщо воно призвело до незаконної приватизації майна державної чи комунальної власності в розмірі, <i>що перевищує тисячу НМДГ -</i></p> <p>карається <i>позбавленням волі строком від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.</i></p>	1000 і б. р. НМДГ		Особливо тяжкий злочин	Тяжкий злочин